

**Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University**

**Жас ғалымдар, докторанттар, магистранттар және студенттердің ғылыми
еңбектерінің халықаралық жинағы**

**Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов,
магистрантов и студентов**

**International collection of scientific papers of young scientists, doctoral students,
undergraduates and students**

Семей, 2020

УДК 378
ББК 74.58
Ж 43

Под общей редакцией Курманбаевой Ш.А.
Выпускающий редактор Егежанова Д.Р.

Ж 43

Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов / под науч. ред. Ш.А. Курманбаевой. – Семей: КазГЮИУ, 2020 -№9.- 91 с.

Жас ғалымдар, докторанттар, магистранттар және студенттердің ғылыми еңбектерінің халықаралық жинағы / Ш.А. Құрманбаева ғыл. ред. негізінде – Семей: ҚазИГЗУ, 2020. - №9.- 91 бет.

International collection of scientific papers of young scientists, doctoral students, undergraduates and students / under scientific. Ed. Sh.A. Kurmanbayeva. - Semey: KazHJIU, 2020. -№9.- 91 p.

ISBN 978-601-3144-10-3

В международном сборнике представлены научные статьи молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов высших учебных заведений и колледжей Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья. Сборник содержит наиболее актуальные труды по актуальным вопросам инновационной науки. Сборник будет интересен широкому кругу читателей занимающихся научной деятельностью, особенно молодым ученым, докторантам, магистрантам и студентам.

Халықаралық жинақта Қазақстан Республикасы мен жақын шет елдердің жоғары оқу орындары мен колледждерінің жас ғалымдары, докторанттары, магистранттары және студенттерінің мақалалары ұсынылады. Жинақ инновациялық ғылымның өзекті мәселелері бойынша аса өзекті еңбектерді қамтыған. Жинақ ғылым қызметімен айналысқан кең көлемді оқырмандарға қызықты болады, әсіресе жас ғалымдарға, докторанттарға, магистранттарға және студенттерге қызықты.

The international collection contains scientific articles of young scientists, doctoral students, undergraduates and students of higher educational institutions and colleges of the Republic of Kazakhstan and the countries of the near abroad. The collection contains the most relevant works on topical issues of innovative science. The collection will be of interest to a wide range of readers engaged in scientific work, especially young scientists, doctoral students, undergraduates and students.

УДК 378
ББК 74.58

ISBN 978-601-3144-10-3

© Казахский гуманитарно-юридический
инновационный университет, 2020

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Абдухитов С.М., Егезанова Д.Р. Правовое регулирование административных процедур в Казахстане.....	4
2. Амангельды Е.Е. Проблемы уголовно-правовой регламентации ответственности за уголовные правонарушения в киберпространстве, совершаемые с использованием компьютерных технологий.....	8
3. Иманбаев Д.М. Қазақстан Республикасында сайлау процесін қамтамасыз ету.....	12
4. Исаева Ф.М., Егезанова Д.Р. Регулирование административных коррупционных правонарушений: законодательный опыт и судебная практика Казахстана.....	14
5. Калыкбаева Д.Н. Типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств.....	18
6. Қамбаров А.Қ., Қарамурзин Т.А. Компьютерлік технологияларды қолдану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар мәселесі.....	22
7. Наджафалиев Д.А.О Коррупция – составляющий элемент составов преступлений взяточничество.....	25
8. Смагулова А., Егезанова Д.Р. Правовые аспекты регулирования миграционных отношений.....	27
9. Усаев А.Б. ЕАЭО қатысушы елдерінің әлеуметтік қамсыздандыруды ұсынуының нормативтік-құқықтық негіздерін талдау.....	30

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Аубакирова А.Б. Студенттердің оқу қызметіндегі медиақұзыреттілігін дамыту.....	35
2. Байсаринов Д.С. Формирование межличностной коммуникации в процессе подготовки будущих педагогов-психологов.....	38
3. Батина Г.А. Игромания как проблема аддиктивного поведения детей и молодежи.....	41
4. Жабағина К.Т. Болашақ ата-ана болу психотерапиясы.....	45
5. Жабағина Қ.Т. Қазіргі отбасының психологиялық мәселелері.....	48
6. Жумаханова З.Б. Алаңдаушылықтың пайда болу себептері.....	51
7. Кизаметдинова А.Б. Влияние индивидуально-типологических особенностей на возникновение стресса у студентов.....	54
8. Нуркенов Е.Р. Оқу-тәрбие үрдісінде этнопедагогика элементтерін қолданудың негізгі жолдары.....	57
9. Омарбеков А.К. Мотивация и мотив в учебной деятельности студентов.....	61
10. Омарбеков А.К. Особенности профессионального самоопределения психолога.....	64
11. Рыскалиева А.Қ. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру.....	66
12. Темерғалиева А.Қ. Пәнаралық байланысты жүзеге асыру жолдары.....	69

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Тахирова М.А. Словарная работа на занятиях русского языка в вузе.....	73
--	----

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Әбдиева А.С. Қазақстандағы пластикпен ластану мәселесі және күресу үшін жүргізіліп жатқан жұмыстар.....	80
2. Қайрбаева М.Б. Тамақ өнеркәсібінде құйрық майды пайдалану және сақтау технологиясын	

әзірлеу.....	83
3. Рымғазықызы Е., Тоқаев З.Қ. «Шығыс Бройлер» жауапкершілігі шектеулі серіктестік бройлер балапанының 20 күні мен 42 күн аралығындағы эмбриогенез соңы дамуындағы ерекшеліктері.....	86

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 342-9

Абдурахитов Серикжан Миржанович
магистрант 2 курса специальности 6М030100 «Юриспруденция» Казахского гуманитарно-
юридического инновационного университета
Егежанова Диана Рамзиевна
ст.преподаватель Казахского гуманитарно- юридического инновационного университета

Аннотация

Статья посвящена правовым аспектам регулирования административных процедур в Казахстане. Особое внимание уделено административно-правовым реформам, определяющим необходимость принятия в стране административного процедурно-процессуального кодекса.

Аңдатпа

Мақала Қазақстандағы әкімшілік процедураларды реттеудің құқықтық аспектілеріне арналған. Елімізде әкімшілік процедуралық-іс жүргізу кодексін қабылдау қажеттігін анықтайтын әкімшілік-құқықтық реформаларға ерекше назар аударылды.

Abstract

The article is devoted to the legal aspects of regulating administrative procedures in Kazakhstan. Special attention is paid to administrative and legal reforms that determine the need to adopt an administrative procedural code in the country.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР В КАЗАХСТАНЕ

В соответствии со статьей 1 Конституции Казахстан утверждает себя правовым государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы [1].

Одним из элементов, обеспечивающих становление Казахстана как правового государства, является институт административных процедур, который противостоит административному произволу со стороны государственных органов, устанавливает эффективный механизм взаимодействия человека с органами государственной власти и обеспечивает реализацию и применение правовых норм.

Сущность и значение административных процедур велико для определения их понятия в административно-правовой науке и административном законодательстве Республики Казахстан.

В исследовании понятия института административных процедур предусмотрено несколько подходов.

В теории российского административного права административная процедура рассматривается как регламентированный законом порядок последовательных действий органов исполнительной власти, цель которых – принятие управленческих решений и реализация закрепленных полномочий [2].

Ученый Л.Л. Попов утверждал, что понятие административных процедур уже чем понятие административного процесса. По его мнению, административно-процессуальная деятельность составляет основу формирования и развития административного процесса. Особенно это важно для правоприменительной практики и для деятельности правоохранительных структур [3].

Таким образом, речь может идти об административно-процедурной и административно-юрисдикционной деятельности.

Административно-процедурная деятельность подразумевает исполнительно-распорядительные действия уполномоченных государственных органов и их должностных лиц по реализации административных процедур, определенных законом. К таким видам деятельности могут быть отнесены разрешительно-лицензионные, регистрационные и др. [3].

Совершенно иной точки зрения придерживается Бахрах Д.Н. считая, что административный процесс – это и есть административная процедура, правда более в усовершенствованной форме. [4].

Согласно западному праву, в частности Германии, административные процедуры служат исполнению государственными органами законов в установленном порядке, а также соблюдению и обеспечению прав гражданина [5]. При этом как отмечал известный немецкий правовед Г.Робберс административное право не просто гарант защиты и безопасности прав граждан, но и своим существованием создает основу для подавления противоправных действий [6].

Казахстанский исследователь С.Укин рассматривал процедуры в качестве вспомогательного механизма по отношению к процессу «технической работы», призванной обеспечить нормальное функционирование юридического процесса [2].

Р.А. Подопригора определяет процедуры как нормативно установленный порядок осуществления субъектами права юридически значимых действий, которые в своей совокупности представляют более широкое понятие – «процесс». При этом отмечал, что все административные процедуры в своей совокупности составляют единый административный процесс. При этом подразделял административные процедуры на:

1) процедуры, обеспечивающие реализацию правонаделительной функции (позитивные или неюрисдикционные);

2) процедуры, обеспечивающие реализацию правоохранительной функции по применению правового принуждения (привлечение к административной или дисциплинарной ответственности) или разрешению административно-правового спора (например, оспаривание решений и действий государственных органов), т.е. юрисдикционные [7].

Казахстанское законодательство об административных процедурах имеет двухуровневую нормативно-правовую структуру. Первый уровень представляет собой ЗАП РК, который направлен на установление общих требований к административным процедурам. Вторым уровнем образуют отраслевые законодательные и подзаконные (регламенты, стандарты) акты, детализирующие порядок реализации отдельных процедур.

При этом, как справедливо отмечают зарубежные и отечественные эксперты, в частности Габбасов А.Б., Шишимбаева С.С. действующий ЗАП РК не является консолидирующим документом для административного права [8].

Во вводной части ЗАП РК обозначена роль и значение административных процедур как инструмента совершенствования управленческой деятельности. Обозначена значимость обеспечения непрерывного функционирования государственных органов, быстрого реагирования по принятию управленческих решений, что способствовало бы не только защите прав и свобод граждан, но и защите государственных интересов. Во всех случаях государственными служащими не должны допускаться злоупотребления своих должностных полномочий и использование своего служебного положения [9].

Закон в отношении административных процедур устанавливает следующее:

- установленный порядок по принятию и исполнению решений в реализации уполномоченными государственными органами и их должностными лицами функций по оформлению государственных услуг, в том числе в электронной форме;
- организованная процедура деятельности государственного аппарата;
- механизм рассмотрения обращений граждан с соблюдением принципа защиты прав, законных интересов граждан;
- руководящие принципы по принятию решений в экономической сфере [12].

К моменту разработки и принятия закона об административных процедурах правовым регулированием были охвачены отношения, связанные с оказанием и получением государственных услуг. Закон содержит общие положения об актах индивидуального применения. Отдельные вопросы были выведены из ЗАП РК путем принятия отдельных законов: закона о государственных услугах и о правовых актах.

В настоящее время закон об административных процедурах состоит из 32 статей, направленных на правовое регулирование внутренних организационных процедур деятельности государственного аппарата, а также процедур между гражданами и государством.

Отсутствие единого нормативного акта по вопросам административных процедур приводит к неопределенности и непредсказуемости в действиях государственных органов и способствует разобщенности правового регулирования и различному пониманию в зависимости от области применения, соответственно, затрудняет применение норм права.

Приведение законодательства об административных процедурах в соответствие с передовым международным опытом является одной из рекомендаций Казахстану по результатам третьего раунда мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией (ОЭСР) [10].

О необходимости реформирования административного законодательства указано в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2020 года. В частности, Концепция предусматривала как унификацию законодательства об административных процедурах, так и учреждение в Казахстане административной юстиции по европейскому образцу.

В связи с чем, предпринимались попытки разработки нового закона об административных процедурах и Административно-процессуального кодекса. Однако проекты законов не были приняты Парламентом страны. В настоящее время планом законопроектных работ на 2020 год предусмотрена разработка и принятие Административного процедурно-процессуального кодекса.

Согласно концепции проекта Административного процедурно-процессуального кодекса (далее – Концепция), документ направлен на регулирование общественных отношений, связанных с осуществлением административных процедур, в том числе организацией внутриведомственной деятельности государственных органов, а также административным судопроизводством по разрешению споров в сфере публичных правоотношений [11].

Исходя из того, что законопроект будет являться основным базовым законодательным актом для административных органов при осуществлении ими административных процедур и административных судов при отправлении ими правосудия в нем закладываются, помимо общих конституционных принципов (право на обращение в суд за защитой, законность, обеспечение права на квалифицированную юридическую помощь, язык осуществления административного процедурно-процессуального производства) следующие специальные принципы:

- соблюдение разумного срока;
- недопустимость вмешательства суда в деятельность административного органа;
- активная роль суда;

- принцип единообразной правоприменительной практики;
- принцип добросовестности;
- принцип соразмерности;
- принцип запрета на злоупотребление формальными требованиями[11].

Учитывая необходимость обоснования принятия административного акта, для реализации эффективной защиты прав граждан (организаций) в процессе его обжалования, необходимо установить пределы возражений субъекта публичной власти кругом обстоятельств, указанных в обосновании акта. Данную норму необходимо предусмотреть в статье, устанавливающей представление доказательств и изложить ее в следующей редакции: «Административный орган вправе ссылаться только на те обстоятельства, которые указаны в обосновании принятого им административного акта». Данная норма предусмотрена в законодательстве европейских стран (например, Латвия).

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // [http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_Дата обращения 24 марта 2020 года](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_Дата_обращения_24_марта_2020_года)
2. Укин С. Процессуальная и процедурная деятельность: соотношение понятий // Заң және Заман. 2007. №3. С. 35
3. Попов Л.Л. Административное право: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Юриспруденция". М.: 2005
4. Бахрах Д.Н. Административное право России: учебник для вузов. М.: Норма, 2001
5. Ян Цико Основы законодательства об административных процедурах в Германии/Ежегодник публичного права-2014: «Административное право: сравнительно-правовые подходы», -М.: Инфотропик Медиа, 2014. – 480 с.
6. Robbers G. An Introduction to German Law. Baden-Baden: Nomos, 1998. P.84
7. Подопригора Р. А. Административные процедуры: казахстанский и зарубежный опыт // http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/administrativnye_procedury_kazahstanskiy.pdf
Дата обращения 25 марта 2020 года
8. Габбасов А.Б., Шишимбаева С.С. Теоретико-правовой анализ Закона РК «Об административных процедурах» // <https://www.zakon.kz/4595094-teoretiko-pravovojj-analiz-zakona-rk-ob.html> Дата обращения 25 марта 2020 года
9. Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2000 года N 107 «Об административных процедурах» // [http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000107_Дата обращения 24 марта 2020 года](http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000107_Дата_обращения_24_марта_2020_года)
10. Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией третий раунд мониторинга Казахстан (промежуточный отчет) // <http://www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan/>Дата обращения 28 марта 2020 года
11. Концепция проекта Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан // <http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/koncepciya-proekta-administrativnogo-procedurno-processualnogo-kodeksa-respubliki-kazahstan> Дата обращения 28 марта 2020 года

УДК 343.9

Амангелды Ерасыл Есейулы

Магистрант 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей

ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ, СОВЕРШАЕМЫЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Бұл мақалада киберқылмыс ретінде жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды құқықтық реттеу барысында туындайтын мәселелер қарастырылған. Отандық заңнаманың негізінде құқықтық реттеу қиындықтар туындайды, осы мақалада саралаудағы өзекті мәселелерді шешу жолдары талқыланады.

Түйін сөздер: ақпарат, киберқылмыс, киберкеңістік

В данной статье рассматриваются вопросы, возникающие при правовой регламентации уголовных преступлений, совершенных как киберпреступность. Сложность обнаружения действий компьютерного преступника и его Правовое регулирование на основе отечественного законодательства создает трудности, в данной статье рассматриваются способы решения этих актуальных вопросов.

Ключевые слова: информация, киберпреступление, киберпространство

This article discusses issues that arise in the legal regulation of criminal offenses committed as cybercrime. Legal regulation on the basis of domestic legislation creates difficulties, this article discusses ways to address these pressing issues.

Keywords: information, cybercrime, cyberspace

В настоящее время идет массовая информатизация общества благодаря широкому внедрению и использованию телекоммуникационных технологий. Не стал исключением и Казахстан. В последние годы в республике, как и во многих странах мира, наблюдается стремительный рост числа владельцев персональных компьютеров и пользователей глобальной сети Интернет.

Согласно данным Комитета по статистике Министерства Национальной Экономики, доля пользователей сетью Интернет в возрасте от 16 до 74 лет в республике в 2019 году составила 81,3% [1].

Но, к сожалению, современные информационные технологии дали импульс не только прогрессу общества, но и способствовали возникновению и развитию некоторых негативных процессов. Одним из них стало появление новой формы преступности - ИТ-преступности [2].

Это обусловлено тем, что техническими возможностями «гаджетов» стали пользоваться и криминальные элементы. По мнению специалистов, темпы роста преступности в глобальной преступности Интернет являются самыми быстрыми на планете [3]. Тот факт, что назрела необходимость введения в уголовный закон новых составов, не стал отрицать и казахстанский законодатель. В этой связи в апреле 2014 года Особенная часть УК РК был дополнена главой 7-1: «Преступления против безопасности информационных технологий». При разработке Новой редакции Уголовного Кодекса в его Концепции также было отмечено, что с развитием информационных, цифровых технологий резко возросло совершение противоправных деяний с использованием электронных средств. В связи с этим, данные правонарушения были объединены в Главу 7 Особенной части Уголовного Кодекса «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» и вновь получили законодательную регламентацию.

Ни для кого не секрет, что законодательство РК, как и любой другой страны не может быть совершенным. И это понятно, поскольку если первоначально принятый нормативный акт считается (или его принято считать) идеальным, то при его применении обязательно выявляются пробелы, неточности, несоответствия. Правоохранительные и иные органы в

процессе применения норм права сталкиваются с различными проблемами не только понимания, но и возможности реализации положений, зафиксированных в юридических актах. Этой участи не избежало и уголовное законодательство, о чем свидетельствуют соответствующие изменения и дополнения, принятые в УК РК.

Одной из проблем толкования и применения уголовного закона РК, обсуждаемой как теоретиками, так и практиками, являются определение понятия «информация» и его соотношение со смежными терминами («сообщения», «сведения», «данные», «компьютерная информация»). Поэтому в настоящее время трудно переоценить важность точно формализованного представления о сущности информации как феномене, над которым или с помощью которого осуществляются различные действия, в том числе и криминальные.

В связи с этим представляется необходимым рассмотреть вопрос о том, что такое «информация», «сообщения», «сведения», «данные» и «компьютерная информация», с целью их разграничения или определения тождества, что позволит внести предложения по совершенствованию УК РК.

Следует отметить, что в литературе в большинстве случаев ученые, рассматривавшие проблему определения понятия информации, высказываются по отношению к данному феномену такими тождественными терминами, как «информация», «сообщение», «сведение». Проведенный анализ научного понятия «информация» позволяет утверждать, что понятие «информация» является тождественным понятиям «сведения», «данные», «сообщения».

Национальное законодательство РК содержит легальное определение понятия информации. В соответствии со ст.1 Закона Республики Казахстан «О доступе к информации», информация – сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, полученные или созданные обладателем информации, зафиксированные на любом носителе и имеющие реквизиты, позволяющие ее идентифицировать [4]. Однако данное определение следует считать немного неточным и нуждающимся в дополнении в связи с тем, что в литературе в большинстве случаев ученые, рассматривавшие проблему определения понятия информации, высказываются по отношению к данному феномену такими тождественными терминами, как «информация», «сообщение», «сведение». При этом, проведенный анализ научного понятия «информация», позволяет утверждать, что понятие «информация» является тождественным понятиям «сведения», «данные», «сообщения». Здесь бы хотелось отметить положительный опыт российского законодателя, который пошел правильным путем и в ст.2 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» №149-ФЗ от 27.07.2006 г. установил следующее определение информации, которое не противоречит науке, а именно: «информация - сведения (сообщения, данные) независимо от формы их представления» [5].

В связи с этим представляется более целесообразным изложить легальное определение информации в следующей редакции: «информация – сведения (сообщения, данные) о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, полученные или созданные обладателем информации, зафиксированные на любом носителе и имеющие реквизиты, позволяющие ее идентифицировать».

Следующий вопрос, который требует разрешения уголовным законом в гл. 7 «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» употребления в ст.ст. 205, 206, 208 и 209 понятия «охраняемая законом информация» и в ст.210 понятия «информация». С одной стороны, на наш взгляд, не имеет смысла разграничивать данные понятия, потому что каждое из них в своей основе содержит термин «информация», что определяет сущность этих понятий, зафиксированных в главе 7, а наличие других «слов» и «выражений» только лишь дополняет их и, с нашей точки зрения, весьма неудачно. Это обусловлено тем, что для юриспруденции как науки важно правильное обозначение предмета, понятия весьма важно: ведь

каждой дефиниции должно соответствовать лишь одно понятие, а каждому понятию – одна дефиниция. Также это способствовало бы соблюдению формально-юридического метода юридической науки и требований п.3 ст.24 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V. Согласно данному пункту, «текст нормативного правового акта излагается с соблюдением норм литературного языка, юридической терминологии и юридической техники, его положения должны быть предельно краткими, содержать четкий и не подлежащий различному толкованию смысл. Текст нормативного правового акта не должен содержать положения декларативного характера, не несущие смысловой и правовой нагрузки».

Однако, исходя из того, что любая информация, не являющаяся способом или средством совершения преступления, всегда защищается законом, в том числе и УК РК вытекает вывод о том, что в законодательном указании на то, что объектом является «охраняемая законом информация» нет никакой необходимости. Во всем мире в средствах массовой информации отмечается увеличение количества преступлений, совершаемых с использованием компьютерной техники [6]. По оценкам экспертов Казахстан занимает 18-е место в мире по количеству получаемого спама и 7-е по опасности веб-серфинга. Почти половина пользователей интернета в 2010 г., становились объектами атак со стороны хакеров, и эта цифра в 2011 г. увеличилась на 47%. По данным Kaspersky Security Network, Казахстан стал объектом 85% интернет-атак в Центральной Азии. При этом за последние три года наблюдается тенденция их роста пропорционально развитию цифровой инфраструктуры [7].

В настоящее время деяния, предусмотренные диспозицией ст. 210 Особенной части УК РК, могут совершаться не только в отношении компьютера. Компьютерная информация может обращаться и в таких устройствах, которые, собственно говоря, компьютерами как таковыми и не являются, но имеют некоторые схожие с ними свойства либо сам компьютер руководит таким устройством.

Практически любой «гаджет», подключенный к интернету или имеющий беспроводное подключение может быть взломан, например, телевизоры, туалеты, принтеры, автомобильные ключи, банкоматы, холодильники, радионяни, автомобильные тормоза, светофоры и медицинские имплантаты[8]. Внесение изменений в программы или программные продукты данных устройств в целях уничтожения, блокирования или модификации информации явно не может не нести общественной опасности, однако, исходя из того, что у нас нет легального определения понятия «компьютер», у правоприменителя может возникнуть проблема с правильным применением данной нормы и вменения в вину правонарушителям данного деяния.

Для решения проблемы, которая может возникнуть у правоприменителя на данной почве, следует либо принять максимально широкое легальное понятие «компьютер», которое включало бы в себя все данные устройства либо же использование понятия «компьютерная программа» следует заменить на понятие «программа для электронного носителя», так как понятие «компьютерная программа» более узкое и входит в состав понятия «программа для электронного носителя».

Видится, что предложенные изменения могли бы способствовать более широкому применению норм главы 7 УК РК и помочь решению складывающихся в правоприменительной практике противоречий.

Список использованной литературы

1. http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersInformationSociety?_adf.ctrlstate=164fke81hi_72&_afLoop=36629539773486364#%40%3F_afLoop%3D36629539773486364%26_adf.ctrl-state%3D7h3tk9him_4

2. Даирова О. Обеспечить информационную защиту // <http://pravo.zakon.kz/4449881-obespechit-informacionnuju-zashhitu.html>
3. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы. Владивосток, 2007. С.5.
4. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401> .
5. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/c5051782233a cca771e9adb35b47d3fb82c9ff1c/
6. Ямбулатова Н. Ежедневно в мире регистрируется более 55 млн. компьютерных атак // <http://www.crime-research.ru> от 03.03.2008
7. Н.А. Биекенов. Некоторые проблемы обеспечения кибербезопасности в Республике Казахстан // <http://pravo.zakon.kz/4627688-nekotorye-problemy-obespechenija.html>
8. Бражник С.Д. Преступления в сфере компьютерной информации: проблемы законодательной техники.: Дисс... канд.юрид.наук. Ижевск, 2002.

УДК 342-843

Иманбаев Дидар Мырзабайұлы

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті, Семей қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЙЛАУ ПРОЦЕСІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аннотация

Статья посвящена правовым аспектам избирательного процесса в Казахстане. Проанализированы законодательные акты регулирования проведения выборов в Казахстан, а также в международно-правовой практике зарубежных стран и определена значимость применения их опыта в Казахстане. Отмечается о роли последних конституционных реформ в Казахстане и их влияния на избирательную систему.

Түйіндеме

Мақала Қазақстандағы сайлау процесінің құқықтық аспектілеріне арналған. Қазақстанда сайлау өткізуді реттеудің заңнамалық актілеріне, сондай-ақ шет елдердің халықаралық-құқықтық практикасына талдау жасалды және олардың Қазақстанда тәжірибесін қолданудың маңыздылығы айқындалды. Қазақстандағы соңғы конституциялық реформалардың рөлі және олардың сайлау жүйесіне әсері туралы атап өтіледі.

Abstract

The article is devoted to the legal aspects of the electoral process in Kazakhstan. Legislative acts regulating elections in Kazakhstan, as well as in international legal practice of foreign countries, are analyzed and the significance of applying their experience in Kazakhstan is determined. The role of the latest constitutional reforms in Kazakhstan and their impact on the electoral system is highlighted.

Құқықтық демократиялық мемлекет құру қажеттілігін Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары және саяси қозғалыстар мен жұртшылығы қызметінің дербес басым бағыттары қатарына сайлау құқығы мен сайлау заңнамасын объективті түрде ұсынды.

Осы проблеманың әлеуметтік-саяси және жария-құқықтық маңыздылығы мен өзектілігі күмәнсіз, сондықтан осыған байланысты сайлау заңнамасының қалыптасуы мен эволюциясының мәселелері азаматтардың мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару

органдарының қызметіне қатысу құқығын іске асырудың айрықша және заңды тәсілі ретінде маңыздылығы мен мәні зор.

Тиісті құқықтық ресімдеусіз сайлау процесі біздің мемлекеттегі тұрақты әлеуметтік-саяси тұрақсыздық факторына айналуы қаупі бар екені анық. Қолданыстағы Конституцияның нормалары мен 1995 жылғы 28 қыркүйектегі "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" заң негізін құрайтын қазіргі сайлау заңдары республика азаматтарының сайлау процесіне, тұтастай алғанда, оның жекелеген сатыларында, атап айтқанда, қатысуының әртүрлі нысандарын толық регламенттейтіндігін мойындау қажет.

Өз жиынтығында олар тұтастай алғанда әртүрлі сайлау науқандарын ұйымдастыру мен өткізу үшін қажетті заңдық алғышарттар жасайды және азаматтардың сайлау құқықтарын іске асырудың демократиялық тетігінің қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен бірге құқық қолдану қызметінің қолда бар тәжірибесі Қазақстан Республикасының қазіргі сайлау заңнамасында жеткілікті, маңызды және принципті маңызы бар бірқатар мәселелердің толық көлемде реттелмегенін куәландырады.

Мәселен, сайлау заңнамасын талдап көрелік. Сайлау құқықтық қатынастарының негізгі реттеушісі Қазақстан Республикасы Конституциясының нормалары сөзсіз болып табылады. Негізгі Заң халықтың мемлекеттік билікті жүзеге асыруға тікелей қатысуының екі нысанын көздейді:

- тікелей-республикалық референдумға қатысу, Президентті сайлау, Парламентті, жергілікті өкілді органдарды құру арқылы. Бұл: халық маңызды мемлекеттік мәселелерді шешуге еркін түрде қатысатын тікелей демократияның нысандары;

- яғни, халықтың өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға беру арқылы анықталды.

Бұл аспектіде академик Г.С. Сапарғалиевтің "мемлекеттік органдармен" мемлекеттің барлық органдары ескерілмейді деген ұстанымымен келісілуі керек [2].

Жалпы халық өз билігін өзі таңдаған субъектілерге – Президентке және сайланған Парламент депутаттарына (Мәжіліс депутаттарына) ғана береді. Аталған субъектілерге халық өз билігін жүзеге асыруды табыстағандықтан, оларға халық өз атынан сөз сөйлеуге құқық береді. Конституцияның қаралып отырған ережесінде, біріншіден, мемлекеттік биліктің жалғыз көзі ретінде халық туралы, екіншіден, халық өз билігін жүзеге асыруды бере алатын жоғары мемлекеттік билік туралы сөз болып отыр.

Конституцияның 41-бабы 1-тармағының ережелері ҚР Сайлау туралы Конституциялық заңында нақтыланады. Республика Президенті сайланатын сайлау құқығының қағидалары 4, 5, 6 және 8-баптарда бекітілген [3].

Халықаралық тәжірибеге жүгінеміз. Сайлау процесін реттеудің халықаралық тәжірибесі сайлау құқықтарын, оның ішінде сайлау алдындағы үгіттеуге құқықты жүзеге асыру проблемасына әрдайым назар аударылғанын, ол сайлауды заңнамалық реттеуде де, сондай-ақ өткізу практикасында да көрініс тапқанын анық.

Сайлауды дайындау және өткізу бүгінде міндетті түрде ақпарат бостандығына құқық, жиналыстар мен қауымдастықтардың бостандығына құқық, жасырын дауыс беру құқығын бекітетін бірқатар нормаларды белгілеуді көздейді.

Шет мемлекеттердегі (Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Ирландия, Испания) сайлау алдындағы үгіт пен саяси жарнаманы құқықтық реттеу практикасын талдау саяси ақпаратты көпшілік қауымға беру мәселелеріне айтарлықтай назар аударылатынын айтуға мүмкіндік береді. Саяси жарнамаға қатысты материалдарға негізделген қатаң талаптар қойылады, өйткені олар қоғамдық құқықтық сананы қалыптастыруға тікелей әсер етеді.

Ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін пайдалана отырып, сайлау алдындағы үгіттеуге байланысты ұйымдастыру рәсімдеріне ерекше назар аударылуы мүмкін. Атап

айтқанда, Корея сияқты технологиялық дамыған елдерде жергілікті шенеуніктердің күш салуымен үгіт-насихат процесі ерекше сипатқа ие болды. Сайлау өткізуді қадағалау жөніндегі жергілікті орган арнайы "қызу" ММС-желісін ашты, онда барлық азаматтар кандидаттардың заңсыз үгітілгенін куәландыратын фотосуреттерді жібере алады [4].

Қазақстан Республикасының экс президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша жүргізілген конституциялық реформа Қазақстан Республикасында конституционализмді дамытудың маңызды кезеңі болып табылады.

2017 жылғы конституциялық реформаның қорытындылары бойынша Президенттің жекелеген, ең алдымен заңнамалық белгіленген өкілеттіктері Мемлекеттік басқарудың төмен тұрған деңгейіне берілді. Бұл ретте, бұл процесс Президенттің конституциялық мәртебесін Мемлекет басшысы ретінде айқындайтын өкілеттігіне қатысты емес.

Осылайша, Конституциялық құрылыстың тұрақтылығы, мемлекеттік биліктің демократиялық институттарының және жергілікті өзін-өзі басқарудың тұрақты жұмыс істеуі үшін сайлау қауіпсіздігін қамтамасыз етуде сайлау процесін түбегейлі реттейтін нақты және егжей-тегжейлі әзірленген нормативтік құқықтық негіздің болуы үлкен маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі:

1. 30 тамыз 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ғ. С. Сапарғалиевтің бас. Нормативтік-құқықтық түсініктеме - Алматы: "Нұр-пресс", 2004. – 25б.
3. 28 қыркүйек 1995 жылғы «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының конституциялық заңы
4. Қазақстан Республикасының Конституциясына түсініктеме. Астана.2018ж.

УДК 342-9

Исаева Фариза Мусағалиевна

магистрант 2 курса специальности 6М030100 «Юриспруденция» Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета

Егежанова Диана Рамзиевна

ст.преподаватель Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета

РЕГУЛИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ КОРРУПЦИОННЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ: ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ОПЫТ И СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА КАЗАХСТАНА

Аннотация

Статья посвящена нормативно-правовому регулированию административных коррупционных правонарушений в системе действующего законодательства Республики Казахстан. Был исследован зарубежный опыт правоприменительной практики и доказано положительное влияние регулятивных механизмов на систему административных деликтов в Казахстане. Анализ показал, что действующее административное законодательство в регламентации института правонарушений коррупционной направленности несовершенно и в перспективе требуется решение актуальных проблем.

Ключевые слова: коррупция, коррупционная направленность, правонарушение, законодательство, деликт, административная ответственность, реформа, административное дело, кодекс, противодействие

Түйіндеме

Мақала Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы жүйесіндегі әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды нормативтік-құқықтық реттеуге арналған. Құқық қолдану тәжірибесінің шетелдік тәжірибесі зерттелді және Қазақстандағы әкімшілік деликтер жүйесіне реттеуші тетіктердің оң әсері дәлелденді. Талдау қолданыстағы әкімшілік заңнама сыбайлас жемқорлық бағыттағы құқық бұзушылық институтын регламенттеуде жетілмеген және келешекте өзекті мәселелерді шешу талап етілетінін көрсетті.

Түйінді сөздер: жемқорлық, сыбайлас жемқорлық, құқық бұзушылық, заңнама, құқық бұзушылық, әкімшілік жауапкершілік, реформа, әкімшілік іс, кодекс, қарсы әрекет

Abstract

The article is devoted to the legal regulation of administrative corruption offenses in the system of the current legislation of the Republic of Kazakhstan. Foreign experience in law enforcement has been studied and the positive influence of regulatory mechanisms on the system of administrative affairs in Kazakhstan has been proved. The analysis showed that the current administrative legislation is imperfect in the regulation of the institution of corruption offenses and further requires the solution of topical issues.

Keywords: corruption, corruption orientation, offense, legislation, tort, administrative responsibility, reform, administrative case, code, counteraction

Проблема коррупции на современном этапе развития Казахстана стала основой для смены законодательных приоритетов и создания новых механизмов противодействия фактам коррупционных правонарушений.

В условиях модернизации действующей системы законодательства ряд кардинальных перестроек коснулся законодательства об административных правонарушениях.

Предпосылками коренного реформирования кодифицированного административного акта стало выполнение следующих приоритетных направлений правовой политики государства.

Первоначальный этап был связан с реализацией программных положений «Стратегии Казахстан - 2050» (2012г.), в которой «коррупция рассматривалась не только как правонарушение, но и как угроза национальной безопасности» [1].

Далее, в рамках реализации Плана Нации «100 конкретных шагов» 2015 года важно отметить 13-й шаг, направленный на «дальнейшее усиление борьбы с коррупцией путем создания антикоррупционного спецподразделения для системного предупреждения и профилактики коррупционных правонарушений» [2].

Практика административного законодательства показывает, что в нашей стране вопросы правового регулирования института административных правонарушений законодательно предусмотрены.

Окончательное оформление институт коррупционных правонарушений с точки зрения привлечения к административной ответственности нашел в Кодексе об административных правонарушениях 2014 года (далее КоАП), в котором коррупционные правонарушения были выделены в специальную Главу 34 по 6 составам (ст.ст.676-681) [3].

Таким образом, перед КоАП РК была поставлена задача по дальнейшему совершенствованию административно-деликтного законодательства, с одной стороны с целью «гуманизации» уголовного законодательства и снижения репрессивности, с другой стороны пересмотром санкций административных деяний на предмет их возможного увеличения.

Пожалуй, главным этапом правовой политики государства явилось введение в 2016 году Закона РК «О противодействии коррупции», пришедший на смену длительно

просуществовавшего Закона РК «О борьбе с коррупцией» 1998 года (утратил силу), который перестал отвечать вызовам современной правовой системы

Пунктом 11 статьи 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» предусмотрено, что под коррупционными правонарушениями понимается противоправное виновное деяние (действие или бездействие), за которое законом установлена административная или уголовная ответственность [4].

Действующий КоАП РК не дает определения административным коррупционным правонарушениям.

Для устранения коллизий между Законом РК «О противодействии коррупции» и КоАП РК необходимо на законодательном уровне идентифицировать понятие коррупции и закрепить понятие административных коррупционных правонарушений.

В схожем с Российской федерацией административным законодательством автором (Вершицкой Г.В.), исследующей проблемы и противоречия в вопросах привлечения к административной ответственности было предложено ввести в КоАП РФ понятие административных коррупционных правонарушений, изложив в следующей формулировке: «под административным правонарушением коррупционной направленности следует понимать действие (бездействие) должностного лица, совершенное умышленно либо по неосторожности, как с использованием своего служебного положения, так и с отступлением от своих прямых прав и обязанностей» [5,1].

Следует отметить, что при разработке КоАП РК, коррупционной составляющей и при совершенствовании механизмов противодействия административных деликтов коррупционной направленности учитывался международный опыт. Правовой опыт некоторых зарубежных государств борьбы с коррупцией положительным образом сказался на правоприменительной практике Казахстана, когда мы можем с уверенностью констатировать следующие факты. Принятие в стране по примеру Грузии Антикоррупционной стратегии Казахстана на 2015-2025 годы; по опыту Сингапура (Бюро по расследованию случаев коррупции) в Казахстане было создано специальное Агентство по делам государственной службы и противодействия коррупции; из практики Австралии (национальные общественные комиссии) в стране начали создаваться Общественные советы, осуществляющие контроль за деятельностью государственных органов и другие радикальные меры. Практически все государства, в том числе и Казахстан применяют в системе формирования государственной службы принцип меритократии, исключая родственные связи, а также учет особых заслуг перед государством. Приоритетными направлениями, реализуемыми сегодня Антикоррупционной стратегией до 2025 года, является антикоррупционный мониторинг, анализ коррупционных рисков, формирование антикоррупционной культуры, предотвращение и разрешение конфликта интересов, а также формирование и публикация Национального доклада о противодействии коррупции.

Государством уделяется большое внимание изучению зарубежной практики привлечения к административной ответственности, оправданным мерам административных наказаний, эффективности либо малоэффективности их применения. Таким же образом, международные конвенции требуют, чтобы санкции за коррупционные правонарушения были эффективными, пропорциональными и действенными».

По опыту зарубежных стран было выявлено, что при более высоких доходах граждан стран Европы (Германия, Франция и др.) штрафы значительно ниже».

Нынешнее административное законодательство считается максимально приближенным к западным стандартам, однако пример казахстанского КоАП РК показывает, что налицо «некий симбиоз» норм материального и процессуального права. До сих пор дискуссионными остаются вопросы подсудности некоторых административных дел. Так, Председателем Коллегии по

гражданским делам Верховного Суда РК Алимбековым М.Т. была высказана позиция о передаче правонарушений коррупционной направленности подсудности специализированных уголовных дел, мотивируя тем, что характер и природа совершаемых административных правонарушений сходны с уголовными правонарушениями, и что на практике административные коррупционные правонарушения называют «малыми уголовными делами» [6]. Соглашаясь с мнением специалиста, мы также считаем, что в отношении административных дел, вытекающих из публично-правовых спорных отношений, должна быть изменена подсудность.

Из санкций статей Главы 34 видно, что законодатель в новом административном законодательстве к вопросу противодействия коррупции подошел с ужесточением мер взыскания. Так, за предоставление незаконного материального вознаграждения физическими лицами вместо штрафа в размере от 50 до 100 МРП в Кодексе с 2015 года предусмотрен штраф 200 МРП, предоставление незаконного материального вознаграждения юридическими лицами по части 1 вместо штрафа от 100 до 500 МРП – 750 МРП, по части 2 вместо запрещения деятельности юридического лица - штраф 1500 МРП. Также вдвое увеличен штраф за получение незаконного материального вознаграждения лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций либо приравненным к нему лицом, с 300 МРП до 600 МРП. За непринятие мер руководителями государственных органов по борьбе с коррупцией, а также принятие на работу лиц, ранее совершивших коррупционное преступление, предусмотрен штраф от 50 до 100 МРП, в новом же Кодексе санкция предусматривает ответственность в виде штрафа в размере 100 МРП [3].

Также известно, что Казахстан выступает в поддержку антикоррупционных реформ, осуществляемых в рамках субрегиональной программы взаимной оценки – Стамбульский действий по борьбе против коррупции. В 2017 году при помощи Меморандума взаимопонимания между Правительством РК и ОЭСР Республика Казахстан получила статус «Ассоциированный член» в рамках реализации проекта – Страновая программа сотрудничества Казахстана и ОЭСР. На основе реализации рекомендаций в поддержку выполнения Конвенции ООН против коррупции осуществляется постоянный обзор и мониторинг о направленности усилий государств, в том числе Казахстаном о соответствии законодательства международным стандартам.

В рамках выполнения Дорожной карты исполняется Соглашение о сотрудничестве между Агентством и НПП «Атамекен». Был проведен анализ, выявлены причины и условия, способствующие совершению коррупционных правонарушений в деятельности организаций центрального и регионального уровней в 16 сферах, имеющих приоритетное значение для развития бизнеса. Было выявлено свыше 800 коррупционных рисков, в государственные органы внесены рекомендации по их исключению, основная часть которых исполнена. Все это нашло отражение в более 40 проектах нормативных правовых актов, 12 из которых уже приняты.

С учетом тенденций реформирования действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства, а также реформированием системы правоохранительных органов возникает объективная необходимость в совершенствовании научно-обоснованных методов борьбы с уголовными правонарушениями в сфере экономической деятельности. Универсальных методов борьбы с такими преступлениями, как и общей модели искоренения не было выработано.

Список использованных источников:

1. Послание Н.А. Назарбаева Стратегия «Казахстан 2050»: новый политический курс состоявшегося государства 14 декабря 2012 года
2. План нации - 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева//<https://www.inform.kz/>
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05 июля 20014 года с изменениями и дополнениями от 03.02.2019 года// <https://online.zakon.kz/>
4. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.)// <https://online.zakon.kz>
5. Вершицкая Г.В. Особенности квалификации коррупционных правонарушений //Вестник Поволжского института управления.2017//<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovoy-kvalifikatsii-korruptsionnyh-pravonarusheniy>
6. Алимбеков М.Т. Коррупционные правонарушения и актуальные вопросы совершенствования национального законодательства// Научно-исследовательские материалы по противодействию коррупции//<http://sud.gov.kz/rus/content/korruptsionnye-pravonarusheniya-i-aktualnye-voprosy-sovershenstvovaniya-nacionalnogo>

УДК 343.98.067

Калыкбаева Джамиля Нурлановна

Магистрантка 2 курса, университет имени Сулеймана Демиреля, г.Алматы

ТИПИЧНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ ПЕРВОНАЧАЛЬНОГО ЭТАПА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Мақалада есірткі құралдарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеудің бастапқы кезеңінің әдеттегі тергеу жағдайлары қарастырылады. Тергеу әдістемесі мен алгоритмін қалыптастыруда олардың маңыздылығы туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: есірткінің заңсыз айналымы, есірткі құралдары, есірткі заттары, типтік тергеу жағдайлары, тергеудің бастапқы кезеңі.

В статье рассматриваются типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств. Делается вывод об их значимости в формировании методики и алгоритма расследования.

Ключевые слова: незаконный оборот наркотиков, наркотические средства, наркотические вещества, типичные следственные ситуации, первоначальный этап расследования.

Typical investigative situations of preliminary investigations connected with drug trafficking are viewed in the article. The article concludes on their importance in methods formation and investigation algorithm.

Key words: illegal drug trafficking, drugs, drug substances, typical investigative situations, preliminary investigation.

Среди проблем, с которыми пришлось столкнуться человечеству на пороге XXI века, огромную угрозу представляет распространение наркомании, ее глобальность и опасность,

отмеченные еще в Конвенции ООН 1988 г. В ней говорится, что незаконное производство, сбыт и спрос наркотиков представляют огромную угрозу для здоровья и благополучия населения, оказывающие отрицательное воздействие на экономические, культурные и политические силы общества.

В криминалистической литературе «типичная следственная ситуация» является результатом обобщения практической деятельности органов уголовного преследования (следствия и дознания), на базе которого разрабатываются различные криминалистические методики расследования и раскрытия отдельных категорий уголовных дел. Подавляющее большинство ученых-криминалистов, специализирующихся на частных методиках расследования, придерживаются мнения, что типичными следственными ситуациями являются те, с которыми следователь столкнулся на первоначальном этапе предварительного следствия, в зависимости от полноты первичных данных. Для того, чтобы дать правильную характеристику типичной следственной ситуации, перед следователем ставятся следующие вопросы: какие обстоятельства расследуемого дела и в какой степени были зафиксированы, и насколько очевидны пути дальнейшего расследования.

Мы согласны с мнением Р.С.Белкина, с точки зрения которого «следственная ситуация – это совокупность условий, в которых в данный момент осуществляется расследование, т.е. та обстановка, в которой протекает процесс расследования» [1, с. 91]. Он выделяет следующие компоненты, из которых складывается следственная ситуация:

- компоненты психологического характера: результат конфликта между следователем и противостоящими лицами, проявление психологических свойств следователя, лиц, проходящих по делу, и т. п.;

- компоненты информационного характера: осведомленность следователя (об обстоятельствах преступления, возможных доказательствах, возможности их обнаружения и экспертного исследования, местах сокрытия искомого и т.п.); осведомленность противостоящих следователю и иных проходящих по делу лиц (о степени информированности следователя и свидетеля, об обнаруженных и не обнаруженных доказательствах, о намерениях следователя и т. п.)

- компоненты процессуального и тактического характера: состояние производства по делу, возможность избрания меры пресечения, изоляции друг друга проходящих по делу лиц, проведение конкретного следственного действия и т. п.

- компоненты материального и организационно-технического характера: наличие коммуникаций между дежурной частью и оперативно-следственной группой, наличие средств передачи информации из учетных аппаратов органов внутренних дел, возможность мобильного маневрирования наличными силами, средствами и т. п. [2, с.149]

Типизация следственной ситуации возможна лишь по одному из образующих ее компонентов - информационному. Данный компонент без труда поддается оценке, его можно спрогнозировать и использовать при разработке и планировании следственных действий. Существенность типичных следственных ситуаций состоит в том, что позволяет следователю устанавливать и отрабатывать основные моменты о событии уголовного правонарушения и его участниках.

Так, первоначальный этап, рассматриваемой нами категории преступлений, включает: сбор и оценку информации; систематизацию и анализ исходных данных о деятельности лиц, причастных к совершению преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, и фактах обнаружения преступлений. Подавляющее большинство уголовных дел, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, регистрируются по результатам оперативно-розыскной деятельности. Расследование данной категории преступлений, а в особенности на первоначальном этапе расследования, связано с рядом специфических

обстоятельств, значительно затрудняющими их раскрытие и расследование. Такими обстоятельствами являются:

- отсутствие важнейшего первоисточника информации — потерпевшего от преступления (данная категория уголовных правонарушений прямо не затрагивает права и интересы граждан);
- конспиративность действия преступников, каналов поступления наркотических средств и их сбыта (четкое разграничение ролей, использование жаргона и паролей, специально разработанных для передачи информации);
- относительное многообразие и доступность источников сырья для подпольного изготовления наркотиков и психотропных веществ;
- необходимость выявления законспирированных звеньев преступной цепи, отличающейся строгой преступной организованностью [3, с.61]

Анализируя уголовные дела по преступлениям, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, как нам представляется, складываются следующие типичные следственные ситуации:

- лицо было задержано вследствие совершения одного из действий, составляющих объективную сторону преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков;
- имеются признаки, прямо свидетельствующие о совершении преступления, связанного с незаконным оборотом наркотиков, однако, лицо, подозреваемое в совершении преступления, скрылось с места обнаружения признаков;
- на лицо установлен факт совершения преступления, присутствуют идеальные и материальные следы, являющиеся источниками доказательственной информации о преступлении, но информация о лице, его совершившем, отсутствует.

Вышеперечисленные типичные следственные ситуации могут проявляться в различных формах, однако, это никак принципиально не отражается на их сущности. На практике наиболее часто встречающейся следственной ситуацией является задержание с поличным. Давайте рассмотрим ее подробнее:

Лицом было совершено преступное действие, связанное с изготовлением, хранением, перевозкой, сбытом наркотических веществ, не успев скрыть следы преступного деяния. Данная ситуация является наиболее благоприятной для установления предмета доказывания по расследуемому делу. В схожих ситуациях следственные действия должны быть направлены на закрепление следов, совершенного преступления, установления преступной деятельности, предшествовавшей задержанию подозреваемого лица, и установление преступных связей подозреваемого для последующего восстановления преступной цепи и причастной к ней лиц. При задержании с поличным, в случае, когда у задержанного лица изъяты наркотические средства, необходимо своевременно доказать его причастность к преступлению, собрать все необходимые доказательства, устанавливающие его виновность. Поэтому взаимодействие между следователем и оперативными работниками должно быть установлено с момента установления причастности конкретного лица к совершенному противоправному деянию, и продолжаться до окончания предварительного расследования, а в некоторых случаях вплоть до вынесения приговора. Является необходимым использование оперативно-розыскных мероприятий для сбора всех необходимых данных о личности преступников, их связях, установление источников наркотического сырья и мест их сокрытия, выяснение иных обстоятельств, которые тяжело обнаружить следственным образом.

Непосредственно после задержания подозреваемого лица следует проверить его личные данные по линии оперативно-розыскной деятельности, а именно: литературные дела и оперативный учет. Без отлагательств провести обыск по месту жительства подозреваемого лица для обнаружения наркотических и химических веществ, упаковки, склянок и банок, которые

использовались при изготовлении наркотических средств, весов, а также иных предметов, добытых в результате преступной деятельности, в том случае, если подозреваемым лицом является сбытчик. Далее производится осмотр места происшествия, допрос задержанных лиц при котором следователь выясняет все детали события преступления: место и лица у которых приобретались наркотики; кому предполагалось сбыть наркотические средства; преследовалась ли цель сбыта готового сырья; источники получения сырьевого материала; их непосредственная роль в преступной группе; каналы сбыта и др. Также, следствием осуществляется допрос очевидцев преступления, осмотр телефонов, ноутбуков и иных информационных носителей с целью обнаружения информации, указывающей на приобретение, торговлю наркотических средств.

Следователем и работником дознания должны быть предприняты своевременные меры по обнаружению и осмотру временных жилищ преступников, средств передвижения, личных вещей, тайников (закладок) с наркотиками, предметов, могущих иметь следы наркотических средств (шприцы, упаковка, посуда, бинты и ватные тампоны). Безотлагательно провести личный обыск задержанных лиц, а также меры к их скорейшему проведению. При личном обыске следует принять во внимание уловки, к которым маневрируют преступники для сокрытия следов преступления. Например, сокрытие наркотиков в различных внутренних полостях организма. Традиционно детальному обследованию подвергаются транспорт и личные вещи задержанного, в связи с тем, что нередко преступниками оборудуются специальные тайники: в швах и подкладках одежды, нижнем белье, стельках обуви, сигареты, фонарики, консервы, овощи и фрукты, под сиденьем автомобиля, труднодоступные полости в моторном отсеке автомобиля и др.) [4, с.118] При осмотре одежды задержанного лица определяют наличие и локализацию оставшихся микрочастиц наркотических средств. Учитывая особенности данной категории дел, в течение минимального срока должно быть назначено Судебно-экспертное исследование наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров на предмет обнаружения в представленных на исследование объектах наркотических средств, их состава, количественных и качественных характеристик.

В период, следующий за задержанием, следователем должно быть произведено медицинское освидетельствование задержанного на предмет установления наркотического опьянения. Медицинское освидетельствование задержанного в случаях, не терпящих отлагательства, может проводиться до возбуждения уголовного дела. Однако, согласно уголовно-процессуальному законодательству, проведение криминалистических экспертиз до регистрации уголовного дела является невозможным, что соответственно приводит к определенным противоречиям. Лишь только на основании собранной доказательственной базы, подтверждающей наличие признаков состава преступления в действиях задержанного лица, решается вопрос о наличии либо отсутствии поводов для регистрации уголовного дела.

Подводя итог, следует отметить, что типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования преступлений связанных с незаконным оборотом наркотических средств, являются ключевым звеном формирования методики и алгоритма расследования. От их правильного выявления и использования в процессе расследования во многом зависит его результативность в конечном итоге.

Список использованной литературы:

- 1) Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. - М., 1997. – 91 с.
- 2) Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М.: Юр. лит., 1988, - 149 с.

3) Драган Т.Н., Калачев Б.Ф. Наркомания и наркобизнес: выявление и пресечение незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ / под ред. П.Г. Пономарева. М.: Новый Юрист, 1998. – 61 с.

4) Ермаков Ю.М., Исаков С.А., Симоненко А.В. Наркомания и незаконный оборот наркотиков. Вопросы теории и практики противодействия. –М.: ЮНИТИ-ДАНА 2008 - 118 с.

ӘОЖ: 343.3/7

Қамбаров Азамат Қамбарұлы

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, заң факультетінің қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Карамурзин Толеш Ануарбекович

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, заң факультетінің қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,

КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ

Бұл мақалада Ақпаратандыру және байланыс саласында компьютерлік технологияны қолдану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтың мәселесі қарастырылып, толық ашылған.

Түйін сөздер: *қылмыстық құқық бұзушылық, киберқылмыс, инсайдер, фрикер.*

В настоящей статье раскрыто полностью значение, понятие уголовного правонарушения с использованием компьютерных технологий в сфере информатизации и связи.

Ключевые слова: *киберпреступление, инсайдер, фрикер.*

In this article, the meaning of the concept of a criminal offense with the use of computer technologies in the field of information and communication is completely disclosed.

Keywords: *cybercrime, insider, preacher.*

Көптеген төңкерістік технологиялар сияқты Internet ғаламдық желісі өрлеумен қоса қиянат етушілікке үлкен мүмкіндіктер туғызады. Желідегі шабуылдар, пластикалық төлем карточкаларымен алаяқтық, банктік шоттардан қаражат ұрлау, корпоративтік тыңшылық, балалық порнографияны тарату – бұл Internet желісінде жүрген қылмыстардың тек бірнәшесі ғана. Мұндай құқықбұзушылық әрекеттер басқа көптеген әлем елдеріне ғана емес, сонымен қатар біздің мемлекетке ұлттық қауіпсіздіктің жасаушысы – ақпараттық қауіпсіздікке қатер төнгізетін маңызды қоғамдық қауіп-қатерлерді құрайды. Мемлекеттің ұлттық инфрақұрылымы бүгінде замандас компьютерлік технологияларды қолданумен тығыз байланыста. Энергетикалық және банктік жүйелердің, әуе көлігін басқарудың, көліктік жүйенің, тіпті жедел медициналық көмектің күнделікті қызметі автоматтандырылған электронды-есептеуіш жүйелердің сенімді және қауіпсіз жұмыс жасауына толығымен тәуелді.[1].

Компьютерлік технологияларды қолдану сферасындағы қылмыс (киберқылмыс) – қазіргі заманғы компьютерлік технологияларды енгізу және дамыту деңгейіне, оларды жалпы қолдану және оларға рұқсат беруге тікелей тәуелді деңгей болып табылатын халықаралық маңызды құбылыс. Осымен, Қазақстан Республикасында ақпараттандырудың екпінді дамуы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін белгілі шараларды, пайдақор және басқа түрткілерді қамтитын компьютерлік технологияларды потенциалды қолдануды құрайды.[2].

Киберқылмыскердің негізгі мақсаты әртүрлі процесстерді басқаратын компьютерлік жүйе және онда таралатын ақпарат болып табылады. Шын өмірдегі қарапайым қылмыскерге қарағанда киберқылмыскер дәстүрлі – пышақ және пистолет секілді қаруды қолданбайды. Оның арсеналы – ақпараттық қару, желіге ену, бағдарламалық қамтамасыз етуді бұзу және модификациялау, ақпаратты рұқсатсыз алу және компьютерлік жүйенің жұмысын уақытша тоқтатуға қолданылатын барлық құралдар.

Киберқылмыскердің қаруына келесілерді кіргізуге болады: компьютерлік вирустар, бағдарламалық белгілер, компьютерлік жүйелерге рұқсатсыз кіруге мүмкіндік туғызатын шабуылдың әр түрі. Қазіргі заманғы компьютерлік қылмыскерлерде тек дәстүрлі құралдар ғана емес, сонымен қатар қазіргі ақпараттық қарулар және құралдар бар; бұл мәселе баяғыдан бері мемлекеттің шекарасынан өтіп халықаралық мәнге ие болды. Қазақстан Республикасында қазіргі ақпараттық технологияларды келесі енгізумен қатар мемлекеттік компьютерлік жүйелермен бірге жеке кәсіпорындар және бөлек азаматтарға қатер үздіксіз өсуде.

Киберқылмыс мәселесі қазіргі уақытта ерекше маңызды болып отыр. Басқа, ең алдымен жоғары дамыған елдердегі әлеуметтік сұраулар халық арасында үрей туғызатын киберқылмыс мәселесі маңыздылардың бірі болып табылатынын көрсетеді. Осыған орай, мамандардың міні бойынша бұл құбылыс қылмыскерлердің қазіргі заманғы жаңа ақпараттық технологияларды қолдануына байланысты, сонымен қатар қазіргі индустриалды қоғамның өсуші осалдығы арқылы, 5 жыл бұрынмен салыстырғанда аса маңызды қауіпті құрайды. Киберқылмыскерлермен күресуге мемлекеттердің күш-жігеріне қарамастан, әлемде олардың саны азаймай қайта тым көбеюде.[3] Бірде бір мемлекет бұл жамандыққа өзінше қарсы тұра алмайды. Реттеудің халықаралық-құқықтық механизмін оңалту бөлімінде өзекті болатын халықаралық қарым-қатынасты активизациялау қажеттілігі шұғыл болып табылады. Осымен қатар, басқа да халықаралық маңыздағы қылмыстар секілді, киберқылмыспен күресу құралдарының маңызды бөлігі қазіргі жағдайда әрбір мемлекеттің өз құзыретіне кіретіндіктен жағымды тәжірибеге сүйене отырып, халықаралық құқық нормаларымен келістіру арқылы компьютерлік қылмыстармен күресуге бағытталған ұлттық заңнаманы паралелды дамыту қажет.

Киберқылмыстармен күресудің тиімді тетіктерінің жоқтығы әрбір мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне тағы да бір қатер болып анықталады. Мұндай жағдайда Қазақстан Республикасы демократиялық тәуелсіз мемлекет ретінде компьютерлік қылмысқа қарсы тұру мәселелерінен, сонымен қатар оның трансұлттық (траншекаралық) формалары бөлігінде, шетте қалмауы тиіс. Компьютерлік қылмыстардың әдеттегі категорияларын және бүгінде қоғамның түйіскен келеңсіз оқиғаларын қарастырайық.

Инсайдерлер (Insiders) – ішкі ақпаратқа рұқсаты бар адамдар. Жиі олар өз жұмыс берушілеріне қарсы наразылық туғызушылар. Инсайдер (қызметкер немесе жұмыстан босатылған компания қызметкері) әлеуметті қылмыскер болып табылады. Компанияның компьютерлік жүйесінің жұқалығымен таныс, ол компанияның меншігі болып табылатын ақпаратты заңсыз алу мақсатында немесе автоматтандырылған электронды-есептеуіш машиналардың, олардың жүйесі мен компьютерлік желілеріне заңсыз араласу мақсатында жүйеге шексіз рұқсаты бар болып табылады.

Мысал ретінде, дәрілер, емдеу, аурулар туралы ақпарат алу үшін барлық әлемнен медицина саласында мыңдаған тәжірибе өтуші дәрігерлер мен мамандар жүгінетін Медициналық әдебиеттер ұлттық кітапханасы (National Library of Medicine - NLM) инсайдер жағынан шабуылға тап болды. Ол «жедел жәрдем» категориясында – аса маңызды және бағдарламалық қамтамасыз ету деректеріне жататын жүздеген файлдарды ақпаратты қорғаушы жүйеге рұқсатсыз кіру арқылы енгізіп, жүйенің үздіксіз жұмысын тоқтатты. Бұл бұзушылықтар жүйенің барлық жұмысына келеңсіз жағдай туғызып және 25 мың доллар көлемінде зардап шектірді. АҚШ ТФБ өткізген тергеу нәтижесі жұмыстан босатылған соң компьютерлік жүйеге кіру рұқсаты компаниямен тоқтатылған бағдарламашыны - Монтгомери Джон Грей

(Montgomery Johns Gray) анықтады. Ол өзі құраған бағдарламалық кодтағы «қара кіріс» арқылы бұзушылық жасаған. Қылмыскер ТФБ-мен қоғамға қауіп төндіруші ретінде қамауға алынды.

Сонымен қатар хакерлер (Hackers) де үлкен қауіп туғызады. Кейде олар желілерді өткір сезім үшін немесе хакерлік ортада беделді жаулап алу үшін бұзады. Бірақ кейде бұл қаржылық мақсатта немесе басқа да жамандықтарға байланысты жасалады. Қағида ретінде хакерлер – бірегей мүмкіндіктері бар ақпараттық техниканың жақсы білгіштері, сондықтан оларға қашықтықтағы компьютерлік желілермен манипуляциялау айтарлықтай мәселе болып табылмайды: олар рұқсатсыз мәтіндерді және пайдаланушылардың компьютерінің сайттарына World Wide Web-тен хаттамаларды көшіреді. Қызмет көрсетуді тоқтату кезіндегі қылмыстар (DDOS - шабуыл), - Internet желісіндегі тиісті және жеңіл бағдарламалық құралдарды қолдану арқылы экономикалық іріткі жасаудың толық мүмкіндігінің тағы да бір дәлелі. [4]. Соңғы уақытта «хакерлік» қайталауды орындау қолданыстары арқылы электрондық поштаның серверлеріне және вебсайттарына саясаттық дәлелдеу шабуылдары жиілеп кетті. Мұндай жағдайда топ немесе бөлек субъектілер электрондық пошта серверлерін ауырлатады немесе саясаттық хабарламаны жіберуге арналған вебсайтты жояды. Дегенмен мұндай бұзушылықтың түрлері операциялық жүйенің немесе желінің бұзылуына әкелмейді, бірақ бағалы ақпарат орналасқан вебсайттардың абоненттеріне рұқсатты болдырмауға және үлкен қаражаттық шығыстарға әкеліп соқтыратын электрондық поштаның жұмысының тоқтауының себебі болып табылады. 1996 жылы АҚШ Әділет министрлігі вебсайтының компьютерлік жүйесіне рұқсатсыз кіру жасалды. Бұзушылар 200-ден астам жинақтардың құрамын жойып, Адольф Гитлердің суреттері бар беттерді, свастика, порнографиялық мінезді сценаларды және т.б. орналастырды.

Компьютерлік қиянат жасау мүлдем әртүрлі: бұл Интернет арқылы тауарлар мен қызметтерді жалған ұсыну, хакерлік шабуылдарды, электронды төлем карточкалары және электронды төлем жүйелерінің клиенттерінің шоттарымен афераларды ұйымдастыру бойынша қызметтер. Өткен жылы мұндай 450-ден астам қылмыстың көзі жойылды. Статистиканың көрсетуі бойынша 43% оқиғада компьютерлік қиянаткерлердің құрбандары онлайн аукциондардың қатысушылары болып табылады - алдын ала төлем арқылы, қандай да бір тауарды өте төмен бағамен сату ұсыныстарына пайдаланушы қызығушылық білдіргенде. Интернеттің қауіпсіздігі дара абыржытулықты танытады. Желіде қауіпсіздік мәселесіне аса назар аударудың қажеттілігі шын өмірдің виртуалды өмірмен баяғыда теңескенінен туындайды. Компьютер туғызатын келеңсіз жағдайлар, шын өмірдегі жағдайлар секілді: вирустар, ұрлық және тонау, дөрекілік және қуғындау, күштеп алушылық және қатер, этикалық емес және жабысқақ жарнама, терроризм мен экстремизм. Хакерлермен ұрланған ақша баяғыдан миллиардтармен есептеледі, және де кейбір вирустарға көптеген айлар мерзімінде қарсы тұру шаралары табылмайды. Барлық дәрежелер мен құйындардың «жындылары» өз кездесулерін Желі арқылы белгілейді, сонда «акциялар» туралы бұйрықтар беріп және олардың орындалуы туралы есептеледі (кезекті ұрылған «бөгде адамнан» жарылған үйге дейін). Осымен, ақпарат пен ойын-сауықтың мінсіз қайнары болып табылатын Ғаламдық желі әрқайсымызға мәселенің мінсіз қайнары болуы мүмкін. Хакерлермен шабуылданатын компьютерлердің 86% – үйдегі; спам әлемдегі электрондық поштаның бақыланатын трафигінің 54% , ал Ресейде – 82% трафикті құрайды; 2016 жылдың маусымына фишингтік хаттамалардың саны (желілік қиянаткерлікпен байланысты) 81% құрады; зиянды вирустардың зарарсыздандыру түрлерінің 18% - жаңа; 4,2 млн. сайттар – порнографиялық; блоггерлердің 55% өздерінің Интернет-күнделіктерін шын өмірдегі келеңсіз оқиғалардан қауіптеніп жалған атпен жазады.

Ғаламдық тордан шығатын ақпараттық қоқымның ағыны балалардың осал жері болып табылады. Зерттеулер балалардың 90% Интернетте порнографиямен соқтығатынын, ал 65% оны мақсаттанып іздейтінін көрсетті. Мұндай «құлпынайға» қызығушылық кәметке толмаған пайдаланушылардың 44% Желіде бір рет болса да әңгі емінсектікке ұшырауына әкеліп

соқтырды. Мұндай мәліметтер балалардың жартысы ата-аналары немесе мұғалімдерінің бақылауынсыз Интернетке шығатынына таңдандырмайды. Онымен қоса, сұраулар көбісіміздің Интернетте «виртуалды достарымызға» өзіміздің жеке мәліметтерімізді жайып салатынымызды көрсетеді (ата-аналарымыздың төлем карточкаларының пин-кодтарына дейін). [5]

Компьютерлік қылмысқа қарсы тұру мәселесі – бұл кешендік мәселе. Бүгін заңдар технологиялар дамуының қазіргі заманғы деңгейіне сәйкес талаптарға сай болуы қажет. Осы мақсатпен телекоммуникациялық желілерде ақпаратты таратуды реттейтін заңнаманы жетілдіру бойынша мақсатты бағытталған жұмыс өткізілуі тиіс. Құқыққорғаушы органдардың, арнайы қызметтердің, соттық жүйенің күштерінің өзара әрекеттесуін және шоғырландыруды, оларды қажетті материалды-техникалық базамен қамтамасыз ету алдыңғы қатарлы бағыттардың бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Саяси құқықтық концепция 2010-2020 Астана 2009 ж
2. Ю.М.Батурич, А.М.Жодзинский «Компьютерная преступность и компьютерная безопасность». Москва, 1991 г – 324 б.
3. Криминология Бурлакова В.Н. 1999г
4. Рудаков, К. Э. Ответственность провайдеров по договорам доступа к сети Интернет К. Э. Рудаков Научные труды МГЮА. 2006. № 1 175 – 179 б
5. Т.И.Ревяко «Компьютерные террористы». Минск-97. 12-19 б
6. Қазақстан Республикасы ақпараттық қауіпсіздігінің 2016 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы президенттің заң күші бар жарлығы

УДК 343:(574)

Наджафалиев Джавид Асиф Оғлы

магистрант 2 курса специальности БМ030100 - «Юриспруденция»

Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета, г. Семей

*научный руководитель: Утебаев Е.К. – к.ю.н., профессор кафедры
уголовно-правовых дисциплин юридического факультета КазГЮИУ*

КОРРУПЦИЯ – СОСТАВЛЯЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО

В статье предпринимается попытка охарактеризовать составляющие элементы составов коррупционных уголовных правонарушений. Раскрываются некоторые элементы составов взяточничества как коррупционных уголовных правонарушений. В том числе дается краткий аналитический анализ коррупции как составляющего элемента составов уголовных правонарушений, предусмотренных ст. ст. 366, 367 и 368 УК РК.

Ключевые слова: коррупционные уголовные правонарушения; взяточничество; получение взятки; дача взятки и посредничество во взяточничестве.

Мақала қылмыстық құқық бұзушылық құрамының құрамдас элементтерін сипаттауға тырысады. Парақорлықтың сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық ретіндегі кейбір элементтері анықталды. Атап айтсақ, Сыбайлас жемқорлыққа Қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамдас бөлігі ретінде қысқаша аналитикалық талдау. Өнер ҚР ҚК 366, 367 және 368-баптары.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмыстар; сыбайлас жемқорлық әрекеттері; пара алу; парақорлық және пара алу саласындағы делдалдық.

The article attempts to characterize the constituent elements of corruption criminal offenses. Some elements of bribery as corruption criminal offenses are revealed. In particular, a brief analytical analysis of corruption as an integral part of the criminal offenses under Art. Art. 366, 367 and 368 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: corruption criminal offenses; corrupt practices; receiving a bribe; bribery and mediation in bribery.

Общеизвестно, факты получения и дачи взятки были известны в Египте, Риме, Иудеи и других местах. Определение мздоимство впервые упоминается в русских летописях XIII века периода царствования Ивана III. Далее, такие случаи в виде мздоимства, лихоимства были присущи не только в период существования Российской империи, но и проявлялись в годы Советской власти и присутствуют на современном отрезке времени в Республике Казахстан. Попробуем проанализировать этимологию слов мздоимство и лихоимство с помощью толкового словаря русского языка.

Так, в Словаре русского языка (Москва, 1983г.) под «мздоимством» понимается – взяточничество [1, с.266]. Там же, в словаре, слово «мзда» определяется как – плата, вознаграждение, воздаяние за что-либо, а в устаревшем значении под ней понимается «взятка». А взяточник характеризуется как «мздоимец». Там же в словаре, под «лихоимством» понимается – взяточничество, ростовщичество. «Лихоимец» определяется как лицо, которое берет большие поборы или проценты, ростовщик или взяточник [1, с.190].

Применяя данные толкования в современной интерпретации, в нашем случае уместно привести мнение Б.А. Жетписбаевой. По данному случаю, она пишет, что под мздоимством следует понимать получение взятки за совершение законных действий или предоставление неправомερных преимуществ. Под лихоимством следует понимать получение взятки или неправомερных преимуществ за совершение незаконных действий [2, с.17-18].

Коррупция нередко выступала в качестве единственно возможного средства внедрения рыночных отношений в плановую экономику. Против законов природы бороться бесперспективно. Об этом свидетельствовала укорененность коррупции как организатора теневого рынка. Поэтому, по мнению Е.К. Утебаева, коррупция, по мере ослабления тотального контроля, после апреля месяца 1985г. на территории бывшего СССР, расширила свои границы и проникла во все сферы государственной и экономической деятельности [3].

Состояние коррупции в Казахстане во многом обусловлено давно наметившимися тенденциями и переходным этапом, характерными для стран третьего мира или развивающейся рыночной экономики.

Характерные черты коррупции, которые необходимо учитывать в составе преступлений получение, дача или посредничество во взяточничестве, можно перечислить в виде:

- 1) лоббирования интересов олигархов со стороны депутатов в парламенте страны;
- 2) фаворитизм отдельных личностей, которые в силу личной преданности возглавляют отдельные государственные программы и не подотчетны никому;
- 3) протекционизм по родовой или племенной принадлежности, в том числе и землячество, как «территориально-географический признак», как принадлежность к той или иной группе коррупционеров;
- 4) взносы на политические цели или на предвыборные программы и компании;
- 5) традиционный переход политических лидеров и ответственных должностных лиц государственных органов, при выходе на пенсию, на должности почетных президентов корпораций, компаний и негосударственных предприятий;
- 6) умышленный перевод государственного имущества в акционерные общества, с негосударственной формой пользования, распоряжения и владения, то есть искусственной

создание юридических лиц с полновластным контролем над всеми активами со стороны заинтересованных лиц;

7) сращивание с преступными группами и преступными сообществами, то есть взаимное проникновение общеуголовной преступности в «беловоротничковую преступность», что это, по мнению Э. Сатерленда, всегда присуще странам с рыночной формой экономики [4].

Подведем некоторые выводы по изложенному. Так, к механизмам коррупции, как правило, следует относить:

1. Двустороннюю сделку, при которой лицо, находящееся на государственной или иной службе, нелегально «продает» свои служебные полномочия или услуги, основанные на авторитете должности и связанных с ним возможностях, физическим и юридическим лицам, группам, в том числе организованным преступным формированиям, а «покупатель» получает возможность использовать государственную либо иную структуру в своих целях, например, для обогащения, законодательного оформления привилегий, ухода от предусмотренной законом ответственности, социального контроля и т.п.

2. Вымогательство государственным служащим взятки, дополнительного вознаграждения.

3. Инициативный, активный подкуп служащих, нередко с одновременным сильным психическим воздействием на них. Последнее характерно для организованной преступности.

Список литературных источников:

- 1 Словарь русского языка. – Москва, 1983. – 860 с.
- 2 Жетписбаева Б.А. Стратегия борьбы с коррупцией: Учебное пособие. – Алматы: Зан аедиеты, 2009. – 294 с.
- 3 Утебаев Е.К. Методика расследования преступлений в сфере экономической деятельности, связанных с незаконным предпринимательством, лжепредпринимательством и ложным банкротством // Дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. – Астана, 2005. – 198 с.
- 4 Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – Москва, 1997. – 490 с.

УДК 325.1

Смагулова Армангуль Амантаевна
магистрант 2 курса специальности 6М030100 «Юриспруденция» Казахского гуманитарно-
юридического инновационного университета
Егежанова Диана Рамзиевна
ст.преподаватель Казахского гуманитарно- юридического инновационного университета

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИОННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена аспектам правового регулирования административных правонарушений в сфере миграционного законодательства Республики Казахстан. Были исследованы этапы развития миграционного законодательства Казахстана, а также направления миграционной политики. Анализируя международный опыт миграционных процессов можно отметить позитивное влияние на формирование ключевых позиций, изложенных в Концепции миграционной политики на 2017-2025 годы.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, миграционное законодательство, миграционная политика, нарушения.

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасының көші-қон заңнамасы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтарды құқықтық реттеу аспектілеріне арналған. Қазақстанның көші-қон заңнамасын дамыту кезеңдері, сондай-ақ көші-қон саясатының бағыттары зерттелді. Көші-қон процестерінің халықаралық тәжірибесін талдай отырып, 2017-2025 жылдарға арналған көші-қон саясаты тұжырымдамасында баяндалған негізгі ұстанымдарды қалыптастыруға оң әсерін атап өтуге болады.

Түйін сөздер: көші-қон, көші-қон процестері, көші-қон заңнамасы, көші-қон саясаты, бұзушылықтар.

Annotation

The article is devoted to the aspects of legal regulation of administrative offenses in the field of migration legislation of the Republic of Kazakhstan. The stages of development of the migration legislation of Kazakhstan, as well as the directions of migration policy were studied. Analyzing the international experience of migration processes, we can note the positive impact on the formation of key positions set out in the concept of migration policy for 2017-2025.

Keywords: migration, migration processes, migration legislation, migration policy, violations.

Казахстан является государством со своей миграционной историей, о чем свидетельствуют различные миграционные процессы, происходившие под эгидой политики Российской империи, а затем и периода установления советской власти в Казахстане.

За время обретения независимости страна приобрела опыт управления миграционными потоками из сопредельных государств в качестве субъекта международных отношений. Став частью мирового сообщества, Казахстан, имея собственное миграционное законодательство, стал применять международный опыт правового регулирования миграции.

В историческом развитии миграционное законодательство Казахстана прошло несколько этапов. Условно их можно выделить следующим образом.

1 этап – с момента обретения независимости и до принятия Конституции РК 1995 года – принятие Закона РК «О гражданстве» от 20 декабря 1991 года, который в общих чертах регулирует вопросы правового положения иностранцев в РК.

Одним из первоисточников в системе действующего законодательства РК стал Закон «Об иммиграции» (1992г.), закрепивший правовые основы контроля за процессами репатриации (исторического возвращения казахов на родину). Также закон создавал условия для беженцев и их семей [1].

2 этап – 1995 – 2000 годы.

Нельзя не отметить роль Конституции РК в регулировании вопросов миграционной ситуации в стране.

Основной закон страны в 1995 году закрепил основы конституционного строя в Республике Казахстан, как общественное согласие, политическая стабильность, экономическое развитие, казахстанский патриотизм и ряд других. Безусловное влияние на развитие всех этих конституционных основ оказывают миграционные процессы.

Нормы Основного закона определяют гарантии реализации гражданских прав иностранцами и лицами без гражданства, в частности права, свободы и обязанности, равные статусу граждан Республики Казахстан (п.4 ст.12) [2].

Актуальные проблемы миграционных процессов и приоритетные направления миграционной политики определены стратегией «Казахстан - 2050» в качестве второго вызова 10-ти глобальных вызовов 21 века [3].

В контексте деятельности ЕАЭС Казахстан все чаще стремится выработать стратегические направления миграционными процессами. Доказательством тому является Концепция миграционной политики Казахстана на 2017-2025 годы.

Мировой практикой было выработано много подходов в регулировании миграционных процессов. Но не было выработано унифицированной модели регулирования миграционной политики. Государства проявляют самостоятельность в выборе форм и методов формирования миграционной политики, учитывая социально-экономические особенности.

Для начала обратимся к термину «миграционная политика».

Рязанцев С.В. считает миграционную политику системой концептуальных идей и общих средств, при помощи которых общественные институты государства реализуют принципы и достигают целей параллельно конкретным историческим условиям в стране, соответствующих последующему этапу развития» [4, с.65].

Авторы Прудникова Т.А., Егорова С.А., Акимова С.А. приводят следующую формулировку: «Миграционная политика – это основанная на принципах конституционного строя совокупность функциональных целей и задач в развитии миграционных отношений, реализации нормативных положений миграционного законодательства, и механизмов в деятельности управленческих структур» [5, с.10].

В зарубежных государствах (государства-члены Организации экономического сотрудничества и развития - ОЭСР) достаточно успешно функционирует такая модель миграционной политики как долгосрочная миграция высококвалифицированных мигрантов. Модель избирательной трудовой миграции (привлечение высокообразованных кадров) начал успешно осваивать и Казахстан. Данное направление было выработано Концепцией миграционной политики РК на 2017-2025 годы.

Квалификация иностранных работников будет оцениваться по балльной системе, как в США и Канаде [6]. Действующим законодательством была установлена система квотирования иностранной рабочей силы [7]. По состоянию на 1 апреля 2017 г. по разрешениям местных исполнительных органов на территории Республики Казахстан осуществляли трудовую деятельность 28842 иностранных граждан в соответствии с определенными категориями. При этом странами исхода являются преимущественно страны дальнего зарубежья, включая Турцию, Китай, Великобританию и Индию, из стран ближнего зарубежья – Узбекистан. В последнее время набирает обороты так называемая образовательная миграция. Государства ЕАЭС разработали программы получения двойного диплома, например, Россия - Казахстан, Казахстан – Кыргызстан и т.п.

Основным механизмом управления миграционными явлениями государства является реализация миграционных программ, направленные на ликвидацию негативных процессов и устранения барьеров на пути выстраивания направлений миграционной обстановки. В этом смысле следует отметить реализацию в Казахстане Программы Президента «План нации – 100 конкретных шагов», в рамках которого был создан благоприятный миграционный режим, Концепций, утвержденных Указом Президента в 2000 году, Постановлением Правительства РК в 2007 и Постановлением РК в 2017 году «Миграционная политика Казахстан на 2017-2025гг.». Важна реализация Плана мероприятий Концепции миграционной политики, утвержденного на период с 2017 по 2021 годы.

Интересующими направлениями в вопросах пресечения нелегальной миграции согласно последней Концепции являются следующие:

1. Дальнейшее совершенствование законодательства системы противодействия фактам нелегальной миграции, в том числе усиления мер правового воздействия тем, кто нарушил миграционное законодательство Казахстана.

2. Продолжение договорных отношений между государствами по развитию мер системы иммиграционного контроля, а также расширение базы договорной практики по вопросам о «реадмиссии».

3. Облегчение визового режима.

4. Установление обмена информацией между ведомствами других зарубежных государств в аспектах борьбы с незаконной миграцией.

5. Усиленная пропаганда по вопросам нарушаемости миграционного законодательства и их последствиях с работодателями и населением [6].

В целом, анализируя особенности законодательного регулирования миграции в Казахстане, начиная с истоков формирования и на современном этапе миграционной ситуации можно отметить, что государство вышло на новый уровень миграционной политики. Наша страна планомерно перешла от модели - контроля к модели - управление в управлении миграционными процессами.

Список использованных источников:

1. Закон №1437 от 26 июня 1992 г. Об иммиграции // Правовой справочник «Законодательство». – Алматы: Юрист, 2007.

2. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 года с изменениями от 10 марта 2017 года// [Электронный ресурс] // <https://online.zakon.kz>

3. Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства [Электронный ресурс]. Режим доступа: [www. strategy2050.kz](http://www.strategy2050.kz)

4. Рязанцев С.В. Опыт и проблемы регулирования миграционных потоков в странах Западной Европы. М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2001.

5. Прудникова Т.А, Егорова С.А., Акимова С.А. Правовые и организационные особенности миграционной политики в ряде зарубежных стран. – М.: ЮНИТА-ДАНА: Закон и право, 2013.

6. Концепция миграционной политики Казахстана на 2017-2025 годы// [Электронный ресурс]. // <https://online.zakon.kz>

7. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2018 г.) [Электронный ресурс]. // <https://online.zakon.kz/>

УДК 325.1

Усаев Айбек Бақтыбекұлы

магистрант 2 курса специальности 6M030100 «Юриспруденция» Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета

Егежанова Диана Рамзиевна

ст.преподаватель Казахского гуманитарно- юридического инновационного университета

**ЕАЭО ҚАТЫСУШЫ ЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУДЫ
ҰСЫНУЫНЫҢ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ТАЛДАУ**

Аңдатпа

Мақалада қазіргі геосаяси жағдайларда мемлекетті әлеуметтік қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған. ЕАЭО елдері арасындағы ынтымақтастық туралы шартты іске асыру жағдайында қызметкерлерді әлеуметтік қамтамасыз етудің маңыздылығы ерекше өзекті. Еңбек көші-қонының ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің әлеуметтік политикасына рөлі мен әсері белгіленген.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы социального обеспечения государства в современных геополитических условиях. Особенно актуальна значимость социального обеспечения работников в условиях реализации договора о сотрудничестве между странами ЕАЭС. Обозначена роль и влияние трудовой миграции на социальную политику государств-участниц ЕАЭС.

Abstract

The article deals with the issues of social security of the state in modern geopolitical conditions. The importance of social security for employees in the context of the implementation of the agreement on cooperation between the EEU countries is particularly relevant. The role and impact of labor migration on the social policy of the EEU member States is outlined.

Әлеуметтік қамсыздандыру мемлекеттің әлеуметтік қамсыздандыруды ұсынуы ретінде көпқырлы құбылыс. Авторлар әлеуметтік қамсыздандыру терминін әр түрлі түсіндіреді.

Әлеуметтік қамсыздандыру – бұл:

1. Заңда белгіленген жағдайларда және шарттарда мемлекеттің ассигнацияларының қатысуымен сақтандыру негізінде құрылатын арнайы қорлар есебінен жұмыс күшінің денсаудығы мен қалыпты істеуі мақсатында азаматтардың өмірлік қажетті жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында материалдық игіліктерді бөлу нысаны. (Л.М. Захаров) [1; 15-бет].

2. Азаматтарды жасы бойынша (зейнетақылық қамсыздандыру), ауруы бойынша (медициналық қамсыздандыру) және т.с.с. материалдық қамтамасыз ету және қызмет көрсету жүйесі. (К.С. Батыгин) [2; 7-бет].

3. Азаматтар мен бюджет қаражаттары, арнайы әлеуметтік және басқа қорлар және т.б. есебінен көмек көрсететін мемлекет арасындағы қоғамдық қатынастардың жиынтығы (Е.Е. Мачульская) [3; 7-бет].

Өзін әлеуметтік мемлекет ретінде жариялай отырып, ЕАЭО қатысушы елдер өз Конституцияларына мемлекет лайықты еңбек, лайықты өмір жағдайларын қамтамасыз етуге, жұмыспен қамтуға және адамның әлеуметтік-еңбектік құқықтарын еркін жүзеге асыруына жәрдемдесуге бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды жасауға міндеттенеді деген нормаларды бұрыннан бекітіп қойған.

Әлеуметтік мемлекетте әрбір азаматтың құқықтар мен бостандықтардың кепілдендірілген көлеміне және құқықтық қорғалудың жоғары деңгейінің қамтамасыз етілуіне қол жеткізуге құқығы бар. Ортақ еңбек нарығын құру жағдайларында ЕАЭО қатысушы мемлекеттер еңбек көші-қоны саласында, соның ішінде көшіп-қонушы еңбекшілердің құқықтарын әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерінде саясаттың жалпы бағыттарын жасауға ұмтылады.

Міндетті әлеуметтік сақтандыруды құқықтық қамтамасыз ету әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Л.М. Захаров әділетт айтып өткендей, «міндетті әлеуметтік сақтандырудың құқықтық мәні мемлекеттің осы саладағы тиісті саясатты жүзеге асыра отырып, тек қана құқықтық әдістерді... пайдаланатынынан тұрады... сонымен бірге құқықтық нормалар, әдетте, олардың негізі болып табылады» [1; 36-бет].

Мәселен, ЕАЭО Шартының 96-бабының 5-тармағында келесілер бекітілген: «Әлеуметтік қамсыздандыру (әлеуметтік сақтандыру) – уақытша еңбекке жарамсыздығы жағдайы мен ана болуына байланысты міндетті сақтандыру, өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардан міндетті әлеуметтік сақтандыру және міндетті медициналық сақтандыру» [4]. Мемлекеттің әлеуметтік функцияларын жүзеге асыру әлеуметтік заңнама жүйесін жетілдіру арқылы мүмкін.

Міндетті әлеуметтік сақтандырудың маңызды сипаттамасы болып оның еңбек қатынастарымен үнемі байланыста болуы табылады. Одақ мемлекеттерінің қолданыстағы құқықтық нормаларына сәйкес, шығу мемлекетінің азаматының жұмысқа орналастырушы мемлекеттің аумағындағы еңбек қызметі жұмысқа орналастырушы мемлекеттің еңбек туралы заңнамасына сәйкес еңбек шарты (келісімшарты) негізінде реттеледі. Шығу мемлекетінің азаматтарына уақытша еңбекке жарамсыздығы, жүктілік және босану, бала туу, бала күтіміне байланысты демалыс және басқа жағдайларда жәрдемақылар мен төлемдердің барлық түрлері жұмысқа орналастырушы мемлекеттің заңнамасына сәйкес беріледі.

Сондай-ақ Одақ туралы Шартпен ЕАЭО елдерінің еңбекшілерін және олардың отбасы мүшелерін, зейнетақыдан басқа, әлеуметтік қамсыздандыру (әлеуметтік сақтандыру) жұмысқа орналастырушы мемлекеттің азаматтарына қолданылатын шарттарда және тәртіппен жүзеге асырылады деп көзделген (98-бабы 3-т.) [4].

Еуразиялық экономикалық интеграция елдерінің нормативтік-құқықтық негізінің құрылу тарихы өз бастауын мемлекеттердің кеңестік дәуірден кейін құрылған мемлекеттермен экономикалық ынтымақтастық жолдарын дамытуға ұмтылған кезінен алады. Реттеу негіздерін жасаудың осындай алғашқы қадамдарына бірқатар негіздемелік келісімдерді жатқызуға болады (РФ мен Беларусь арасындағы 1995 жылғы кедендік одақ туралы келісім, РФ, Беларусь және Қазақстан арасындағы 1995 жылғы кедендік одақ туралы келісім, РФ, Беларусь, Қазақстан, Қырғыз Республикасы, Тәжікстан арасындағы 1996 жылғы экономикадағы интеграцияны тереңдету туралы шарт және т.б.).

Еуразиялық интеграция процесі халықаралық-құқықтық маңыздағы феноменді және жоғарыда аталған қол жеткізілген келісімдерді білдіре отырып, сөзсіз, мемлекеттер арасындағы әрі қарайғы сындарлы диалог үшін іргетас болды.

Реттеудің құқықтық негіздері 2000 жылдың 10 қазанындағы Шартта көзделген РФ, Беларусь, Қырғыз Республикасы, Қазақстан, Тәжікстанның қатысуымен Еуразиялық экономикалық қауымдастықты (әрі қарай ЕЭҚ) (2000-2010 жж.) құру еуразиялық экономикалық интеграцияның дамуының келесі кезеңі болып табылады.

ЕЭҚ болған кезеңде, ал одан кейін ЕАЭО кезеңінде шарттық-құқықтық база құрылды, оның ең маңыздылары келесілер болды:

1. Бірыңғай экономикалық кеңістік құру туралы 2003 жылдың 19 қыркүйегіндегі келісім.
2. Бірыңғай кеден аумағын құру және Кедендік одақ құру туралы 2007 жылдың 06 қазанындағы шарт. Бірыңғай кедендік кеңістікті құқықтық реттеудің осы сатысында Кеден одағының комиссиясына үлкен рөл бөлінгенін айта кету керек (Шарттың 6-бабы).
3. Кедендік Одақтың Кеден кодексі туралы 2009 жылдың 27 қарашасындағы шарт (Ресей, Қазақстан, Беларусь), оның әрекет ету 2010 жылдан басталды.

4. Еуразиялық экономикалық комиссияны құру туралы 2011 жылдың 18 қарашасындағы шарт, 2012 жылдың ақпанында күшіне енді. 2012 жылдың 01 қаңтарынан бастап Еуразиялық интеграциялық бірлестіктің сотының қызметі туралы ерекше айта кету керек, оған экономикалық қатынастардың барлық қатысушылары кемсітушілікпен, бәсекелестік қағидаларының және бизнесті жүргізудің тең шарттарының бұзылуымен байланысты барлық фактілер бойынша жүгінген. 2012 жылдың 1 ақпанында Кеден одағы мен Еуразиялық экономикалық кеңістікті тұрақты әрекет етіп, реттеуші орган Еуразиялық экономикалық комиссия (ЕЭК) қызмет ете бастады, оған мемлекеттер өздерінің экономикалық саясатының бірқатар бағыттары бойынша 64 өкілеттіктерінің бөлігін берді және ол Кеден одағының комиссиясын алмастырды.

5. 2014 жылдың 29 мамырындағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт, оның әрекетінің қазір де маңызы бар (Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан, Армения).

6. «Мүше мемлекеттердің еңбекшілеріне және олардың отбасы мүшелеріне медициналық көмек көрсету туралы хаттама» №30 қосымша.

7. ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбекшілерін зейнетақымен қамсыздандыру туралы шартты жүзеге асыру жөніндегі мүше мемлекеттердің уәкілетті органдары арасындағы келісімнің жобасы.

8. ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбекшілерін зейнетақымен қамсыздандыру туралы шартты жүзеге асыру жөніндегі ақпараттық ынтымақтастық және ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбекшілерін зейнетақымен қамсыздандыру туралы шартты жүзеге асыру жөніндегі мүше мемлекеттердің уәкілетті органдары арасындағы келісімнің регламенттері.

9. ЕАЭО мемлекеттерінің көші-қон стратегияларының тұжырымдамасы: Ресейде – 2035 жылға дейінгі мемлекеттік көші-қон саясатының тұжырымдамасы, Қазақстанда – 2017-2025 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы, Қырғызстанда – «2020 жылға дейінгі халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бағдарламасы және ішкі еңбек көші-қонын реттеу», Арменияда – «АР көші-қонды мемлекеттік реттеу саясаты» және 2012-2016 жж. бағдарламасы, Беларусьте – Мемлекеттік көші-қон саясатының тұжырымдамасының жобасы.

Инновациялық дамудың міндеті ЕАЭО мүше мемлекеттерінің барлығы үшін өзекті, – ол ұзақ шешу кезеңімен, қажетті әрекеттердің ерекше масштабымен және жеткіліксіз нақты болжанатын нәтижелерімен. Интеграциялану, яғни жаңашылдықта күштерді біріктіру «игерілген» салаларды қайта өзгертумен күрескенше, оңайырақ және тиімдірек; - кедергілерді кезекті жою және тауарлардың, қызмет көрсетулердің, капиталдың және жұмыс күшінің қозғалыс еркіндігін қамтамасыз ету үшін алулар мен шектеулерді ең төмен қылу арқылы және үйлескен келіскен бірыңғай саясатты, оның ішінде көшіп-қонушы еңбекшілердің құқықтарын әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша саясатты жүргізумен ортақ (бірыңғай) нарықты құру.

ЕАЭО қатысушыларының өзара қарым-қатынастарын реттеуде белгілі бір рөл Жоғарғы Еуразиялық экономикалық кеңестің, Еуразиялық үкіметаралық кеңес пен Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдері мен өкімдеріне бөлінеді.

Жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актілердің мәні оларды ЕАЭО елдерінің әлеуметтік қамсыздандыру саясаттарын жүзеге асыруда іс жүзінде қолдануымен айқындалады.

Еуразиялық экономикалық одақ 2015 жылдың 01 қаңтарынан бастап өз жұмысын бастап, қазіргі күні өзінің нормативтік-құқықтық базасын сәтті дамытуда. Қатысушы мемлекеттердің еңбек заңнамасын жақындастыру, бірыңғай еңбек нарығының әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешу, мемлекеттердің ЕАЭО заңнамасын бірегейлендіруге және өздерінің еңбек заңнамаларына түзетулер енгізуге ұмтылуы ЕАЭО қызметін әрі қарайғы жетілдірудің негізгі мақсаты болып табылады.

Одақтың құқықтық актілерінде Одақтың мүше мемлекеттерінің үйлестірілген (немесе келісілген) саясатының шектері мен көлемдері де белгіленген. Экономиканың өзге салаларында үйлестіру (келістіру) «Одақтың негізгі қағидалары және мақсаттарына сәйкес» жүзеге асырылады.

ЕАЭО заңнамасын талдау бірқатар қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Еңбек көші-қонын реттеу саласы өңірлік халықаралық шарттарды әрі қарай жасауды талап етеді. Заң ғылымдарының докторы Р.Ш.Давлетгильдеевтің «ЕАЭО бес елінің еңбек көші-қоны туралы ұлттық заңнамасы біртекті еместігімен, көшіп-қонушы еңбекшілердің құқықтық мәртебесін, квоталау (лицензиялау, жұмысқа орналастыру үшін арнайы рұқсаттар алу және т.б.) бойынша әкімшілік процедураларды бекіту туралы терминологиясының елеулі келіспеушілігімен ерекшеленеді» деген пікірі әділетті [5; 18-бет].

2. Еңбек қатынастарын реттеудің заңнамалық тәжірибесінің рецепциясы көрінеді. Мысалы, 2004 жылы Қырғыз Республикасының Еңбек кодексін қабылдауда РФ 2001 жылғы Еңбек кодексінің (әрі қарай ЕК) кейбір нормалары ескерілді. Сондай-ақ, әлеуметтік әріптестік және ұжымдық еңбек қатынастыра турады бөлімнің орналасуы бойынша Қазақстанның 2007 және 2015 жж. ЕК-нің Беларусьтің 1999 ж. ЕК-нен рецепциясы байқалады.

3. ЕАЭО әр елінің заң шығарушылары әлеуметтік және еңбек саласындағы белгілі бір проблемаларды шешуде ЕК көрсетілген өз жолдарын істеп шығарды, олар бірегейлігі және қайталанбайтындығымен сипатталады. Мәселен, ЕАЭО елдерінің барлығының дерлік еңбек кодекстерінде жұмысшылардың жекелеген санаттарының еңбегін құқықтық реттеудің ерекшеліктеріне арналған бөлім бар. Мұндайларға, мысалы Беларусь ЕК-де Чернобыль АЭС-дағы апат нәтижесінде зардап шеккен немесе эвакуациялау аймағында жұмыс істеген жұмысшылар жатады, ал Ресейде Чернобыль нәтижесінде зардап шеккендерге көмек әлеуметтік қолдау шараларына енгізілген, олар, ең алдымен, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы саласына жатады; Қырғыз Республикасының ЕК биік таулы аудандарда және шалғай және жетуге жолы қиын аймақтарда жұмыс істейтін адамдардың еңбектерін құқықтық реттеудің ерекшеліктерін бекітеді (33-тарау) [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Захаров М. Л. Социальное страхование в России: прошлое, настоящее и перспективы развития (трудовые пенсии, пособия, выплаты пострадавшим на производстве). М., 2015.
2. Батыгин К. С. Право социального обеспечения. Общая часть. — М., 1998. — С. 7.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1997.- с. 7.
4. Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт [<https://online.zakon.kz>]. Қаралған күні 12.12.2018 ж.
5. Давлетгильдеев Р.Ш. Международно-правовое регулирование труда на региональном уровне: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10; Казанский федеральный университет. Казань, 2016. С. 18 - 19.
6. 2004 жылы 4 тамыздағы Қырғыз Республикасының еңбек кодексі <https://online.zakon.kz>

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 37.01

Аубакирова Айжан Бауыржанқызы

*Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті, Семей қаласы
МПП 221, 2 курс, мамандық «Педагогика және психология»*

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ МЕДИАҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Бұл мақалада медиақұзыреттілік ұғымына түсінік беріліп, болашақ мамандарды даярлаудағы медиақұзыреттіліктің жолдары қарастырылды. Жүргізілген тәжірибелік жұмыстың қорынытқылары көрсетіліп, студенттерде медиақұзыреттілікті дамытудың жолдары мен ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: медиақұзыреттілік, маман, медиа.

Ақпараттық қоғам білімді адамнан шындықтың әр түрлі жақтарына қалыптасқан қарым-қатынасты, өзін-өзі анықтауды талап етеді. Парадоксальды, бірақ медиатұтынудың жеке мәдениетін дамыту проблемасы, оның барлық өзектілігі кезінде неғұрлым нашар зерттелгендердің бірі болып қалуда.

Саналы медиатұтыну және ақпаратты тиімді өңдеу дәстүрлерінің болмауы білім беру процесінің сапасына кері әсерін тигізеді. Білім беру және құқықтық институттар тарапынан бағыттаушы және бақылаушы ықпалдарсыз медиатұтыну мәдениетін дамыту болжанбаған және қолайсыз сценарийлер бойынша өтуі мүмкін. Білім беру мекемелері шеңберінде ақпаратты қауіпсіз тұтыну, медиакомпетенттілік мәдениетін мақсатты түрде дамыту, студенттерде жалпы мәдени құзыреттер мен сыни ойлауды қалыптастыру қажет.

Қазіргі философияда зат пен энергиямен қатар, болмыс компоненттерінің үшеуінің бірі ретінде ақпаратқа деген көзқарас орнады [1]. Егер кибернетикада ақпарат деректер банкі ретінде ұсынылған болса, онда антропологиялық түсіндіру ақпаратты тірі (биологиялық) және мәдени (адами, әлеуметтік) жүйелер тарапынан түсіндірілетін мәліметтер ағыны ретінде олардың осы түсіндіруді жүзеге асыру қабілетінің даму дәрежесіне сәйкес ұсынуға мүмкіндік береді. Ақпаратты интерпретациялау нұсқаларының жиынтығы оған қосылған адамға оның әмбебаптығы мен оның субъектілік көріністерінде таңдау дәрежесін көрсететін мәдениеттің даму деңгейін қоспағанда, ешнәрсе шектелмейді.

Медиакомпетенттілік медианы жеке мақсатта және бөгде көмексіз пайдалану, медиа мазмұны мен әр түрлі аспектілерін түсіну және сыни бағалау, контекстке қарамастан беру, медиатекстерді құру және тарату қабілеті ретінде түсініледі. Медиакомпетенттілік-бұл медиатекстерді әртүрлі түрлерде, формалар мен жанрларда қолдана білу, сыни талдау, бағалау және бере білу, социумдағы медианың күрделі жұмыс істеу процестерін талдай білу [2]. Жеке тұлғаның медиакомпетенттілігі деп біз оның мотивінің, білімінің, іскерлігінің, қабілеттерінің жиынтығын түсінеміз, ол медианың социумда қызмет ету процестерін таңдауға, пайдалануға, сыни талдауға, сондай-ақ медиатекстерді бағалауға, беруге және құруға ықпал етеді.

А. В. Федоров жеке тұлғаның медиакомпетенттілігінің келесі көрсеткіштерін бөледі:

- Мотивациялық-медиа және медиатекстермен байланыс жасау себептері: жанрлық, тақырыптық, эмоционалдық, гносеологиялық, гедонистік, психологиялық, моральдық, зияткерлік, эстетикалық;
- Байланыс-медиа және медиамәдениет туындыларымен қарым-қатынас (байланыс) жиілігі;

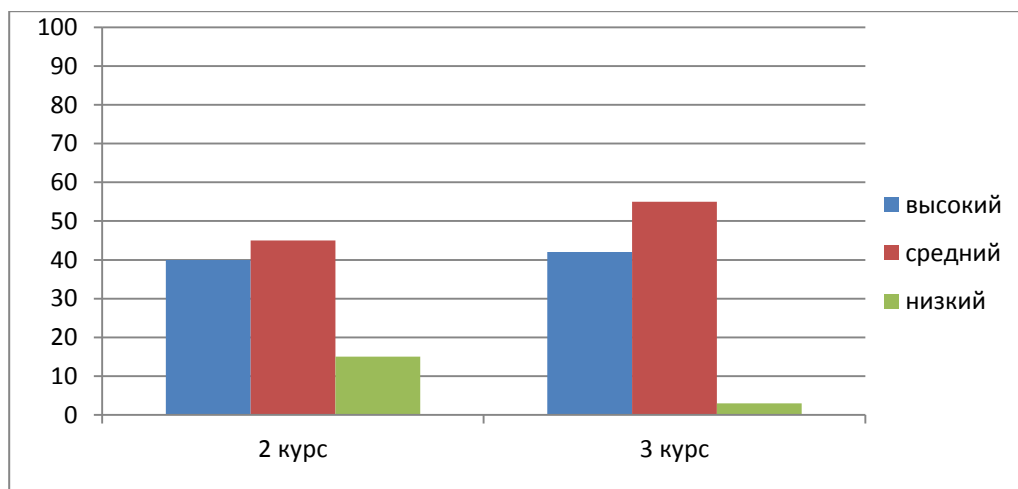
- Ақпараттық-медиа мәдениеттің терминологиясын, теориясы мен тарихын, бұқаралық коммуникация процесін білу;
- Перцептивті-медиа текстерді қабылдау қабілеті;
- Интерпретациялық (бағалау) - медиацияны және сыни ойлауды дамытудың белгілі бір деңгейлерінің негізінде әр түрлі және жанрлардағы медиа текстерді сын тұрғысынан талдай білу;
- Практикалық-операциялық (іс - әрекет) - белгілі бір медиа және медиа текстерді таңдау, өз медиа текстерін құру/тарату; ;
- Креативті-қандай да бір медиа текстерді таңдау, өз медиа текстерін құру/тарату.[3].

Медиакомпетенттілік көрсеткіштерінің әрқайсысында біз дамудың жоғары, орташа және төмен деңгейін бөлдік.

Зерттеуге "Педагогика және психология" мамандығының 2, 3 курс студенттері қатысты. Зерттеудің әдістемелік қамтамасыз етілуі студенттердің психологиялық-педагогикалық дайындық бағыттарының шығармашылық жұмыстарының талдауын және а. В. Федоровтың әдістемесі негізінде студенттердің медиакомпетенттілік деңгейін және медиалық қалауын анықтауды модификацияланған сауалнамада қолдануды құрады [3]. Студенттердің медиакомпетенттілік деңгейін анықтау жеке тұлғаның медиакомпетенттілігінің даму көрсеткіштерін жіктеуге негізделді, ол арқылы біз медиа текстерді әртүрлі түрлерде, түрлерде және жанрларда пайдалануға, сыни талдауға, бағалауға және беруге, медианың социумда жұмыс істеуінің күрделі процестерін талдауға ықпал ететін оның мотивтерінің, білімдерінің, іскерліктерінің, қабілеттерінің жиынтығын түсінеміз. Медиакомпетенттіліктің осы түсіндірмесіне сәйкес студенттерге медиакомпетенттіліктің даму көрсеткіштерінің деңгейін анықтау үшін жабық түрдегі сауалнамалар сұрақтарының 7 негізгі блогы ұсынылды: мотивациялық (медианың қалаулы түрлері мен олармен байланысу себептері - зияткерлік, шығармашылық, тақырыптық, психологиялық, терапевтік, эмоциялық, моральдық және эстетикалық); байланыс көрсеткіші (медианың түрлі түрлерімен байланысу жиілігі); ақпараттық көрсеткіші (медиакомпетенттіліктің терминологиясын, тарихы мен теориясын білу.); (медиа текстің авторымен теңестіру, яғни авторлық ұстаныммен арақатынасу қабілеті және медиа текстің негізгі мағынасын анықтау); интерпретациялық/бағалау көрсеткіші (медиа текстің пайдасы мен зиянын талдау, бағалау, оны түсіндіру); практикалық-операциялық көрсеткіші (түрлі және жанрлардағы медиа текстерді өз бетінше құрудың практикалық біліктігі); аудиторияның медиакомпетенттілігін дамытудың креативті көрсеткіші (медиа текстің авторымен байланысты қызметтің түрлі түрлеріндегі жеке шығармашылық деңгейі). Әр блок ұсынылған жауап нұсқасымен 4-тен 8-ге дейін сұрақтан тұрды. Белгілі бір әдістеме бойынша жауап нұсқалары 0-ден 3 баллға дейін берілді. 14 - тен 19 - ға дейінгі баллдардың сомасы даму көрсеткішінің жоғары деңгейіне сәйкес келді, 5-тен 13-ке дейін-орташа және 0-ден 4-ке дейін-төмен. Медиакомпетенттілік дамуының жоғары кешенді деңгейі бар студенттерге біз зерттеу барысында үш-төрт шкала бойынша жоғары көрсеткіш байқалғандарды және бірде-бір төмен көрсеткіш байқалмағандарды жатқыздық. Медиакомпетенттіліктің орташа кешенді даму деңгейі бар студенттерге біз зерттеу барысында 1-2 көрсеткіш бойынша жоғары деңгей тіркелген студенттерді жатқыздық, бұл ретте төмен көрсеткіш 1 реттен артық емес, немесе барлық көрсеткіштер орта деңгейде болды. Медиакомпетенттілік дамуының кешенді деңгейі төмен студенттерге біз зерттеу барысында екі және одан да көп төмен көрсеткіш деңгейі көрінгендерді жоғары деңгей көріністері болмаған жағдайда жатқыздық.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Жалпы мәліметтер курс бойынша барлық көрсеткіштер бойынша студенттердің медиакомпетенттілігін дамытудың оң динамикасы байқалатынын дәлелдейді. Деректер суретте көрсетілген.

Сур. 2,3 курс студенттерінің медиакомпетенттілігін дамытудың кешенді көрсеткішінің деңгейі

Оқыту барысында 2-тен 3 курсқа дейін медиакомпетенттілік көрсеткіштері әртүрлі шамада көтеріледі, бұл ретте студенттердің медиакомпетенттілігін дамытудың кешенді көрсеткіші де артады. Біз пайдаланған медиакомпетенттілік көрсеткіштерін бағалау әдістемесі білім беру процесінде студенттердің медиакомпетенттілігінің дамуын салыстырмалы талдау үшін өте тиімді құрал болды. Оқу іс-әрекеті барысында психологиялық-педагогикалық бағыттағы студенттерде перцептивті, практикалық-операциялық және креативті медиакомпетенттілік көрсеткіштері кем дегенде дамығандығы анықталды. Бұл, біздің ойымызша, студенттерге оқу сабақтарына және басқа да креативті медиаөнімдерге электрондық презентациялар әзірлеу және оларды семинарларда, СОӨЖ, СӨЖ пайдалану бойынша қойылатын талаптардың жеткіліксіздігі. Жалпы университетте оқу барысында студенттердің медиакомпетенттілігінің даму деңгейінің оң динамикасы атап өтілді.

Алынған мәліметтер негізінде біз студенттердің медиакомпетенттілігін дамыту бойынша педагогтарға арналған практикалық ұсыныстар әзірледік:

- 1) медиабілім теориясы мен әдістемесі бойынша біліктілігін арттыру;
- 2) студенттерде медиатекстерді бағалауға, оларды барабар түсінуге; қиялды, көру жадын, әртүрлі ойлау түрлерін, соның ішінде сыни, логикалық, шығармашылық, бейнелі, интуитивті;
- 3) эссе және қысқаша шығармалар жазу, сыни ойлауды және рефлексивті қабілеттерін дамыту;
- 4) интерпретациялау қабілетін дамыту, автордың мақсатын талдау, кейіпкерлердің сипаты мен сюжеттің даму ерекшеліктерін ауызша және жазбаша талқылау, оны өз тәжірибемен және басқалардың тәжірибесімен байланыстыру: өзін кейіпкердің орнына қою, фактілер мен пікірлерді бағалау, себептері мен салдарларын, іс-әрекеттердің себептері мен нәтижелерін, іс-әрекеттің шынайылығын және т. б. анықтау.
- 5) өз медиатекстерін құру: видео/фототүсірілім, қабырға газетін макеттеу, презентациялар және т. б.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кашперский В.И. Информация // Современный философский словарь. Лондон, Франкфурт на Майне, Париж, Москва, Минск. 1998. С. 359.
2. Федоров А.В. Медиаобразование: вчера и сегодня // Информация для всех. 2009. С. 172-175.
3. Федоров А.В. Медиаобразование: История, теория и методика: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Прогресс, 2001. 708 с.

Байсаринов Дархан Сатбекович

магистрант 2-го курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖЛИЧНОСТНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда болашақ мамандарға жоғары сапалы кәсіби білім беру мәселесі ерекше назарға алынып отырғаны белгілі. Қоғам қажеттіліктері мен әлеуметтік сұраныстарды қанағаттандыруға, білім беру жүйесін жүзеге асыруда озық тәжірибені сүйенуді алға тартады.

Түйін сөздер: психология, аспектілер, қарым-қатынас, болашақ педагог – психологтар, коммуникативті күзiретiлiктерiнiң ерекшелiктерi.

Аннотация

История и опыт развития научных знаний убедительно показывают, что все науки появляются из практических нужд и потребностей людей, и потому ценность любой науки будет измеряться её способностью изменять практику к лучшему (в социально-объективном плане). Именно здесь, в аспектах приложения академического знания к практике, и проявляется надежность оснований всех научных (и псевдонаучных) теорий, просматривается прагматическая перспектива наук.

Ключевые слова: психология, аспекты, коммуникабельность, коммуникативная сфера личности, коммуникативная компетентность, студенты-психологи.

Annotation

History and experience in the development of scientific knowledge convincingly show that all sciences emerge practical needs and needs of people, and therefore of value of any science will be measured by its ability to change practice for the better

Keywords: psychology, aspects, sociability, communication of individuals, features of the communicative sphere of students of psychologists

Психология в ряду наук не исключение, и это особенно чувствуется в настоящее время, когда у психологов появилась и активно развивается собственная практика. При этих обстоятельствах психолог объективно оказывается на острие внешних и внутренних противоречий научных теорий, моделей и схем, выступая, таким образом, в роли субъекта профессиональной деятельности, интегрирующего в себе и собой теорию и практику. О профессиональных важных качеств будущего психолога одна из перспективных моделей была предложена А. Э. Пятининым. По его мнению, психолог – «это теоретизирующий практик или практикующий теоретик». Представленная модель могла бы стать образцом цели в процессе подготовки будущих психологов. Содержание основных задач в достижении этой цели заключается в необходимости разработки и проверки эффективности таких форм обучения психологов, которые способствовали бы сближению и реальному синтезу по меньшей мере этих двух составляющих его профессиональной позиции: теоретика и практика [1].

Следует заметить, что в профессиональной подготовке психологов выделяют два направления. Одно из них предполагает развитие профессиональной компетентности, т. е. осведомленности в области содержания, теории, методов и средств профессиональной деятельности. Другое – личностное становление, формирование внутренней (желания, мотивация, направленность) готовности к освоению данной профессии, реализации себя в ней [2].

Из вышесказанного следует, что каждая профессиональная деятельность требует от специалиста определенного набора личностных качеств и способностей, умений, и не последнее место среди них, как будет показано ниже, отводится развитию межличностной коммуникации. В структуре данных качеств отдельные качества под влиянием специфики деятельности начинают выступать как профессионально важные, значимые.

В. Д. Шадриков определяет их как качества субъекта, включенные в процесс деятельности и влияющие на её эффективность. Изучению профессионально значимых качеств психолога посвящены исследования Н. А. Аминова, Н. В. Бачмановой, Г. М. Белокрыловой, Т. А. Вернеевой, А. И. Донцова, Т. А. Казанцевой, В. Н. Карандашева, А. Г. Лидерс, М. В. Молоканова, Н. Н. Обозова, А. Э. Пятинина, Е. С. Романовой, Е. В. Сидоренко, Н. А. Стафурина, Н. Ю. Хрящевой, А. О. Шарапова и др. [3].

Н. Н. Обозов описал следующие профессионально важные качества практического психолога: общительность, контактность, динамичность и гибкость поведения, эмоциональная сдержанность и терпимость, высокий уровень общей культуры поведения, профессиональный такт, умение держать свою линию поведения, умение совместно анализировать ситуацию затруднений, хорошее знание основ конфликтологии. По мнению Т. А. Казанцевой, для психолога важны такие качества, как умение слушать и слышать, понимать внутренний мир человека, широкий кругозор в области гуманитарных знаний, четкая и связная речь, своеобразная направленность ума, наблюдательность к проявлению чувств, ума и характера человека, к его поведению, способность мысленно представлять его внутренний мир, субъективный подход к человеку, а также способность сопереживать другому человеку, отзывчивость, доброжелательность, терпение и снисходительность, творческий склад ума и умение строго соотносить свое поведение, обращенное к другим людям, с моральными и правовыми нормами [4].

Будущий психолог – это будущий специалист, профессионал. Подготовка профессионала основывается на усвоении знаний, конкретных умений, освоении конкретных поведенческих образцов. Профессия психолога включает в себя разнообразные знания о человеке, природе, механизмах, процессах поведения. Квалифицированный специалист-психолог – это человек достаточно высокой общей культуры, отражающей религиозно-духовный, нравственно - этический, социально-политический опыт человечества.

Важным компонентом профессиональной деятельности психолога является умение моделировать, компоновать и устанавливать связи, выделять наиболее значимые элементы и творчески применять это знание [5].

Реализация этого потенциала зависит от многих факторов: биологической организации человека, социальной ситуации, характера профессиональной деятельности, активности личности, её потребности в развитии и самоактуализации [6].

Профессиональная деятельность психолога предполагает хорошее знание техники и технологии психотерапевтического человеческого общения, проведения бесед, интервью, способность привлекать к себе внимание людей, располагать и убеждать их. Для этого психолог должен правильно воспринимать и хорошо понимать людей, вызвать к себе доверие и быть убедительным в психологических воздействиях на людей. Следовательно, уже при подготовке психологов особое внимание должно быть обращено на усвоение ими знаний,

умений и навыков, касающихся межличностного общения, что считаю немаловажным качеством хорошего психолога.

Основные аспекты межличностной коммуникации

Рассматривая коммуникацию, многие авторы (Б. Г. Ананьева, Ю. М. Жуков, В. Н. Куницына, В. С. Мерлина, Г. Матулене, Л. А. Петровская, П. В. Растянников) выделяют ряд особенностей межличностной коммуникации.

Одним из основных аспектов межличностной коммуникации является коммуникативная компетентность. Коммуникативная компетентность рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективной коммуникации в определенном круге ситуаций межличностного взаимодействия [7].

К не менее важным аспектам межличностной коммуникации можно отнести общительность, контактность, инициативность, коммуникативно-речевую активность. Общительность относится к числу наиболее общих и первичных черт характера. По мнению Б. Г. Ананьевой, В. С. Мерлиной, общительность в значительной степени связана с типом высшей нервной деятельности человека, его темпераментом. Это одна из коммуникативных черт личности, к которым следует отнести и другие черты: контактность, следование социальным нормам во взаимодействии, инициативность и т. д. [8].

В общительности выражается потребность человека в других людях и контактах с ними, стремление к этим контактам. Их интенсивность и легкость, а также склонность человека к дружескому поведению в ситуации общения и установлению приятных отношений, умение не теряться в момент общения, стремление взять на себя инициативу в контакте характерны для людей, способных при случае взять на себя роль лидера в группе. Эта черта характера предполагает наличие коммуникативных навыков, обеспечивающих легкость общения и облегчающих партнеру контакт: умение слушать, высказываться к месту, поддерживать беседу и менять тему, знакомиться, находить правильную форму обращения к другому человеку; обычно она сопряжена с такими умениями, как владение жестикуляцией, уместность и богатство мимики, выразительность интонаций и поз.

Как поясняет Г. Матулене коммуникативно-речевая активность – это и проявление волевых усилий и вместе с тем внутренняя готовность человека действовать соответствующим образом в конкретной коммуникативно-речевой ситуации, это и динамическое интегральное свойство личности, способное изменить под воздействием обучения свой характер от воспроизводящего до творческого. Все перечисленные коммуникативные черты необходимы для достижения профессионализма, т. к. все они являются компонентами межличностной коммуникации у будущих психологов, способствующими развитию межличностной коммуникации.

Исходя из вышесказанного, следует отметить, что психолог, кроме профессиональных знаний и умений, должен обладать коммуникативными чертами личности, коммуникативной компетентностью, коммуникативными навыками общения, коммуникативно-речевой активностью для достижения профессионализма [9].

Таким образом, коммуникативные умения и навыки у будущих психологов, способствующие развитию межличностной коммуникации, являются главным регулятивным компонентом подсистемы профессионализма деятельности, материализующим профессиональные знания, заложенные в профессиональной компетентности.

Список использованной литературы:

1. Пятинин А. Э. Психолог – теоретирующий практик и практикующий теоретик // Журнал практического психолога. – 1999. – № 4. – С. 5–12.

2. Кораблина Е. П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Е. Ф. Рыбалко, Л. А. Коростылевой. – СПб., 2001. – Вып. 5. – С. 171–181.
3. Константинов В. В. Экспериментальная психология. – СПб.: Питер, 2006. – 272 с.
4. Аминов Н. А., Аминов Н. А., Молоканов М. В. О компонентах специальных способностей будущих психологов // Психологические исследования. – 1992. – № 5. – С. 104–109.
5. Березин А. Ф. Развитие субъективности студентов-психологов в процессе самостоятельной учебной деятельности: Автореф. дис. канд. психол. наук. – Ставрополь, 2002. – 22 с.
6. Спиркина Е. А. Подготовка психотерапевтов и психологических консультантов (проблема адаптации западного опыта) // Психологический журнал. – 1994. – № 6. – С. 121–127.
7. Бороздина Г. В. Психология делового общения. – М.: Инфра-М, 2006. – 294 с.
8. Критская В. П., Мелешко Т. К. Дефицит потребности в общении и особенности развития личности // Психологический журнал. – 1997. – № 3. – С. 10.
9. Матулене Г. О социальной адаптации к деятельности // Психологический журнал. – 2002. – № 5. – с. 108–112 с.

УДК 159.9.

Батина Гульжан Алпысбековна

старший преподаватель кафедры педагогики и психологии, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей

ИГРОМАНИЯ КАК ПРОБЛЕМА АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ

Осы мақалада қазіргі заманғы жастардың ойын тәуелділігінің мәселесі ашылған. Ойын тәуелділігін тудыратын психологиялық себептерге, сондай-ақ аддиктивтік мінез-құлық белгілеріне талдау жасалды. Балалар мен жастардың аддиктивті мінез-құлқының алдын алу және болдырмау бойынша тәжірибе жинақталды.

Түйін сөздер: ойын, лудомания, аддикция, аддиктивтік мінез-құлық

В настоящей статье раскрыта проблем игровой зависимости у современной молодежи на сегодняшний день. Дан анализ психологических причин вызывающих игровую зависимость, а также признаков аддиктивного поведения. Обобщен опыт по профилактике и предотвращению аддиктивного поведения у детей и молодежи.

Ключевые слова: игромания, лудомания, аддикция, аддиктивное поведение

This article deals with the problem of gambling addiction of modern youth today. The analysis of psychological causes of gaming addiction, as well as signs of addictive behavior is given. The article summarizes the experience of prevention and avoiding of addictive behavior in children and youth.

Keywords: gambling, ludomania, addiction, addictive behavior

Игровая зависимость, одна из серьезных социальных проблем современности. О масштабах этого явления свидетельствуют различные данные об уровне игровой зависимости населения разных стран мира, в том числе и молодежи. Любая зависимость основана на

аддикции (глубоком психологическом погружении в объект желания) и фиксации позитивной связи с этим объектом (им может быть другой человек, внешний объект, некая деятельность, химическое вещество, свои собственные безумные желания, цели, внутренние программы), связи, скрепленной огромным наслаждением, удовольствием и чувством самоудовлетворения. Эти процессы (аддикция, позитивная связь с объектом вождления, формирование зависимости, получение удовольствия от реализации зависимости) приводят к сдвигу мотива деятельности с реальной цели на средства ее достижения, которые в свою очередь становятся новыми, суррогатными целями для субъекта. **Аддикция** ([англ. addiction](#) — зависимость, пагубная привычка), в широком смысле, — ощущаемая [человеком](#) навязчивая потребность в определенной деятельности. Термин часто употребляется для таких явлений, как [лекарственная зависимость](#), [наркомания](#), но ныне применяется и к нехимическим зависимостям например, поведенческим, примерами которых могут служить: [интернет-зависимость](#), [игромания](#), [шопоголизм](#), [психогенное переедание](#), [фанатизм](#) и т. п. **Аддиктивное поведение** — одна из форм деструктивного (разрушительного) поведения, стремление уйти от реальности путем изменения своего психического состояния приемом некоторых веществ или постоянной фиксацией внимания на определенных предметах или активностях (видах деятельности), сопровождающихся развитием интенсивных эмоций. [1]. Нехимическими называются аддикции, где объектом зависимости становится поведенческий паттерн, а не ПАВ. В западной литературе для обозначения этих видов аддиктивного поведения чаще используется термин «поведенческие аддикции».

Первую классификацию нехимических аддикций в России предложил Ц. П. Короленко. Он выделил непосредственно нехимические аддикции, к которым относятся: азартные игры (гэмблинг), аддикция отношений, сексуальная, любовная аддикции, аддикция избегания, работоголизм, аддикция к трате денег, ургентная аддикция, а также промежуточные аддикции, например, аддикцию к еде (переедание и голодание), характеризующиеся тем, что при этой форме задействуются непосредственно биохимические механизмы.

Патологическое влечение к азартным играм уже более 20 лет официально признанная патология, внесенная как в МКБ-10 (шифр F63.0), так и в классификацию Американской ассоциации психиатров DSM-IV-R. Патологическая страсть к игре очень плохо поддается лечению: американские врачи говорят, что из обратившихся за лечением игроманов доводят его до конца 30-70%, а из прошедших курс не играют в течение года 20-50%.

В нашей Республике, как и во всем мире особенно остро стоит проблема компьютерной зависимости детей и подростков. Согласно проведенным исследованиям среди детей и молодежи республиканского научно-практического центра медико-социальных проблем наркомании Республики Казахстан, у 1% численности исследуемого контингента, отмечается наличие компьютерной зависимости, риск развития компьютерной зависимости определяется у 22,9%, отсутствие риска у 31,2%, и на стадии увеличения находится 44,9% исследуемого контингента.

Компьютерная и игровая зависимость все чаще становится темой исследований отечественных и зарубежных социологов, психологов, педагогов. Данной проблемой занимались такие ученые, как К. Янг, И. Голдберг, Д. Хоффман, Т. Новак, В.А. Лоскутова, О.Н. Арестова, Ю.Д. Бабаева и др. [2]

Согласно исследованиям, высокий риск игровой зависимости достоверно чаще отмечается в возрасте 19 лет. Риск развития компьютерной зависимости достоверно чаще встречается в возрасте 21 года. Таким образом, группу риска по компьютерной и игровой зависимости среди подростков и молодёжи Республики Казахстан в аспекте половозрастных особенностей составляют, чаще всего, лица мужского пола в возрасте 19-21 года. Игромания, обозначаемая термином **лудомания** ([лат. ludo](#) — «я» играю и *mania* - страсть, безумие,

влечение), игромания, игровая зависимость, гэмблинг-зависимость ([англ. gambling](#) - игра на деньги) — патологическая склонность к [азартным играм](#). заключается в частых повторных эпизодах участия в азартных играх, которые доминируют в жизни человека и ведут к снижению социальных, профессиональных, материальных и семейных ценностей: такой человек не уделяет должного внимания своим обязанностям в этих сферах.

Среди причин вызывающих возникновение лудомании, психологи выделяют те случаи, когда сами родители много времени проводят за компьютером, не уделяют внимания ребенку, подолгу отсутствуют дома, предоставляя возможность самостоятельного выбора времяпрепровождения. Кроме того, лудомания формируется на базе одного из четырех типов воспитания:

1.Травмирующий. Ребенок находится в позиции агрессора или жертвы - «нападает» на воспитательные приемы родителей либо подвергается насилию (моральному, физическому) со стороны взрослых. Зависимость от игр, алкоголя, наркотиков позволяет ему уйти от реальности, перестать исполнять роль.

2.Требовательный. При таком типе воспитания к ребенку предъявляют завышенные требования и многого ожидают от него. Возникает сильное эмоциональное напряжение и тревога, которые требуют выхода. Во время игры происходит отвлечение от сложной ситуации и выплеск накопившихся эмоций.

3.Лицемерный. В семье, где родители часто лгут друг другу и детям, ребенок испытывает чувство унижения и стыда. У него возникают проблемы самоидентификации, отсутствуют ответы на вопросы «кто я?», «какой я?». Эта растерянность в реальном мире компенсируется целостностью личности игрового героя.

4.Непоследовательное. В таких семьях родители не могут договориться о методах воспитания, часто меняют требования к ребенку. У него возникает эмоциональный дискомфорт, растерянность (не понятно, что делать, чтобы не злить родителей). В игре же существуют четкие правила, соблюдение которых приводит к желаемому результату. [3]

Игровая зависимость от компьютерных игр у детей проявляется снижением интереса ко всем сферам жизни: снижается школьная успеваемость, ухудшаются результаты занятий спортом, появляются проблемы в отношениях с родителями и учителями. К признакам детской и юношеской игромании относят:

- эмоциональные протесты на просьбы прекратить игру и отойти от компьютера
- неспособность ребенка определить, сколько времени он собирается потратить на игру
- злость и раздражение, если приходится отвлекаться от игрового процесса
- требование денег на игровые обновления, аксессуары для компьютера
- невыполнение учебных заданий для самостоятельной работы и домашних обязанностей
- нарушение режима дня: поздний отход ко сну, пропуски приемов пищи из-за игры
- пренебрежение правилами гигиены
- улучшение настроения и повышение активности во время игры
- подавленность и раздражительность при невозможности сесть поиграть
- частое обсуждение игр в разговорах со сверстниками

Зависимость от компьютерных игр возникает из-за эмоциональных проблем ребенка, ощущения психического дискомфорта и предрасполагающих к увлечению играми условий. Поэтому лечение должно заключаться в выстраивании гармоничных отношений в семье и замене компьютерных игр на другие увлечения.

Коррекция стиля родительского воспитания, своевременное обращение к детскому психологу и создание благоприятной атмосферы значительно способствуют снижению и преодолению гэмблинг-зависимости у детей.

В исследования Бохан Н, Каткова А, Россинского Ю. [4] выявлена взаимосвязь уровня психического здоровья личности с рисками развития гэмблинг-зависимого поведения. Уровень психического здоровья детей и молодежи также является немаловажным фактором для развития и преодоления игровой зависимости. Согласно данным исследования, низкий уровень психологического здоровья является риском развития компьютерной и игровой зависимости.

С позиции теории психологического здоровья первичная профилактика развития данных зависимостей должна включать следующие мероприятия:

- а) диагностику уровней психологического здоровья;
- б) дифференциацию основных групп:
  - группа лиц с высоким и средним уровнем психологического здоровья;
  - группа лиц с низким уровнем психологического здоровья;
  - группа лиц с признаками формирования игровой и/или компьютерной зависимости.

Целевой группой этапа первично-профилактической помощи является вторая и третья группы с низким уровнем устойчивости и начальными признаками формирования зависимого поведения. [5] Далее, в ходе работы с идентифицированной целевой группой реализуют следующие технологии:

-специальные тренинги по форсированному развитию свойств психологического здоровья – устойчивости к вовлечению в игровую или компьютерную зависимость;

-аддиктологическое консультирование (для группы лиц с начальными проявлениями зависимости);

-семейное консультирование;

Таким образом, детская игровая зависимость формируется на основе нервной напряженности, неуверенности, страхов и других эмоциональных нарушений, большинство из которых спровоцированы деструктивным стилем воспитания. Ключевые проявления игромании – тяга к компьютерным играм, снижение интереса к другим сферам жизни, подавленность и раздражительность при запрете на игры. Лечение игровой зависимости у детей заключается в укреплении психического здоровья, в создании и поддержании демократического стиля воспитания, разумном ограничении игрового времени и введении новых увлечений

Патологический гемблинг является одной из наиболее распространённых форм поведенческой зависимости и по своим клиническим проявлениям более всего напоминает химические аддикции, однако, наряду с этим, возрастает число навязчивого использования компьютера. Учитывая малую эффективность лечения больных с зависимыми заболеваниями, большое внимание необходимо уделять первично-профилактическим мероприятиям. Кроме того, на сегодняшний день общеизвестно, что информационные технологии в рамках профилактической работы являются недостаточно эффективными, в связи с этим необходимо делать акцент на развивающие технологии, то есть на технологии, формирующие личностные особенности, препятствующие вовлечению в зависимое поведение. Проведённые исследования указывают, что высокий уровень развития психического здоровья является одним из протективных факторов развития компьютерной и игровой зависимости, при этом отдельные компоненты психологического здоровья могут являться мишенями профилактической работы.

Список использованной литературы

1. А.Л. Катков «Деструктивные социальные эпидемии» Санкт-Петербург 2013
2. Зайцев В.В., Шайдулина А.Ф. Как избавиться от пристрастия к азартным играм
3. А.Ю. Егоров Нехимические (поведенческие) аддикции (обзор)
4. А.Л.Катков, Т.В Пак, А.З Нургазина, Т.В Байханова «Патологическое пристрастие к азартным играм (игромания), интернет-зависимость – социальная эпидемия нового времени»

5. Байкенов Е.Б., Бикетова Л.А. Методы диагностики и профилактики распространения игромании (компьютерной зависимости): Методические рекомендации. – Павлодар, 2014. – 56 с.

УДК 37.018

Жабагина Куралай Талгатовна.

2 курс магистрант. Қазақ инновациалық гуманитарлы-заң университеті. Семей қаласы.
Магистрлік ғылыми жетекшісі. п.ғ.к Акманова Ғ.Р.

БОЛАШАҚ АТА-АНА БОЛУ ПСИХОТЕРАПИЯСЫ

Бұл мақалада Отбасылық психотерапия – бұл психотерапияның ерекше саласы, ол адам арасындағы қарым –қатынастарды түзетуге бағытталған. Оның негізгі мақсаты отбасындағы эмоционалдық бұзылуларын жолын қамтиды.

Түйін сөздер: Отбасылық тәрбие дегеніміз ата-ананың баласының рухани және дене бітімінің қасиеттерін саналы түрде қалыптастыру үрдісі.

В данной статье семейная психотерапия-это особая сфера психотерапии, которая направлена на коррекцию отношений между людьми. Его основная цель заключается в том, чтобы раскрыть эмоциональные расстройства в семье.

Ключевые слова: Семейное воспитание - это процесс осознанного формирования духовных и физических качеств ребенка родителей.

In this article psychotherapy it is a special part of correct the relationship between the people. The main objective is to provide the emotional violation in the family.

Keywords: The family upbringing is to develop the children spiritual and physically by parents.

Күнделікті өмірдің әр сәті құбылысқа толы. Әркім өз тіршілігінің арбасын сүйреп, ел қатарлы күй кешуге ұмтылғанымен, кім де болсын, өз болмысына сай несібесін табады. Отбасылық өмірде оның материалдық рөлі зор. Ерлі-зайыптылардың өзара қарым-қатынасы мен сыртқы өмірдің байланысы бір-біріне әсер етпей қоймайды. Осы тұрғыда көптеген шаңырақ үшін отбасылық терапияның қыр-сырына бойлаудың маңыз айрықша екені даусыз. Отбасылық психотерапия – бұл психотерапияның ерекше саласы. Оның негізгі мақсаты отбасындағы эмоционалдық бұзылулардың алдын алуға себін тигізеді. Басқаша айтқанда, бұл отбасында және отбасы арқылы жеке адамға психотерапиялық көмек деуге әбден болады. Отбасылық терапияның мақсаты тек қана «қираған» отбасы үшін ғана емес, дамуы психологиялық дағдарысқа тап болған отбасыларға да өте маңызды болуы мүмкін. Ол трансформациялау және ағымдағы жағдайы және өзекті мәселелерін шешу жөніндегі назарында отбасылық қарым – қатынастар ресурстар, қабілеттері мен себептер іздеу үшін маңызды болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл отбасында және отбасы арқылы жеке адамға психотерапиялық көмек. Отбасылық терапияның мақсаты тек қана «қираған» отбасы ғана емес, дағдарыс жанда болатын отбасылық қатынастар болуы мүмкін. Ол тарансформациялау және ағымдағы жағдайы және өзекті мәселелерін шешу жөніндегі назарында отбасылық қарым – қатынастар ресурстар, қабілеттері мен себептер іздеу үшін маңызды болып табылады.

Әр түрлі түзету симптоматикалық отбасы мүшесінің мінез-құлқында эмоционалдық қатысуын төмендету трансформация өзекті мәселе туралы идеялар отбасы жиынтығы, мәселенің ұстанымдарын өзгерту, тікелей немесе жарнама араласу арқылы проблемаларды шешу баламалы вариация құру. Universal түрлі отбасылық терапия әдістерін мақсаттары төмендегідей ұсынылуы тиіс иерархиялық болмауы нысандары, отбасылық қарым-қатынас мәнерін жетілдіру, отбасылық құпиялар ашу және т.б.[1,б.112],

Психотерапия және Eidemiller бұл ұғымға өзінің анықтамасын берді. Оның пікірінше, отбасылық психотерапия бүкіл жанұяға психотерапиялық әсер етудің бірыңғай жүйесін ұсынады, ол оның жұмыс істеуін оңтайландыруға және тиімділігін арттыруға арналған тірі ашық жүйе болып табылады. Бұл анықтама отбасылық психотерапияға жүйелі түрде қарауды көрсетеді. Отбасылық психотерапияның тәжірибесіне жүйелі тәсіл бүгінгі күні басқа психотерапиялық салалардың бірі болып табылады. Бұл тәсіл Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң туылды. Ол кибернеткамен тығыз байланыста дамыды. Бұл басқа психотерапиялық тәсілдермен маңызды айырмашылық. Мұндай көзқараспен ықпал ету объектісі жеке емес, отбасы және отбасылық жүйе болып табылады. Бұл психотерапиялық бағыт адам арасындағы қақтығыстар мен психикалық бұзылулардың диагностикасы мен терапиясының негізгі ретінде топтағы жүйелі қарым-қатынастар мен тұлға аралық қарым-қатнастарды қарастырады.[1,б.12-25],

Конструктивизм және жүйелердің бірыңғай теориясы жүйелік тәсілдің тұжырымдамалық негізі болып саналады. Жеке психотерапиялық практиканы дамыта отырып, жүйелік отбасылық терапияның пайда болуы және одан әрі дамуы байланысты емес.

Отбасы жүйесі сыртқы әлеммен тығыз байланыста, яғни ашық жүйе, сондай-ақ өзін-өзі ұйымдастыру. Басқаша айтқанда, жүйенің мінез-құлқы ақылға қонымды және жүйені түрлендіру генераторы оның ішінде орналасқан. Нәтижесінде, отбасын қалыптастыратын субъектілердің мінез-құлқы олардың қажеттіліктері мен мотивтерінің әсерінен туындайды. Жүйеге кіретін элементке қатысты мұндай жүйе бастапқы болып табылады. Сондықтан отбасының бір элементімен емес, оның бүкіл жүйесімен жұмыс істеу жүйесімен жұмыс істеу керек деп санайды.

Отбасылық жүйе бір тұрғылықты жермен, бірлескен басқарумен және ең бастысы, қарым-қатнастармен байланысты адамдар тобы. Жиі жиі, отбасында болып жатқан нәрсе мұндай отбасылық жүйеге қатысты бар субъектілердің ниеттеріне, мақсаттарына және тілектеріне байланысты емес, өйткені отбасы өмірі жүйесінің қасиеттері бойынша реттеледі және басқарылады. Отбасылық психотерапевтикалық теория адамдардың жеке идеялары мен әрекеттерінің қайталама екенін және отбасылық жүйенің жұмыс істеу заңдары мен нормаларына бағынатындығын дәлелдейді. Бұл принцип жүйенің тұтастығы қағидаты деп аталады. Жүйелік психотерапияның тәжірибесінде отбасы белгіленген байланыстарды сақтауға және одан әрі дамуға ұмтылатын интегралды жүйе болып табылады. Олардың өмір сүру процесінде барлық отбасылар тұрақты дағдарысты еңсереді, мысалы, баланың тууы. Ол олардың даму барысында олардың алдын алдында пайда болатын қиыншылықтарды, ескі әдістер шешу қабілетсіз өздерін көрсетіп дағдарыс отбасы жағдайлардың есе болып табылады. Сондықтан, олар өздерінің бейімделгіш реакцияларын қиындатуға аса қажет. Отбасылық терапия жүйесінде негізгі қадамдарды анықтай алады: отбасылық терапевт отырып бірлестігі, отбасы көзделген тиіс ролін құрлымы оны қосылу. Психотерапевттік тұжырымдамасы, терапия және ажырату үшін отбасылық қарым-қатнастарды қалпына келтіру талап етеді.

Отбасылық терапия жақтастарының негізгі жүйелі көзқарас Madanes К,С. Minuchin және басқаларды анықталуы мүмкін арасында. Бүгін, жүйелі тәсіл ең тиімді, ұзақ мерзімді және басқаларды анықталуы мүмкін арасында. Бүгін, жүйелі тәсіл ең тиімді, ұзақ мерзімді және отбасылық терапия табысты емдік бағыттарының бірі болып табылады.

Отбасылық психотерапияға жүйелі көзқарас үш негізгі қағидаға негізделеді: айналымдық, бейтараптық және гипотетикалық. Циркулярлық қағидасы дөңгелек логиканы қолдануға негізделген. Терапевт оқиғалардың айналмалы байланысын көруге үйренуі керек. Бейтараптылық принципі тиімді әсер ету үшін психотерапевтпен айналысатын бейтарап позицияға негізделеді және отбасының әрбір мүшесі үшін бірдей эмпатия. Гипотетикалық

принцип –психотерапевт ұсынған отбаслық мәселердің мәнін гипотезаны сынау. Осы гипотезаға сәйкес, психотерапевтикалық өзара әрекеттесу стратегиясын жасау қажет.

Біздің уақытымызда ең танымал жіне кең таралған обылыстардың бірі жүйелі Варга отбасылық психотерапиясы болды. Варга өзінің шығармалырында отбасының құрылымын, оның қалыптасу сатысын таңдайды, орыс отбасының мысалдарында бәрін көрсетеді. Отбасылық қарым-қатынастардың психотерапиясына жүйелі көзқарас әртүрлі елдердің азаматтарының менталитетінің ерекшеліктерін ескеруі керек.

Варга жүйелі отбасылық психотерапия кері байланысқа негізделгенін айтады. Басқаша айтқанда, кез келген іс-қимыл өз кезегінде, келесі реакция қалыптастырады, жауап, әкеледі.

Отбасылық терапия психотерапия арнайы емдеу, тұлға аралық қатынастардың түзету және отбасылық қатынастарды мүшелерінің кез-келген көп көрінеді отбасы эмоциялық саласындағы бұзылуын жою орындайтын мақсаты болып табылады. Отбасылық терапия бірнеше сессиядан 2-3 жылға дейін созыуы мүмкін. Оның ұзақтығы отбасы тұлғаралық қақтығыстар барысында өрнек, (психотерапевтік әсер түрінде көрсетілген) нәтижелерге қол жеткізу үшін отбасы мүшелерінің деп аталатын «тасмалдаушы симптомы» себептер психологиялық бұзылыстардың ауырлығына анықталады. Бастапқыда, терапия аптасына 2 кездесулер астам жиі орындау мүмкін емес. Отбасылық кездесу эмоциялық саласындағы өзгерістер уақыт және абаттандыру белгілі бір соммаға кейін, содан кейін 2 рет айына жүзеге асырылуы мүмкін – 3 апта 1 сеансын. Қадамдарды азайту және қолдау, отбасылық жанжал жою, диагнозы (диагностикалық фазасы): және отбасы психотерапия Eidemiller төрт негізгі кезеңнен ерекшелінеді.

Отбасылық терапия ең төменгі мақсаты қолданыстағы белгілері оңайлату, отбасы мүшелерінің жаңа симптомдары жоқ одан әрі көрінісін, ұснылған проблемаларды шешу қамтиды. Ол пассивті мемлекеттік емес болып табылады және белсенді іс-қимыл бүкіл спектрі, әлеуметті мүмкіндіктерін үнемі іздеу, ауытқушылық бар жеке тұлғаның әдістерін пайдалана отырып, сол уақытта терапия негізгі мақсаты деп табысты сенім отбасы қарым-қатнастар мүшелерінің түсінігін қол жеткізу болып табылады. Отбасылық психотерапияның әрбір қатысушысы өзін емделуде табысқа жету үшін жауапты болу керек. Отбасылық психотерапияның жалпыға бірдей танылған мақсаты отбасыларға өмірлік циклі типтік мәселелерін шешуге көмектесу болып табылады. Олар нақты шындық негізінде ретінде ойша салауатты бүкәл адамды емес, бейсаналық қарым- қатынас соңғы өзара үйрену етіп, өзара отбасылық терапия, сондай ақ, осындай тұлға аралық қарым-қатнас тиімділігін арттыру ретінде, осы жолмен терапия жеке мүшелерінің өзгерісті басқа мақсаттарды көздейтін түзету қосымша. Жалпы, отбасылық психотерапияның негізгі стратегиялық міндеттері арасында:

- отбасының микроклиматын жақсарту;
- отбасылық қарым қатнаста қатысушылардың өздерінің қажаеттіліктері мен мүдделерін басқа адамдар құрметтейтін сезімін;
- отбасы мүшелерінің біреудің өзінен-өзі біріне проблемалардың пайда болуына байланысты көзқарас тұрғысынан жену;
- кез келген жағдайда өзін таныта алатын көшбасшыға төзімділік танытуды дамыту;
- эмитация мен өзара түсініктікке қол жеткізу қабілетін қалыптастыру;
- пікірдегі бар айырмашылықтарды қабылдау қабілетін дамыту;
- бірлескен және тәуелсіз проблемаларды шешу дағдыларын жетілдіру;
- отбасылық өарым-қатнастардың бір немесе бірнеше қатысушысын «қасақана» ролін босату;
- интроспекциялау қабілетін қалыптасыру;
- тәуелсіздікті нығайту;

-бір жағынан үйлесімділікке және екінші жағынан тәуелсіздікке ұмытыла отырып, отбасылық қатынастарға қатысушылардың ұмтылысы арасындағы теңгеріме қол жеткізу.

Отбасылық топпен жұмыс жасау барысында терапевт түп нұсқаға бөлінген және жалпы психотерапиядан алынған түрлі әдістерді қолдана алады. Отбасылық психоаналитикалық, жүйелі, стратегиялық, мінез-құлықты емдеу және бастапқы әдістер деп аталады. Отбасылық терапия әдістерін таңдау осындау терапия кезкндеріне тікелей пропорционалды, кезеңдерінің босату өзіне отбасылық терапия процесінің құрлымын бастап, ол әр түрлі психотерапевтикалық тәсілдерін, әдістерін және ынталандыру және диогностикалық ақпарат көлеміне байланысты тәсілдерін бекітеді. Мысалы, бірінші кезең (диагностикалық) диагностика болжамдарын итермелейді және тексереді отбасылық ұжымға бастамшылық терапевт кезінде жүреді. Біржақты сессияларының процесінде отбасы жанжал жою сатысында отбасылық топ терапевт қақтығыс көздерін анықталған және қақтығыс жағдайы қатысатын әрбір отбасы мүшесінің эмоционалдық жауап арқылы жою, терапевт отырып отырып тиісті байыныс құру нәтижесінде, қатсушылар барлық түсінікті тілді үйренуіне көмектеседі. Сонымен қатар ол медиатор болып және бір команда мүшесі бара қақтығыс туралы ақпарат үйлестірілген көлемін аударды. Осы мақсатта, «роботталған АРМ» деп аталатын пайдаланылады техникасы, терапевт эмоционалдық сезімталдық, төзімділік пен қатсушылардың төзімділік бар өрнек ойластырудың ымдау тілі қимылдың бойынша кездесу қатысушыларның қайшы мәлімдеме алады. Бұл кезеңде, психотерапия жетекші емдеу әдістері болып табылады: бір-біріне отбасы тобының мүшелерін ықпал ету әдістері болып табылады: бір –біріне отбасы тобының ықпал ету, жеке және нақты арнайы әдістерін бейсаналдық қарым-қатынас вербализации назар аударды емес диретива терапия.[3,б.85], Отбасылық қарым-қатынастарды қайта құру кезеңі (қалпына келтіру кезеңі) батыл ми шабуылын отбасы проблемалық жағдайларды жүзеге асырылады, рөлін оқыту және оқу стандарттары мен регламенттері, мінез-құлық сындарлы пікірталас (диалог) өткізді.

Қолдайтын терапия кезеңі бұрын эмпатия дағдыларын, қалыпты отбасында мінез-құлық жауап сындарлы байланыс және тарату спектрі рөлін ерте кезеңдерінде сатып алынған шоғырландыру болып табылады. Сондай-ақ, осы кезеңде өмірлік жағдайларға байланысты коммуникациялық өзара әрекеттесу дағдыларын меңгеру және кеңес беру. Конфигурация, яғни жұбайларға бейсаналық қарым-қатынастар немесе мінез-құлық үлгілері туралы олардың кейінгі ақпараттылығы мен дамуы үшін ұсыну.

Әдебиеттер:

- 1.Тұрдалиева Ш.Т. Қарым – қатынас психологиясы. Алматы – 2013 -112б.
2. Ковалев С.В. Психология семейных отношении. М., 1987-55б.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи. М., 1998-122б.
4. Владин В.Е., Капустин Д.З. Гармония семейных отношений. А., 1991-25б.

УДК 37.018

Жабағина Құралай Талғатқызы

2 курс магистранты. Қазақ инновациялық гуманитарлы-заң университеті Семей қаласы.
Магистрлік ғылыми жетекшісі: п.ғ.к Акманова Ғ.Р.

ҚАЗІРГІ ОТБАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада отбасылық психотерапияның әдісі «мәселені шешуші» деп аталады. Өз жұмысында бұл бағыттың психотерапевтері отбасы мүшелерінің жекелік ерекшелігіне шоғырланбайды. Бұл ыңғай белгілі бөліктері мен отбасыға аз қызығушылыққа шектен тыс зейінмен сипатталады.

Түйін сөздер: Бағдарламалық бағыттың мәні мәселені шешу үшін бағдарламаны өңдеу болып табылады, себебі отбасындағы өзгеріс бұзылыстың себептерін түсіну отбасында маңызды.

В этой статье речь идет о методе семейной психотерапии, который называется "Решение проблемы". В своей работе психотерапевты данного направления не концентрируются на индивидуальных особенностях членов семьи. Этот подход характеризуется чрезмерным вниманием к определенным частям и меньшим интересам семьи.

Ключевые слова: Суть программного направления заключается в разработке программы для решения проблемы, так как понимание причин изменения в семье важно в семье.

In this article the method of family psychotherapy is called «to solve the problems». The psychotherapists of this part in their work do not mention personal characteristics of the members of the family. This case describes with few interests and special attention to family.

Keywords: To solve the program because the changes in the family is important to understand the violations.

Жанұяны зерттеушінің құрған кеңесі немесе болжамы жанұялық имплицитті моделіне де байланысты. Бұл психотерапияның тиімділігі бұл мақсаттар мен интерпритациялар клиенттер үшін қаншалықты қалыпты болып саналады соған байланысты. Бірақта вербальді деңгейде біз өзіндік мақсаттың, стереотиптің, клиенттің тұлға екендігінде деген сыйластықтың жоқтығын, сонымен қоса өмірлік тәжірибесі бар, өз мақсатымен құндылықтарын әрқашанда ұғына бермейтін түрі одан болып қала береді. Жанұяны қатаң ғылым объектісі ретінде қарастыратын әлеуметтанушылардың өздері де «жанұялық өмірдегі тұлғалық тәжірибе сыналұшылардың шынайы еместігі мен өз өзін қорғауы жанқялық қарым-қатнасты зерттеуге құлшыныс білдіруге кедергі жасайды» деп айта кетеді. [3,б.85],

Жанұяның имплицитті теориясы: Жанұяны әртүрлі тұрғыдан қарастыру немесе кеңес беруде жанұяның әртүрлі теориялық моделіне сүйенеді. Дегенменде, бұл модельдер ащы түрде көрініп тұрмайды, бірақ ауытқуы мен қалыптылық осыларға байланысты болады. Л.Г.Люсик жанұялық терапияға әртүрлі жол табатын «жанұялық теория» мақсатында үлкен зерттеу жүргізілді. Психолог – кеңесінің жұмысы жемісті болу үшін әрбір жанұядағы жанқялық теорияны ондағы бағытты,жұмыс техникасын өзінше жорамалдап,қоймай жанұяның өзіндік концепциясын ұғынып, өзі жұмыс істейтін жанұяда қандай мәдениеттің басымырақ екенін түсіну қажает. Жанұяға еніп кеткен мәдениет екінші бір тері сияқты: біз онда дағдылы түрде өсеміз де оның бар екендігін байқамай да қаламыз. [1,б.115],

Ол механизмдерге кеңірек анықтама беріп, балаларға жасаған псиоанализдерінен мысалдар келтірді. Неофрейдистер осы жұмыс барысында психоанализ бен академиялық эксперименттік психология арасында бітімгерлік қатынас орнатуға жағдай жасады. [4,б.360],

Дегенменде оның біздің мінез-құлқымызға әсері көп екеніне таң қалмауға да болады. Көп авторлардың пікірінше, тұлғаның дамуы мен қалыптасуы тек ұжымдық тәрбие жүйесінде іске асуы мүмкін. Осы жағдайда ғана ұжым дұрыс әрекеттегі өзіндік басқарым органына, тұлғалық арақатнастағы қжымшылыққа және өзара жауапкершілікке ие болады. Бұл өз кезегінде жан-жақты дамуға, еркіндікке, қорғанысты болуға, сонымен бірге әр тұлғаның мәртебесін көтеруге жол ашады. Педогогикалық әдебиеттерде келесідей белгілерге ие болған әрқандай тәрбиеленушілер бірлестігі – ұжым деп аталады:

-ортақ әлеуметтік мәнді мақсатқа ие. Қалған топтың мақсаты бар: дүкен кезегінде тұрған не автобус күтіп тұрған адамдардың да, қылмыскерлердің де. Әңгіме, ол мақсаттың мағынасында, неге бағдарлануында. Ал ұжым мақсаты әлеуметтік мақсаттармен ұласады, оны қоғамда, мемлекет те қолдап, қуаттайды.

-іс-әрекет – ортақ мақсатты іске асыру бағытталады, ол бірлікті ұйымдастырылып, ұжым мүшелерінің іс-әрекет нәтижесіне болған ерекше жауапкершілігін танытады.

- жауапкерлі тәуелік қатынасында болуы. Ғжым мүшелері арасында мақсат не іс-әрекет бірлігі ғана емес, сонымен бірге оларға байланысты ерекше бірін-бірі қажетсіну қатынастары жүйесі қалыптасады.

-сайлаумен тағайындалатын ортақ басшы орган. Ғжымдарды басқару органдары ұжымның аса беделді мүшелерін тікелей және ашық сайлау жолымен қалыпқа келтіреді.[2,б.45-51], Сонымен, мектеп ұжымы- бұл әлеуметтік мәнді мақсатпен іс-әрекетті ұйымдастыру бағытымен бірлескен ортақ сайлану органымен, ынтымағымен, ортақ жауапкершілігімен, теңдей құқық пен міндеттерге ие бола тұрып, өзара тәуелділігін тани білген барша тәрбиенушілер тобынан құралады.

Тұлға әлеуметтенуінде мектеп ұжымының ықпалы өте күшті. Себебі, бұл ұжым өз ішіне біртұтас жалпы мектептік ұжымды, сыныптар, үйірмелер, спорттық бөлімдер, уақытша ұжымдық бірлестіктер құрылымдарын қамтиды. Тәрбиеленушілер өз алдына ұжым есептелетін оқу, еңбек, қоғамдық өнер-шығармашылық клубтық, сироттық және өзгеде бірлестіктердің мүшелері болуы ықтимал. Тәрбиеленушілер тобының аса мәнді сапасы-әлеуметтік-психологиялық кемелі. Себебі, осындай кемел деңгейі ғана топты түбегейлі жаңа әлеуметтік құрылым -топ -ұжым дәрежесіне жетілдіреді.

Ұжым қалыптасуының төменгі деңгейі бұл топ-конгломерат («қырық рулы-тобыр»), бұрыш бірін-бірі танымаған, бір кеңістікте, бір уақытта қандай да бір себептермен кездесіп, топтасып қалған балалар бірігімі (балалар лагерлері, әрқилы денсаулық сақтау және т.б. топтар). Бұл топтағылардың ара-қатынастары үстірт, жағдайға байланысты. Мұндай топ бірте-бірте өз атамасына ие болып, ортақ мақсат төңірегінде бірлесе басталуы мүмкін. Егер осындай бірлесу жүріп, ортақ іс-әрекет белгіленсе, конгломераттар бір саты көтеріліп – (ассоциативті) топқа айналуы мүмкін. Осы деңгейде топтың ортақ өмірлік тіршілігі, іс-әрекеті өрбіп, ұжым құрылымына тән растау алуы мүмкін. Ресми алғашқы топ аймағындағы бірлікті іс-әрекет одақтасқан (ассоциативті) топқа жоғары деңгейлі құрылымға, ең бастысы тұлға аралық қатынастарға жаңа өң беретін еңбектік мақсат төрегінде ұжымдасқан топ- кооперацияларға есік ашады. Еңбек тобы- кооперация нақты және ұжымдаса әрекетке келуші құрылымға ие, жоғары қызметестік қатынасқа бейім топ дәрежесіне көтеріледі, оның тұлғааралық қатынастары іскерлік сипатқа ие болып, жоғары нәтижелер көзіне айналады. Бұл кооперация тобының келесі жоғары деңгейдегі дербестенген - автономиялы тобына айналуына мүмкіндік береді.

Дербестенген автономиялы топ жоғары ынтымағымен ерекшеленеді. Дәл осы деңгейде топ балалары өздерінің ұжым мүшелігін сезінеді. Осы жағдайда ғана ұжымның әрбір мүшесі өзінің даралығын сезіне отырып, іштей бірлік және ынтымаққа келіп, аса жоғары деңгейге жетуге ұмтылыс білдіреді.

Дегенмен, кейде дербестікке ие болған топ, еңбек бірлестігі -ұжымнан бөлініп, өз бетінше кетуге де ынта білдіруі мүмкін. Мұндай жағдай топтың тұйықтыққа беріліп, басқа топтардан ажыралып, оларды өзіне қарсы қоюынан да болуы мүмкін. Осыдан топ жалған ұжым сипатына енуі күтіледі.

Керісінше, егер бірлестік тұлғааралық қарым-қатынас пен өзара әрекетке келетін болса, онда ұжымдасқан бағыт-бағдар қалыптасып, топ кәдімгідей бір мақсатты, ортақ іс-әрекет төңірегінде біріккен ұжымға айналады.

Ұжымдар өндірістік, саяси, мектептік, отбасылық көркем өнер бірлестіктері болып ажыралады.

Мектеп субъекттерін алдымен біріктіретін оқу істері, себебі олар бір бағдарлама негізінде орындалады, оқуды жүргізетіндер де бір мұғалімдер тобы, үйренетін әлеуметтік тәжірибелері де, әртүрлі себептермен болатын толғаныс, күйзелістері де ортақ. Ұжым басын қосуға себепкер - дұрыс педагогикалық басшылықпен ұйымдастырылған еңбек және ойын әрекеттері. Ойын арқылы тәрбиеленушілер қоршаған болмысты таниды, ойынды ойластырады.[1,б.98],
Отбасы – адамзат қоғамының ең шағын бейнесі. Қоғамда отбасы екі қызмет атқарады, оның бірі – дүниеге ұрпақ әкелу, екіншісі – дүниеге келген сәбиді тәндік жағынан дамытуды қамтамасыз етіп, өмір бойы рухани жағынан жетілдіріп, оны тұлға ретінде қалыптастыру.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде (3 -7 жас) бала организмінің дамуы қарқынды түрде өтеді. Бала организмінің жалпы өсумен жекелеген мүшелерінің анатомиялық түрде дамуы, олардың функцияларының жетілуі де байқалады. Ерте сәбилік шаққа қарағанда баланың әлеуметтік орны өзгереді, енді оның жасына сай кейбір қарапайым өздігінен атқаратын міндеттер пайда болып,үлкендерден тәуелділігі азаяды. Балабақшаға барған бала, белгілі бағдарлама бойынша жүйелі оқыту мүмкіндігі туады. Бала дамуының ерекшеліктері оған тән іс –әрекет түрлерінен ,әсіресе сюжеттік – рөлдік ойындардан көрінеді. Бала өзімен қатар басқа балалармен қарым – қатынас жасай бастайды. Мектепке дайындығы: 1. Оқуға деген ықыласы.2. Оқу – жаңа әрекет, оған төзімділік керек, 45 минут ерік жігерінің дамуы арқасында. 3. Зейінді болып, мұғалімнің сөзін қабылдауын қажет етеді.4. Оқу материалын ұғынып, оны саналы түрде еске сақтау, қиын мәселелерді шешуге ойлана бастауы қажет.5. Айтайын деген ойын жеткізе білуі. Міне отбасында бала психологиясын біле отырып, ата – ана болып бала тәрбиесіне, білім алуына, өсіп – өнуіне зор көңіл бөлу қажет деп ойлаймын. [2,б.56].

Сайып келгенде, әр адамның жеке өмірінің бақытты сәтіне немесе керісінше сынаққа толы шақтарына талдау жасайтын отбасылық психотерапияның артықшылықтары осындай. «Сананы тұрмыс билейді» деген тәмсілге сүйенсек, жылдар өткен сайын шаңырақтың жандануы да, тұрмыс әл*ауқатының артуы да отбасы тірегі болатын адамдардың бір-бірімен ынтымақтаса ғұмыр кешіп, ортақ оймен алға ұмтылуымен астасып жатады. Телеарналарда көрсетілетін шетелдік сериалдардағы өмір құбылыстары да бейжай қалдырмайтыны түсінікті. Дегенмен, қазақы таным мен ата-бабамыздан келе жатқан өмірлік тәжірибеге азық болатын таным-тәрбиені де ұмыт қалдыруға болмайды. Қазақы салт-дәстүрлерді берік сақтай білген шаңырақта отбасылық психотерапияның жаңаша түрге ене түсінетінін де ескеруіміз қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Жарықбаев Қ., Озғанбаев О. Жантануға кіріспе.- Алматы, 2000.-115б
2. Жарықбаев Қ. Жүсіпбек Аймауытұлының психологиялық көзқарастары.- Алматы, 2000.-56б.
3. Тәжібаев Т. Жалпы психология.- 2000.-85б.
4. Дуэйн Шульц, Сидни Эллен Шульц. Қазіргі психология тарихы.-Астана, 2018.-360б.

УДК 159

Жумаханова Зарина Бауыржанқызы

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қаласы 2 курс магистранты, педагогика және психология мамандығы

АЛАҢДАУШЫЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Бұл мақалада алаңдаушылықтың, қорқыныш пен үрейдің пайда болу себептері толық ашылған. Алаңдаушылық проблемасының ұлдар мен қыздардың арасында пайда болуының айырмашылықтары көрсетілген.

Түйін сөздер: алаңдаушылық, үрей, қорқыныштың пайда болу себептері, балалардағы алаңдаушылық, мазасыздық деңгейі.

В настоящей статье раскрыты причины возникновения тревоги и страха. Показано различие проблемы беспокойства между мальчиками и девочками.

Ключевые слова: причины возникновения тревоги и страха, тревожности у детей, уровень тревожности.

This article reveals the causes of anxiety and fear. The difference between the problem of anxiety between boys and girls is shown

Keywords: causes of anxiety and fear, anxiety in children, the level of anxiety.

Психологиялық әдебиеттерде алаңдаушылық түсінігінің түрлі анықтамаларын кездестіруге болады, бірақ зерттеушілердің көпшілігі оны ситуативтік құбылыс және өтпелі күй мен оның динамикасын білдіретін жекелік мінез ретінде қарастыруды жөн көреді.

А.В.Петровскийдің анықтамасы бойынша: «Алаңдаушылық – үрейдің реакциясының туындауының төменгі сатысын сипаттайтын индивидтің қатерді уайымдауға бейім болуы жекелік ерекшеліктердің негізгі параметрінің бірі. Алаңдаушылық, әдетте, жүйкелік психикалық және ауыр соматикалық ауруларда жоғары болады, сонымен қатар психотравма салдарын өткізіп жатқан сау адамдарда көптеген топ мүшелерінде жекелік сәтсіздіктің субъективті көрінісінің бұзылуы». Алаңдаушылық қазіргі зерттеулері жеке тұлғаның тұрақты қасиеті болып табылатын, жекелік мазасыздану және нақты сыртқы ситуациямен байланысқан ситуативтік мазасызданудың айырмашылықтарына бағытталған және де жеке тұлға және оны қоршаған ортаның өзара әрекеті ретіндегі мазасыздану анализінің әдістерін өңдеуге.

Г.Г. Аракелов, Н.Е.Лысенко, Е.Е. Шотт, өз кезектерінде мынаны айтады, алаңдаушылық – бұл кез – келген адамның тұрақты қасиеті, шектеулі уақыттағы адамның анықталған күйі ретінде суреттелетін көп мәнді психологиялық термин. Соңғы жылдардағы әдебиеттер анализінде алаңдаушылық түрліше көзқараста қарастырылған. Онда адамға әртүрлі стрестерден әсер етуден туындайтын, қиын өзара когнитивтік, аффективтік және құлықтық реакция нәтижесінен пайда болатын жоғары мазасыздану туралы айтылған.

Алаңдаушылық - жеке тұлғаның кескіні сияқты, күнделікті үрей эмоциясымен, эмоционалды қозу сезімінің жоғарылауымен қаланатын, адам миының генетикалық детерминистік қасиетімен байланысты[1]

Қорқыныш пен үрейдің біріктіруші басы алаңдаушылық сезімі болады. Адам қатты алаңдаған кезде сасқалақтап, қажетті жауап таппай, толқыннан дірілдей сөйлеп, және көбіне мүлдем сөйлемейді, қорыққан кейіпте болады. Ішінде бәрі «түседі» салқындайды, дене ауырлайды, аузы құрғап алақан ылғалданады, жүзі бозарып, адам түгелімен «терге батады». Бір уақытта ол көп қозғалыс жасайды, аяқты қайта – қайта аяқастырып, тынымсыз киімін түзулеп немесе мүлдем қозғалыссыз қалыпқа енеді. Қатты алаңдаушылықтың осы көріністері ағза қызметінің психофизиологиясын қысымын айтады.

Алаңдаушылықтың жиі себептері баларға деген жоғары талап, тәрбиелеудің догматикалық жүйесі, баланың белсенділігін қызығушылықтарын, икемділігі мен қабілеттілігі ескермеу. Кең тараған тәрбиелеу жүйесі – «сен өте жақсы болу міндеттісің». Ұят сезімі балаға келгенде өзіне тым қатал болу, ал тану процесін емес, міне осындай үлгерімді балаларда үрей көріністері байқалады. Болады, кейбір ата – аналар балаларына өнерде, спортта олардың

мүмкіндіктері жетпейтін үлкен жоғары жетістікке жетуге бағдар береді (ал бұл шартқа сәйкестелу мүмкін емес). Осы сияқты балаға бейтанысты (бірақ ата – анасы жоғары бағалайтын) жабыстырады. Мысалы туризм. Бұл жаттығулардың бәрі де жақсы, таңдауды бірақ, бала өзі жасауы қажет. Оқушыға қызық емес жұмысты қынап бергенен ол сәтсіздікке ұшырайды [2]

Алаңдаушылық өзіне деген, басқа адамдарға деген сенімділікті жоғалтады. Осылайша бала өзіне ғана емес сонымен қатар айналасына деген сенімділігін жоғалтады. Қобалжудағы бала өзіне ешқандай сенімділік артпайды. Бұның бәрі өзіне деген сенімсіздігімен мен қоса. Енді бала бәрінде өзіне жақын қабылдайды. Үш құрдастар мектеп қабырғасында өздері жайлы әңгіме қозғайды қолалжудағы бала өзі жайлы сөз қозғап жатыр деп түсінеді. Ол сол балалардың қасына барып тұрып оларға жек көрінішті болады.

Алаңдаушылық мәселесі қазіргі әлемде өзекті болып табылады. Әлеуметтік тұрақсыздық, шиеленіс, алаңдаушылықты тудырады. Мазасыздық деңгейі мен қарым-қатынас деңгейінің өзара байланысын зерттеу өзекті, өйткені бұл мәселе қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық жағдайында жеткіліксіз әзірленген.

Өтпелі жастағы басты тенденцияның бірі- ата- аналармен, мұғалімдермен, жалпы үлкендермен қарым-қатынастарының қайта бағдарлануы. Қарым- қатынастың эмоционалдық функциясының рөлі екі аспектіде: адамдармен эмоциялық қарым-қатынас тәжірибесін алуда және қоршаған болмыстың эмоционалдық жағдайын дамытуда көрінеді .

Эксперименталды алаң ретінде ерте жастағы жеткіншектер жасы кездейсоқ таңдалмаған: біріншіден бұл жаста әлеуметтік қарым-қатынастардың кең әлемі болады, өзара шарттанудың неғұрлым күрделі иерархиясы бар және әрбір индивидтен жеке белсенділікті талап ететін жас ; екіншіден, осы жас кезеңінде қалыптасқан жеке қасиеттердің көпшілігі тұрақты сипатқа ие болады [3]

Зерттеудің мақсаты- балалардың алаңдаушылығы мен қарым-қатынасының өзара байланысының сипатын анықтау және алынған мәліметтерді өңдеу.

Эксперимент өткізу үшін оқушылар үшін қолайлы жағдай жасалды. Сыналушылардың мазасыздық деңгейін зерттеу үшін біз Ч.Д. Спилбергердің (реактивті) мазасыздану шкаласы пайдаландық(Ю. Л. Ханинмен бейімделген).

Ситуативті Алаңдаушылық						Жеке алаңдаушылық					
төмен		орта ша		жоғары		төмен		орта ша		жоғары	
қыз.	ұл	дев.	ұл	қыз	ұл	қыз	ұл	қыз	ұл	қыз	ұл
18	5	8	11	4	14	15	7	13	19	2	4
60%	16,7 %	26,6 %	36,6 %	13,4 %	46,7 %	50%	23,4 %	43,4 %	63,3 %	6,6%	13,4 %

Жоғарғы кестеде көрсетілгендей 13-16 жас аралығындағы ұл балалардың жоғары деңгейдегі ситуативті алаңдаушылығы сол жастағы қыздарға қарағанда жоғары және ұл балалардың 46,7%- ын және қыздардың 13,4%- ын құрайтынын көрсетеді. Қыздардың 26,6%- ы және ұлдардың 36,6%- ы қалыпты алаңдаушылық байқалады. Төмен алаңдаушылық қыздарда басым және жалпы санының 60% құрайды. Ұлдарда төмен ситуативтік алаңдаушылық деңгейі 16,7% құрайды.

Гендерлік белгі бойынша ситуативті алаңдаушылық ұлдарда басым, 4 адамда жоғары деңгей, 19 адамда орташа деңгей, 7 ұлда төмен. Ұлдар арасында жеке мазасыздық деңгейі орташа. Қыздарда төмен жеке мазасыздық басым – 50%.

Ұл балалардың жағдаяттық және жеке мазасыздану пайызы

Экспериментке қатысқан жасөспірімдердің аландаушылығының жалпы деңгейі орташа екенін атап өту қажет, бұл балалардың дамуы мен әлеуметтенуінің қолайлы жағдайын көрсетеді. Тестілеу негізінде жүргізілген зерттеу экспериментке қатысқан жасөспірім балаларында орташалылық деңгейі басым екенін көрсетті.

Өте коммуникативті жеке тұлға (1-13 ұпай)		Коммуникативті жеке тұлға (14-24 ұпай)		Қарым-қатынас кезінде қиналатын жеке тұлға (25-31 ұпай)	
қыз.	ұл.	қыз.	ұл.	қыз.	ұл.
6	3	21	19	3	8
20%	10%	70%	63,3%	10%	26,7

Сонымен, біз жасөспірім қыздардың қарым-қатынасы ер балалардан белсенді екенін көріп отырмыз, экспериментке қатысқан қыздардың 20%-ы өте жақсы дамыған коммуникативтік қабілеттерге ие. Қыздардың 70%-ы орташа деңгей мен ұлдардың 63,3 %-ы анықталды.

Сонымен, жасөспірім жастағы ұлдар мен жасөспірім шақтағы қыздардың аландаушылық деңгейінің өзара байланысы туралы болжамымыз дәлелденді деп айтуға болады. Сондықтан балалармен жұмыс істеу үшін әсіресе жасөспірімдерде қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру және дамыту маңызды бағыттың бірі болып табылады.

Үрейлі жағдайларды жеңу және болдырмау үшін балалық шақтан бастап коммуникативтік дағдыларды дамыту қажет. Өйткені, кәсіби қызметтің табыстылығы, қоғамдық өмірдегі белсенділігі және жеке психофизиологиялық жағдайы көп жағдайда қарым-қатынасқа байланысты.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. М.: Педагогика, 2000 г
2. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. М.: Изд-во МГУ, 1996.
3. Наенко Н. И. Психическая напряженность. М., 2006.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). М., 2015.

УДК 159

Кизаметдинова Ақерке Бауыржанқызы

магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей

ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ СТРЕССА У СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются индивидуально-психологические особенности личности студента, которые определяют степень устойчивости к стрессу. Раскрываются особенности переживания стресса студентам в зависимости от типологических особенностей личности.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, тип темперамента.

The article deals with individual psychological characteristics of a student's personality, which determine the degree of resistance to stress. The article reveals the features of stress experience for students depending on the typological features of the individual.

Keywords: stress, stress tolerance, type of temperament.

Мақалада стреске төзімділіктің дәрежесін анықтайтын студент тұлғасының жеке-психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Жеке тұлғаның типологиялық ерекшеліктеріне байланысты студенттерге стрессті уайымдау ерекшеліктері ашылады.

Түйінді сөздер: стресс, стресс тұрақтылығы, темперамент түрі.

В ходе обучения в высшем учебном заведении студенты разных курсов решают самые различные задачи. На успешность обучения влияют многие факторы: материальное положение, состояние здоровья, возраст, семейное положение, уровень довузовской подготовки, владение навыками самоорганизации, планирования и контроля своей деятельности (прежде всего учебной), мотивы выбора вуза, адекватность исходных представлений о специфике вузовского обучения, форма обучения (очная, вечерняя, заочная, дистанционная и др.), наличие платы за обучение и ее величина, организация учебного процесса в вузе, материальная база вуза, уровень квалификации преподавателей и обслуживающего персонала, престижность вуза и, наконец, индивидуальные психологические особенности студентов. В высшие учебные заведения поступают разные люди с разными установками и разными «стартовыми условиями».

Деятельность, особенно умственная учебная деятельность, будет сопровождаться определенным нервно-психическим напряжением. От степени такого напряжения будут происходить вегетативные сдвиги в организме человека. Интеллектуальная деятельность, которая так же включает в себя эмоциональный отклик, отличается высоким мозговым напряжением, так как приходится концентрироваться на определенных явлениях и объектах. Реакция организма будет значительно меняться, если в работе присутствует эмоциональный фактор, и проявляются эмоциональные переживания. Такие факторы, как например, гнев, нетерпение, волнение, напряженность в условиях дефицита времени будут сказываться как на физиологическом уровне (на системе кровообращения), так и на психологическом (высокая утомляемость, истощенность) [1,2]. Информационно-эмоциональное воздействие на человека подразумевает высокую ответственность и сложность учебной деятельности. Это обуславливает развитие у студентов состояния стресса. Стресс связан с различными факторами (организационными, физическими, социальными). Также, к источникам формирования стрессовой нагрузки относятся факторы, связанные с информацией: преобразование информации, умственная нагрузка, рабочая нагрузка, учебная деятельность и её содержание [3].

Все больше данных, что психологические факторы - индивидуальные качества, способности человека, готовность, установки, характер, темперамент - в сложной обстановке не суммируются арифметически, а образуют некий комплекс, который реализуется либо в правильных, либо ошибочных действиях [4].

Гримак Л.П. отмечает, что возможность противостоять стрессовой ситуации включает три составляющие:

- физиологическую устойчивость, обусловленную особенностями организма (конституция, I тип высшей нервной деятельности, вегетативная пластичность и т.д.);

- психическую устойчивость, обусловленную профессиональной подготовкой и общим уровнем качеств личности (специальные навыки действий в напряженной ситуации, наличие положительной мотивации, чувство долга и др.);

- готовность (активно-деятельное состояние, мобилизованность всех сил и возможностей на предстоящие действия).

Педагоги и психологи объясняют это индивидуально - психологическими особенностями студентов. Значение и учет их особенно важен в тех случаях, когда психология непосредственно обращается к жизни, к практике. К индивидуальным особенностям студентов относятся интеллект (способность усваивать новые знания), креативность (способность самостоятельно вырабатывать новые знания), высокая самооценка (оценка человеком себя: своих качеств, ресурсов, возможностей и своего места в обществе), стрессоустойчивость (умение преодолевать трудности, проживать корректно свои эмоции, понимать человеческие настроения), а также темперамент и характер.

Личностные особенности и индивидуальный характер во многом определяют степень устойчивости к стрессу. Одно и то же воздействие может вызвать сильный стресс у одного человека, и не вызвать его у другого человека.

А такие черты личности как увлеченность своим делом, толерантность, высокий уровень интеллекта способствуют стрессоустойчивости. Проявление реакций на стресс во многом обусловлены личностными особенностями. Кто-то может находиться в стрессе ежедневно, кто-то несколько раз в год. Проявление такой реакции как агрессия может быть направлена на окружающих или на самого себя. Стрессовая программа запускается автоматически. Человек становится раздражительным, наступает быстрая утомляемость, может возникнуть конфликт из-за незначительных разногласий. Нахождение человека в стрессе будет проявляться как раз в таких реакциях, на что, казалось бы, раньше он не смог бы так эмоционально отреагировать.

Информационно-эмоциональная нагрузка, вызывающая специфический вид стресса в основном затрагивает эмоциональную сферу личности. Эмоциональный фон человека в стрессе становится негативным и приобретает пессимистичный оттенок. Если стресс воздействует на человека длительное время, то он становится тревожным и раздражительным. Тревожные личности зачастую теряют уверенность в успехе своей деятельности, могут впасть в депрессию. Люди экстраверты, при нахождении в стрессовом состоянии, могут проявлять вспышки гнева, агрессии, и проявлять необоснованную раздражительность к окружающим людям. Стресс усиливает личностные черты, которые уже имеются. Например, интроверты, находящиеся под воздействием эмоционального стресса будут еще более склонны к самообвинениям, подозрению, а их самооценка может пострадать еще больше. Это говорит о том, что степень выраженности стресса всегда зависит от личностных особенностей и от ряда других факторов, например, его мотивации, установок или прошлого опыта.

Знание этих особенностей и их учет в учебной деятельности, даст возможность разрабатывать коррекционные программы, направленные на повышение адаптационных возможностей личности.

Список использованной литературы:

1. Гиппенрейтер, Ю.Б. Психология индивидуальных различий: уч.пос. - М.: ЧеРо,2000 – 708 с.
2. Дмитриева, Т.Б. Социальный стресс и психическое здоровье / Под ред. Академика РАМН проф. Т.Б. Дмитриевой и проф. А.И. Воложина. —М.: ГОУ ВУНМЦ МЗ РФ, 2001. — 248 с.
3. Буланова Топоркова, М.В. Педагогика и психология высшей школы: уч.пос. / М.В. Буланова — Топоркова. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2002.-544с.

4.Щербатых, Ю.В. Психология стресса и методы коррекции: уч.пос.-СПб.: Питер, 2008. — 258с.

ОӘК: 372.7

Нуркенов Ерсің Рысқалиұлы

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті, Семей қ.

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ЭТНОПЕДАГОГИКА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ НЕГІЗГІ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу туралы айтылған.

***Түйін сөздер:** адамгершілік, имандылық, балажандық, еңбексүйгіштік, қонақжайлылық, білім беру, жастар тәрбиесі, отансүйгіштік рух, ұлттық тәрбие, салт-сана*

В данной статье рассматривается воспитанию патриотического человека, обладающего национальным самосознанием, который может способствовать развитию национальных интересов и сочетать национальные ценности с общечеловеческими ценностями.

***Ключевые слова:** мораль, этика, трудолюбие, гостеприимство, воспитание, воспитание молодежи, патриотический дух, национальное воспитание, обычи*

This article considers the upbringing of a patriotic person possessing a national self-awareness that can contribute to the development of national interests and combine national values with common sense.

***Keywords:** morality, ethics, hard work, hospitality, upbringing, upbringing of youth, patriotic spirit, national upbringing, customs*

Адамзат баласының ежелден келе жатқан ортақ мүддесінің бірі – ұрпақ тәрбиесі. Осы мақсатта әрбір халықтың сан-алуан ой - пікірлері мен іс-тәжірибелері ғасырлар бойы жинақталып отырған. Адамзат баласына ортақ рухани қазынаның құрамдас бір бөлігі болып саналатын бұл жетістіктерді халықтың тәлімгерлік тәжірибесі дейміз.

Еліміздің егемендікке қол жеткізуі халқымыздың мәдени, әдеби, кәсіптік және ғылыми бағыттарының жаңаша рең алып, өркендеуіне себепші болды. Осы тұрғыда жаңа ұлттық тәрбие, тұлға қалыптастырудағы оқу-тәрбие жұмыстары да жаңа мазмұнға – ұлттық мазмұнға ие болды.

Қазақ халқының да сан-ғасырлық тарихи-мәдени жетістіктерінің жемісін, рухани байлығын, жанына біткен еңбексүйгіштік, имандылық, бауырмалдық, балажандық, қонақжайлық, т.б. қасиеттерін танытатын тәлімгерлік тәжірибесі бар. Онда кешегі өткен данғой қариялар, ғұлама ойшылдар, би-шешендер және ақын-жыраулардың саналық болжамдарының, психологиялық пайымдаулары мен педагогикалық тұжырымдарының өшпес ізі жатыр. [2,276]

Осы орайда республикамызда ұлттық сананы жинақтап зерттеу, саралап игеру, оларды жастар тәрбиесіне кеңінен ендіру, жаңғырту үлкен міндет болып табылады. Өмір талабымен бұл өмірге қайта оралған ұлттық сана мен ұлттық құндылықтардың озық дәстүрлері бұл күнде отбасы, мектеп тәжірибесінен лайықты орын ала бастады. Бұл мәселеге мемлекет тарапынан да

камқорлық көрсетілуде. Мұндай игі бастама қазірдің өзінде білім мазмұны мен әдістеріне, оқу жоспарларына жаңалықтар мен өзгерістер әкелуде.

Қазіргі кезде әр саладағы көрнекті ғалымдар ұлттық негіздегі қарым-қатынас мәселесінің мән-маңызына, жалпы адамзат қоғамындағы рөліне айрықша ден қоюда. Қаншама заман өтсе де, маңызын жоймаған халықтық педагогиканы тәлім-тәрбиенің түп қазығына айналдыру – ата-ананың да, мектеп ұйымының да басты борышы. Қоғамның барлық тарихи даму кезеңдерінде халық педагогикасы жайлы ұғымды анықтау, әртүрлі ғылыми –педагогикалық көзқарастарды қалыптастыру проблемаларына көптеген ғалымдар, педагогтар көңіл аударды, құнды пікірлер айтты, өмірлік мұра қалдырды. [5,136]

Белгілі педагогика классиктерінің өздері де халқының тәлімгерлік тәжірибесінен үйреніп, оны зерттеулеріне арқау болса, бұл мәселелерге қазақ ағартушылары Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А.Құнанбаевтардан басқа А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, т.б. үлкен мән берген.

Оларды қазіргі қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен салт- дәстүрінің қайта жаңарту кезінде кең мағынада насихаттау әрбір ғалымның, мұғалімнің борышы болуы қажет. Халықтық педагогиканың құрамы ұлттық ойындар тек балаларды алдандыру, ойлату әдісі болып қалмай, олардың жас ерекшеліктеріне сай көзқарастары мен мінез-құлқының қырағылығы мен тапқырлығының қалыптасу құралы деп те ерекше бағаланған. Ұлттық ойындар халық педагогикасының бір саласы болып табылады. Ол сандаған ұрпақтың керегіне жарап, оларды өмірге әзірлеу қажетін өтеген, сыннан өткен сенімді тәрбие құралы. Қазақ халқы өмірге дені сау, шыныққан, әділетті, өнерлі, елін, жерін сүйетін азаматтарын тәрбиелеу жөнінде өз ұрпақтарына таусылмас мұра қалдырған. Оқушыларды қазақ халқы педагогикасы негізінде ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, эстетикалық талғамы жоғары, ар-ожданы мол, еңбекқор етіп тәрбиелеу басты мақсатымыз болып табылады.

Ұлттық сана категориясын философиялық аспектіде қарастырғандар Д.Кішібеков, С.Қ. Мырзалы, Ә.Н.Нысанбаев, Қ. Мұхамбеталиев, Ж.Ж. Молдабеков, Т. Бурбаев, Ә. Қалмырзаев, А.Х. Қасымжанов т.б.

Бүгінде Қ.Бөлеев, Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж. Қожахметова, С.Ғаббасов, Р.Әбдіқасымов, Ә.Табылдиев, Р.Төлеубекова т.б. көптеген қазақ зерттеушілері осы дәстүрді жалғастырып, халық педагогикасы тарихын, оның ауыз әдебиеті мен ақын-жыраулар поэзиясындағы көріністерін, орта ғасыр ойшылдарының педагогикалық ой-пікірлерін жан-жақты қарастырып келеді.

Осындай жетістіктермен қоса педагогикалық әдебиетте, баспасөзде жазылып, қоғамда, өмірде көрініс беріп жүрген талғамсыздық, сыңаржақтылық, ұраншылдық, мәселенің ішкі мазмұнына емес, сыртқы көрінісіне әуестенушілік секілді келеңсіз құбылыстар бой көрсетуде. Мұның өзі уақыт талабына сай оқыту үрдісінде халық педагогикасын пайдаланудың қажеттілігі мен педагогика теориясы мен практикасында бұл мәселенің жеткілікті зерттелмеуі арасында қарама-қайшылықты тудырады.

Осыған орай, зерттеу проблемасы оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық сананы қалыптастыруды пайдаланудың педагогикалық негізін қарастыру, педагогикалық мүмкіндіктерін айқындау қажеттілігінде болып отыр.

Тарихқа көз жүгіртсек ата бабаларымыз ғасырлар бойы жинақтаған өмір тәжірибесін, бай рухани қағидасын жас ұрпақты тәрбиелеуде пайдаланған. Бала тәрбиесіне ерекше мән беріп, үміт артып сергек қараған. Жас ұрпақтың алдына мақсат қойып, міндеттер жүктеген. Болашақ камқоры, Отан қорғаушысы шаңырақ иесі, өмір гүлі деп есептеген. Халықтың өмірлік тәжірибелері, ойға түйгендері, бастан кешкендері, ұстаған қағидалары, тұжырымдары, жинаған әдет ғұрыптары, салт дәстүрлері, ақыл - ойлары, тәрбие шежіресі халық педагогикасы болып саналады. Халық дүниеге келген жас нәрестенің жолына бар жақсылықты бағыштаған.

Балаларға арнап көркем сөздер, өлеңдер, жұмбақ - жаңылтпаштар, әңгімелер шығарған. Халықтық тәрбиеге сөздердің берері өте мол болған. Мысалы: «аяғынды көкке көтерме», «үйге қарай жүгірме», «қолыңды төбеңе қойма», «мал сүйегін отқа жақпа», «ақты төкпе», «қолыңмен жер таянба», «есікті керме», «пышақты жалама»... т.б. Халық тәрбиесіне сонымен қатар ұлттық салт - дәстүрлер кіреді. Қазіргі кезде бастауыш сынып оқушыларына білім беру жолын, мазмұнын, формасын өзгерте отырып, оқушыларды жақсы біліммен қамтамасыз ету, халықтық салт - дәстүрлер негізінде тәрбиелеу қолға алынуда. Халық педагогикасын сабақ барысында қолдану оқушылардың біліміне, психикалық процестері мен танымдық қасиеттерінің дамуына өте күшті әсер етеді. Халық педагогикасын қолданып сабақ өткізу, білім беру ұтымды. Арнайы сабақ, ойын сабағында болсын халық педагогикасын қолдану қажет деп ойлаймыз. Жалпы халық педагогикасының білім саласында маңызы зор. Мәселен, математика сабағында ұлттық ойындарды пайдалану оқушылардың тапқырлығын, ептілігін, ой-өрісін жетілдірумен бірге өз халқымыздың ғасырлар бойы салт-дәстүрін, ата-мұрасын кейінгі ұрпақтарға жеткізу құралы болып табылады. Математика пәнін оқытуда және сыныптан тыс жұмыстар жүргізгенде шәкірттерге ұлттық тәлім-тәрбие беруге, қазақтың тұрмыстық салт - дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы түсінік беруге болады. Математика сабағын халық педагогикасымен байланыстырудың өзіндік қиын жақтары көп. Оның басты себебі, мектептегі математика оқулықтарының басқа тілден аударылуы, оның ішіндегі мысалдар мен есептердің біздің халыққа тән еместігі. Дегенмен, халқымыздың ертегілерінде, аңыз әңгімелерінде, шешендік тапқыр сөздерінде, салт- дәстүрінде математикамен байланысқан тұстарын көптен байқауға болады. Халқымыздың асыл қазынасын сабақтың кейбір тұстарында тиімді пайдалану, оқушыларды өз ұлтын сүйуге оның салт – дәстүрлері мен мәдениетіне құрметпен қарауға үйретері сөзсіз.

Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиенің мазмұнын жаңарту мәселесі алға қойылып, халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірбиесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру көзделіп отыр.

Ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздігіміздің тірегі – білімді, тәрбиелі ұрпақ, ұлтжанды ұрпақ екендігі баршамызға аян. Демек, оқытудың жаңа үрдістерін пайдалана отырып, жан- жақты дамыған, рухани дүниесі бай ұрпақты тәрбиелеу әрбір ұстаздың міндеті болып табылады. Еліміздің мәртебесінің биік болуы- ел қожасы – жас ұрпақтың белсенділігі ең іскерлігіне тікелей байланысты болмақ. Қазіргі таңда еліміздің келешегі болып саналатын ұлтжанды, өз елін сүйетін, әдет- ғұрпын, салт – санасын қастерлейтін тұлғаны тәрбиелеу басты парызымыз.[3,126]

Мектептегі шәкірттеріміздің бойында халқымыз ғасырлар бойы қастерлеп, тұтынып келген ар-намыс, ождан, инабаттылық, имандылық, мейірімділік, кішіпейілділік, атамекеніне, еліне деген сүйіспеншілік сияқты асыл қасиеттерді тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Сондықтан, қазіргі білім беру үрдісінде этнопедагогикалық материалдарды пайдаланудың формаларын, әдіс-тәсілдерін жетілдіру аса қажет. Бұл міндетті жүзеге асыру бастауыш буыннан басталатыны белгілі.

Оқушылармен жүргізетін тәрбие жұмыстарының негізінде мынандай мақсаттарға жетуді көздеп отырмын:

- өз ұлтын сүйетін, ұлтжанды, отансүйгіштік, ерік- жігері мықты, жаны таза жеке тұлғаны қалыптастыру.
- Халқының құндылықтарын көз қарашығындай сақтап, өмірге пайдалана отырып, оны мүмкіндігінше қажетіне жарата білетін маман тәрбиелеу.
- Үшінші, әдепті де парасатты, рухани бай, өресі жоғары, білімді, ел болашағын ойлайтын, аға ұрпақтың арналы ісін жалғастыратын тұлға қалыптастыру.

Қоғамның барлық тарихи даму кезеңдерінде халық педагогикасы жайында ұғымды айқындау әр түрлі ғылыми-педагогикалық көзқарастарды қалыптастыру проблемаларына көптеген ғалымдар, педагогтар көңіл аударды, құнды пікірлер айтты, өмірлік мұра қалдырды. Халық педагогикасы – ұлттық қазына. Бұл ХХІ ғ II жартысында кең өріс алды. Осы саланы дамытқан қазақ халқының ғұламалары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаева, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев т.б. Бұл демократ-ағартушылардың еңбектеріндегі қазақ халқының әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрі, мақал-мәтелдері, фольклорлық жырлары және көркем шығармалары, мәдениеті ұлттық тәрбиенің құралына айналды.

Халықтық педагогика туралы ежелгі ойшылдардың, ғалымдардың ойлары бүгінгі зерттеулерде жалғасып келеді.

Егеменді еліміздің пердесі ашылмай шіркеуленіп келген ұлттың тәрбиесі ХХ ғ 90 жылдарынан бастап еркін қолға алынды да, көптеген оқыту бағдарламалары мен оқу құралдары пайда болды. Ғалым К.Оразбекова «Иман және инабат» (1993 ж) деген кітабында «Ұлттық тәрбиенің негізі – имандылық» деп, қазақ этнопедагогикасының бір қайнар көзін ашты. М.Оразбаев, М.Смаилова «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» деген кітабын жазып, қазақ этнопедагогикасының салт-дәстүрге байланысты саласын айқындап берді. Профессорлар Қ.Жарықбаев пен Ә.Табылдиев «Әдеп және жантану» (1994 ж) оқулығын жазып, қазақ этнопсихологиясы мен этнопедагогикасы ғылымының негіздерін айқындады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда этнопедагогика арқылы оқушыларға адамгершілік тәрбие беру проблемаларын айқындауда Р.К Төлеубекованың, Ж.Б Сәдірмекованың, Б.Ж Мұқанованың еңбектері ерекше ғылыми құндылыққа ие болып отыр. Халық педагогикасы дәстүрі негізінде бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеуде болашақ мұғалімдерді дайындау мәселелері А.Әлімбаевтың, С.Қ Абильдинаның зерттеулерінде әр қырынан сөз болады.

Халық педагогикасы ұлттық тәжірибелер мен тағлымдардан тұратын бай қазына. Өшпес өнеге, тәрбие өрнектері: жырлар, ертегілер, аңыздар, жаңылтпаштар, жұмбақтар, санамақтар, мақал-мәтелдік сөздер, ұлттық салттар мен дәстүрлер, рәсімдер, әдеп-ғұрыптар, ұлттық ойындар, үлгі-өнегелер- халықтың құнды мұрасы, тәлім-тәрбиенің баға жетпес қайнар көзі.

2-сынып оқушыларымен жүргізілген жұмыс.

Қазақ этнопедагогика материалдары: жұмбақтар, мақал-мәтелдер, сәндік-қолданбалы өнер, ертегілер, жаңылтпаштар пайдаланылған шаралар өңделді. Бұл қазақ этнопедагогика материалдары сабақта және сабақтан тыс жұмыстарда қолданылды.

Қазақ этнопедагогика материалдарын пайдалану бойынша жүргізілген жұмыстың тиімділігін анықтау үшін төмендегідей өлшемдер алынды:

1. Халық тәрбиесі элементтері туралы білімнің қалыптасуы;
2. Отанға деген сүйіспеншіліктің қалыптасуы;
3. Адамгершілік сапаларының қалыптасуы;

Қазақ тілі өзге ұлт өкілдеріне оқыту барысында этнопедагогика элементтерін жүйелі түрде пайдаланып отырады. Мысалы, қазақ тілі сабағында етістіктің бұйрық райын түсіндіргенде тек оқулықтағы мысалдармен шектеліп қоймай, халқымыздың тиым сөздерін ұтымды пайдалануға болады. Тиым сөздер – халықтың тәлім – тәрбие, үлгі - өнеге, ақыл – кеңес берудегі құралдардың бірі. Халықта: «Тыйымсыз елдің жастары дуана» - дейді. Тыйым, негізінен балаларға арналып, өзара жаман әдет, жат пиғылдан, ерсі – қимыл, әдепсіз істерден сақтандыруда өте маңызды қызмет атқарады. Мысалы, «Малды теппе», «Бөркінді теріс киме», «Босағаны керме», «Құстың ұясын бұзба», «Аққуды атпа», «Бұлақтың көзін бітеме», «Құмырсқаның илеуін бұзба», «Сабаққа кешікпе», «Үлкендердің сөзін бөлме» т.б. сөздер арқылы ата – бабаларымыз жас баланың санасына қоршаған орта, табиғатқа деген ізгі сезімдерді ұялатуды көздеген. Халықта «Тәрбие басы – тіл, өнер алды - тіл» - деп бекер айтпаса керек.

Сөйтіп, сөз арқылы біз экологиялық тәрбие берумен бірге адамгершілік, жауапкершілік, отанға деген сүйіспеншілік сияқты ізгі қасиеттерге баулимыз.

Сан есімдерді түсіндіргенде халқымыздың жеті ата, жеті қазына, жеті жұрт, жеті шелпек, бес дұшпан, бес асыл іс сияқты қасиетті сандарға байланысты жаттығулар құрап, соларға байланысты шығармаларды еске түсіреміз. Мысалы: Ұлы Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен үзінді оқып берсе :

Адам болам десеңіз
Бес нәрсеге асық бол,

Бес нәрседен қашық бол – дей келе адам бойында кездесетін бес жаман қасиет: өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ және бес жақсы қасиет: талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым екендігі туралы әңгіме өткізу арқылы бала тәрбиесін этно тұрғыдан өткіземіз. Ал қазақ халқының салт дәстүрлері тақырыбын өткенде тойларда, шілдехана, тұсау кесу, сүндет тойда берілетін бата түрлерінен алынған үзінділерден балаға, жастарға айтылған нақыл сөздер мен тілектердің мағынасын түсіндіру арқылы қазақ отбасында ежелден бала тәрбиесіне көп көңіл бөлгеніне назар аударған абзал.[2,76]

Бастауыш мектептің оқу-тәрбие процесінде осы материалдарды қолдануда оқушылардың жас және дара ерекшеліктерін ескерген жөн.

Жас ұрпақ – біздің келешегіміз және де этнопедагогика элементтерін күнделікті сабақ барысында, сабақтан тыс тәрбие жұмыстарында пайдалану: біріншіден, басқа ұлт балаларының халқымыздың салт-дәстүрлеріне деген қызығушылығын, түсінушілігін тудырса; екіншіден, олардың ауызша, жазбаша тілін дамытуға жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Алтынбай Ш. Ерте жастан тәрбиелеу- халықтық педагогиканың отбасындағы қаймағы бұзылмаған саласы.//Ұлт тағылымы –2002 №1 –15 б.
2. Ахметова Ш. Халық педагогикасы ілімі. //Қазақстан мектебі-2001-№3-29-30 бет.
- 3.Әлиева Р. Сабақты халық педагогикасы мен ұштастыру //Қазақ тілі мен әдебиеті, 2002 -№3 – 8 б.
- 4.Әбсаттаров Р. Ұлттық сана-сезімнің өсуі халықтық кемелдің көрінісі // Ақиқат 1994 №1- 3-5 б.
5. Әмірова Ш. Ұлттық тәрбиенің берері көп//Бастауыш мектеп, 2000 №4-25-26б.
- 6.Бейсенова А. Дәстүр мен ұрпақ тәрбиесі – ұлттық идеологияның негізі. //Егемен Қазақстан-2006-19 сәуір.

УДК 159

Омарбеков Аслан Қайратович

*магистрант 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей*

МОТИВАЦИЯ И МОТИВ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается понятие «мотива» и «мотивации» и их роль в учебно-познавательной деятельности студентов. Раскрывается взаимосвязь способностей и профессиональной мотивации студентов.

Ключевые слова: мотив, мотивация, профессиональная мотивация, способности.

The article discusses the concept of "motive" and "motivation" and their role in the educational and cognitive activity of students. The article reveals the relationship between students' abilities and professional motivation.

Keywords: motive, motivation, professional motivation, abilities.

Мақалада "мотив" және "мотивация" ұғымы және олардың студенттердің оқу-танымдық қызметіндегі рөлі қарастырылады. Студенттердің қабілеттері мен кәсіби мотивациясының өзара байланысы ашылады.

Түйінді сөздер: мотив, мотивация, кәсіби мотивация, қабілеттер.

Мотивация является одной из фундаментальных проблем, как в отечественной, так и в зарубежной психологии. Ее значимость для разработки современной психологии связана с анализом источников активности человека, побудительных сил его деятельности, поведения. Сложность и многоаспектность проблемы мотивации обуславливает множественность подходов к пониманию ее сущности, природы, структуры, а также к методам ее изучения (Б.Г. Ананьев, С.Л. Рубинштейн, М. Аргайл, В.Г. Асеев, Л.И. Божович, К. Левин, А.Н. Леонтьев, З. Фрейд и др.). Существенно подчеркнуть, что основным методологическим принципом, определяющим исследования мотивационной сферы в отечественной психологии, является положение о единстве динамической (энергетической) и содержательно-смысловой сторон мотивации.

Понимаемая как источник активности и одновременно как система побудителей любой деятельности мотивация изучается в самых разных аспектах, в силу чего понятие трактуется авторами по-разному. Исследователи определяют мотивацию как один конкретный мотив, как единую систему мотивов и как особую сферу, включающую в себя потребности, мотивы, цели, интересы в их сложном переплетении и взаимодействии[2].

Наиболее полным является определение мотива, предложенное одним из ведущих исследователей этой проблемы – Л.И. Божович. Согласно Л.И. Божович, в качестве мотивов могут выступать предметы внешнего мира, представления, идеи, чувства и переживания, словом, все то, в чем нашла воплощение потребность [1, с. 41–42]. Такое определение мотива снимает многие противоречия в его толковании, где объединяются энергетическая, динамическая и содержательная стороны. При этом подчеркнем, что понятие «мотива» уже понятия «мотивация», которое «выступает тем сложным механизмом соотнесения личностью внешних и внутренних факторов поведения, который определяет возникновение, направление, а также способы осуществления конкретных форм деятельности» [2]. Учебная мотивация определяется как частный вид мотивации, включенный в определенную деятельность, - в данном случае деятельность учения, учебную деятельность. Учебная мотивация позволяет развивающейся личности определить не только направление, но и способы реализации различных форм учебной деятельности, задействовать эмоционально-волевую сферу. Она выступает в качестве значимой многофакторной детерминации, обуславливающей специфику учебной ситуации в каждый временной интервал. Одной из проблем оптимизации учебно-познавательной деятельности студентов является изучение вопросов, связанных с мотивацией учения. Это определяется тем, что в системе «обучающий – обучаемый» студент является не только объектом управления этой системы, но и субъектом деятельности, к анализу учебной деятельности которого в вузе нельзя подходить односторонне, обращая внимания лишь на «технологии» учебного процесса, не принимая в расчет мотивацию. Как показывают социально-психологические исследования, мотивация учебной деятельности неоднородна, она зависит от множества факторов: индивидуальных особенностей студентов, характера ближайшей референтной группы, уровня развития студенческого коллектива и т.д. С другой стороны, мотивация поведения человека, выступая как психическое явление, всегда есть

отражение взглядов, ценностных ориентаций, установок того социального слоя (группы, общности), представителем которого является личность. Рассматривая мотивацию учебной деятельности, необходимо подчеркнуть, что понятие мотив тесно связано с понятием цель и потребность. В личности человека они взаимодействуют и получили название мотивационная сфера. В литературе этот термин включает в себя все виды побуждений: потребности, интересы, цели, стимулы, мотивы, склонности, установки. Большую роль в формировании интереса к учению играет создание проблемной ситуации, столкновение учащихся с трудностью, которую они не могут разрешить при помощи имеющегося у них запаса знаний; сталкиваясь с трудностью, они убеждаются в необходимости получения новых знаний или применения старых в новой ситуации. Интересна только та работа, которая требует постоянного напряжения. Легкий материал, не требующий умственного напряжения, не вызывает интереса. Преодоление трудностей в учебной деятельности – важнейшее условие возникновения интереса к ней. Трудность учебного материала и учебной задачи приводит к повышению интереса только тогда, когда эта трудность посильна, преодолима, в противном случае интерес быстро падает [4]. Учебный материал и приемы учебной работы должны быть достаточно (но не чрезмерно) разнообразны. Разнообразие обеспечивается не только столкновением учащихся с различными объектами в ходе обучения, но и тем, что в одном и том же объекте можно открывать новые стороны. Один из приемов возбуждения у учащихся познавательного интереса – «отстранение», т.е. показ учащимся нового, неожиданного, важного в привычном и обыденном. Новизна материала – важнейшая предпосылка возникновения интереса к нему. Однако, познание нового должно опираться на уже имеющиеся у учащегося знания. Использование прежде усвоенных знаний – одно из основных условий появления интереса. Существенный фактор возникновения интереса к учебному материалу – его эмоциональная окраска [4].

Однако дело не только в том, что способности и мотивация находятся в диалектическом единстве, и каждый из них определенным образом влияет на уровень успеваемости. Исследования, проведенные в вузах, показали, что сильные и слабые студенты отличаются вовсе не по интеллектуальным показателям, а по тому, в какой степени у них развита профессиональная мотивация. Конечно, из этого вовсе не следует, что способности не являются значимым фактором учебной деятельности. Подобные факты можно объяснить тем, что существующая система конкурсного отбора в вузы, так или иначе, проводит селекцию абитуриентов на уровне общих интеллектуальных способностей. Те, кто выдерживает отбор и попадает в число первокурсников, в целом обладают примерно одинаковыми способностями. В этом случае на первое место выступает фактор профессиональной мотивации; одну из ведущих ролей в формировании «отличников» и «троечников» начинает играть система внутренних побуждений личности к учебно-познавательной деятельности в вузе. В самой сфере профессиональной мотивации важнейшую роль играет положительное отношение к профессии, поскольку этот мотив связан с конечными целями обучения [5].

Профессиональная мотивация представляет собой систему внутренних побуждений, которые вызывают трудовую активность человека, направляют ее на достижение профессиональных целей и регулируют структуру и функции деятельности. Существует большое количество разнообразных классификаций мотивов трудовой деятельности [3]. В качестве примера можно привести широко известную классификацию потребностей, предложенную американским психологом А. Маслоу. Он выделяет пять уровней потребностей:

- 1) физиологические потребности (голод, жажда, сексуальность и т. д.);
- 2) потребности в безопасности (защита от страданий, неудобств);
- 3) потребности в социальных связях (сопереживание, общение, любовь, дружба и т. д.);
- 4) потребность в самоуважении (признание, уважение, одобрение);

5) потребность в самоактуализации (потребность в понимании и осмыслении собственного пути, реализации своих возможностей и способностей).

Таким образом, формирование положительного отношения к профессии является важным фактором повышения учебной мотивации студентов. Структура мотивов студента, формирующаяся в период обучения, становится стержнем личности будущего специалиста. Следовательно, развитие позитивных учебных мотивов — неотъемлемая составная часть формирования личности студента.

Список использованной литературы:

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., 1992.
2. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. – М., 2005.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов на Дону, 1996.
4. Орлов Ю.М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов ВУЗа: Автореф. ... д-ра психол. н. - М., 1984.— электронный ресурс сайта http://www.koob.ru/age_psychology/
5. Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М., 1994.

УДК 159

Омарбеков Аслан Кайратович

*магистрант 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей*

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГА

В статье рассматриваются особенности профессионального и личностного самоопределения практического психолога. Раскрывается взаимосвязь самореализации в профессии с личностным и профессиональным самоопределением.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личностное самоопределение, самореализация.

Мақалада практикалық психологтың кәсіби және тұлғалық өзін-өзі анықтауының ерекшеліктері қарастырылады. Кәсіптегі өзін-өзі жүзеге асырудың тұлғалық және кәсіби өзін-өзі анықтаумен өзара байланысы ашылады.

Түйінді сөздер: профессиональное самоопределение, личностное самоопределение, самореализация.

The article discusses the features of professional and personal self-determination of a practical psychologist. The article reveals the relationship of self-realization in the profession with personal and professional self-determination.

Keywords: professional self-determination, personal self-determination, self-realization.

Профессиональная деятельность человека в отличие от других видов деятельности (учебной, игровой, общения) состоит в том, что она предполагает обязательную рефлексию на содержание предмета профессиональной деятельности. Освоение профессии предполагает включение ее предмета в содержание Я-концепции человека. Естественно, что варианты этого

будут бесконечно разнообразны, но, тем не менее, в них есть то принципиально общее, что конституирует предмет одной профессиональной деятельности в отличие от другой. В этой связи целесообразно рассмотреть профессиональную деятельность с точки зрения саморазвития личности.

Существуют близкие к самоопределению понятия (самоактуализация, самореализация, самоосуществление...), которые многими авторами часто определяются через отношение к труду, к главному делу своей жизни. Например, А. Маслоу раскрывает их «через увлеченность значимой работой», К.Ясперс — через «дело», которое делает человек, В. Франкл определяет полноценность человеческой жизни через его способность «выходить за пределы самого себя, а главное — находить новые смыслы в конкретном деле и во всей человеческой жизни» [1, с. 88-90]. Рассуждая о самоопределении и самореализации, И.С. Кон связывает их с выполняемым делом (трудом, работой) и взаимоотношениями с окружающими людьми (общением в широком смысле) [2, с.209]. П.Г.Щедровицкий связывает смысл самоопределения со способностью человека строить самого себя, свою индивидуальную историю, в умении постоянно переосмысливать собственную сущность [3].

Самореализация тесно связана с личностным и профессиональным самоопределением. Следовательно, при выборе соответствующей профессии будущий студент руководствуется определёнными мотивами. В ряде работ, посвященных студентам-психологам мотивом выбора профессии являлись: желание "помогать людям"; потребность "разобраться в себе", побольше узнать о нетрадиционной области знаний; приобрести престижную профессию "психолога-практика" (психотерапевта, консультанта и т.п.).

Для более полного понимания личностного и профессионального самоопределения студентов-психологов необходимо рассмотреть саму профессиональную деятельность или предмет этой деятельности. Так, Г.С. Абрамова определяет предметом деятельности психолога психическую реальность человека [4, с. 7]. В своей работе психолог выступает по отношению к другому человеку как «Другой» человек, порождающий в нем психическую реальность, и как профессионал, сохраняющий эту реальность в качестве предмета взаимодействия.

Психологическая помощь есть область и способ деятельности, предназначенные для содействия человеку и сообществу в решении широкого круга проблем, порождаемых душевной жизнью человека в социуме. Ясно поэтому, что понимание проблематики психологической помощи связано с пониманием психики как такого пространства (уровня, способа) человеческого бытия, многообразие и многогранность которого и определяет совокупность проблем в деятельности соответствующего специалиста, а именно: межличностные отношения, эмоциональные внутриличностные (как глубинные, так и ситуативные) конфликты и переживания; проблемы социализации (выбор профессии, создание семьи, разные формы общественных отправления), проблемы персонализации (возрастные и экзистенциальные), т. е. весь спектр эмоционально-смысловой жизни человека как общественного существа, наделенного психикой.

По мнению Г. С. Абрамовой, «Профессионалы - это люди, которые своими действиями создают или разрушают психическую реальность конкретного человека, на которого они оказывают воздействие» [4, с. 13].

Следовательно, психолог должен прекрасно владеть практической этикой, которая является составной частью его Я-концепции и структурирует психическую реальность его собственной жизни.

Отсюда вытекает необходимость проработки личностных проблем психолога (фрустрированных или нереалистичных потребностей, фантазий, страхов, конфликтов, защит, ценностных смыслов, самооценок, мотивов и т. п.), которые необходимо проработать уже в

студенчестве. Кроме этого, недостаточная профессиональная (техническая и теоретическая) подготовка легко может привести к травмированию как клиента, так и консультанта.

Современное понимание профессионального самоопределения неразрывно связано с личностным самоопределением. Более того, профессиональное самоопределение входит в личностное и у взрослого человека является его неразрывной составляющей. Так на вопрос: "Кто ты?", большинство, не задумываясь, назовут свою профессиональную принадлежность.

Самоопределение — это сложный, многоступенчатый процесс развития человека и его структурными элементами являются разные виды самоопределения.

Смысл самоопределения П.Г. Щедровицкий видит в способности человека строить самого себя, свою индивидуальную историю, в умении переосмысливать собственную сущность [3].

Профессиональное самоопределение - это более конкретное образование, его проще оформить официально (в виде диплома, сертификата и т.п.), личностное самоопределение гораздо сложнее представить в виде официальных заслуг и достижений. Профессиональное самоопределение больше зависит от благоприятных для данной деятельности условий, а личностное самоопределение больше зависит от самого человека. Личностное самоопределение формируется раньше профессионального, на основе личностного самоопределения складываются требования к профессии. Личностное самоопределение — это определение человеком того, кем он хочет стать, что он хочет, что может, что от него хочет общество. Без такого личностного самосознания, если оно не сложилось, профессиональное самоопределение затруднено.

Возвращаясь к понятиям профессионального и личностного самоопределения и учитывая специфику профессии психолога, о которой будет изложено далее, становится предельно ясно, что данная профессиональная деятельность оказывает существенное влияние на личностное самоопределение. Профессиональное самоопределение более конкретное образование, его проще оформить официально (в виде диплома, сертификата и т.п.), личностное самоопределение гораздо сложнее представить в виде официальных заслуг и достижений, на основе личностного самоопределения складываются требования к профессии.

Список использованной литературы:

- 1.Фонарёв А.Р. Формы становления личности в процессе её профессионализации. Вопросы психологии. 1996. №4 С. 88-93
2. Кон И. С. Психология ранней юности. М., 1989. - 201с.
3. Щедровицкий П. Г. Очерки по философии образования. М.,1993
4. Абрамова Г. С. Практическая психология. Екатеринбург. Деловая книга., 1998. - 368 с.

ОӘК: 37. 013

Рыскалиева Аяулым Қанатқызы

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті, Семей қ.

МУҒАЛІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бұл мақалада мұғалімнің инновациялық педагогикалық технологияны меңгеруі және оның өз іс-тәжірибесінде пайдалана алуына қажетті жаңа білім, білік, дағдыны меңгеруі қарастырылған.

Түйін сөздер: дидактикалық даярлық, дидактикалық қабілеттілік, дидактикалық біліктілік, педагогикалық технология.

В данной статье рассматриваются новые знания, умения, навыки, необходимые для освоения учителем инновационной педагогической технологии и его использования в своей практике.

Ключевые слова: дидактическая подготовка, дидактические способности, дидактическая квалификация, педагогические технологии.

*This article discusses the new knowledge, skills, and skills necessary for a teacher to master innovative pedagogical technology and use it in their practice. **Keywords:** didactic training, didactic abilities, didactic qualification, pedagogical technologies.*

«Қазақстан-2030» стратегиясында «Біздің басты игіліктеріміздің ішінде халқымыздың немесе былайша айтқанда адам ресурстарының сапасы тұр. Біздің ғылыми және шығармашылық әлеуетінің деңгейі жоғары, білім өрісі биік халқымыз бар. Біз қолымыздағы осындай баға жетпес капиталды жан-жақты дамытуға және оның дамуы үшін барған сайын жаңа әрі неғұрлым өркениетті жағдай туғызуға тиіспіз» делінгендей, мемлекетіміздің экономикалық және әлеуметтік жетістіктері, ең алдымен, олардың білім жүйесімен, азаматтарының білімділігімен анықталады.

Жаһандану дәуірі - әлемдегі елдердің бәсекелестік жағдайында халықаралық деңгейде өзара кірігу үрдістерінің жандану дәуірі де болғандықтан, білім - пайдалы инвестиция саласы ретінде еліміздің экономикалық, әлеуметтік және саяси даму тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Өз кезегінде маман кадрлардың бәсекеге қабілеттілігі әлеуметтік-экономикалық, техникалық жүйелердің және технологиялардың бәсекеге қабілеттілігімен анықталады.

Оқу-тәрбие процесін интенсификациялау-оқуды күшейту және арттыру, еңбек өнімділігін арттыру-оқу процесіне қатысушылардың белсенділігін, даярлығын, сапалығын талаптарға лайықтау, оқу процесіне керекті құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету, арнайы жабдықталған оқу кабинеттерін оқытуға қажетті компьютерлермен, оқытудың жаңа техникалық құралдармен қамтамасыз ету, әрине ретімен, орынды, жоспарлы пайдалану арқылы интенсификациялау оңтайлы оқыту іске асырылады. Педагогикалық процесс оқыту мен тәрбие жұмыстарының бірлігі. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық жаңаруы білім берудің концептуалдық базасын негіздеуге және айқындауға ерекше мәнділік сипат берді. Педагогикалық білім беру тұжырымдамасы Қазақстан Республикасында терең қызығушылық тудырды, оның авторлары Т.С.Садықов, Н.Д.Хмель, Қ.Қ.Жампейсова, С.И.Қалиев, А.А.Бейсенбаева, Н.Н.Хан, С.А.Ұзақбаева, А.Н.Ильясова [1].

Қазақстан мемлекетінде «инновация» ұғымын пайдалану соңғы он жылдыққа жатады. Ең алғаш «инновация» ұғымы қазақ тілінде анықтаған ғалым профессор Немеребай Нұрахметов. Ол былай дейді: «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі».

Инновациялық іс-әрекет жаңашылдықты іздеп шешуге дайын болу қасиетімен де тығыз байланысты. Ал іс-әрекеттің «негізгі құрастырушысы» ретінде Б.Ф.Ломов мыналарды бөліп көрсетеді: мотивті, мақсатты, жоспарлауды, күнделікті мағлұматтарды өңдеуді, оперативті бейнелеуді, шешім қабылдауды, іс-әрекеттерді, қорытындыны тексеру және әрекеттерді түзету.

Болашақ ұрпаққа бәсекеге қабілетті деңгейде білім беруге кәсіби қызметінің тұлғалық және қоғамдық маңызын түсіне білген, оқыту мен тәрбиелеудің инновациялық технологияларын меңгерген мұғалім ғана жете алады. Өйткені, қазіргі уақытта оқу-тәрбие үрдісіне, оның

мазмұны, әдістері, ұйымдастыру формалары мен басқару түрлеріне сапалық тұрғыдан жаңа талаптар қойылуда.

Инновацияның мазмұндық құрылымына кіретіндер — білім беру, тәрбие-леу үрдісінде, оқу-тәрбие жұмысын және оларды меңгеріп алу, зерттеу, мектептегі оқу-тәрбие үрдісіне енгізу.

Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру барысында жүргізілген педагогикалық іс-тәжірибелік жұмыстарда біз педагогика ғылымында бұған дейін белгілі инновациялық әдіснамалық тұжырымдарды басшылыққа алдық.

Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру бағытындағы ғылыми-зерттеу жұмысымызда біз мұғалімнің инновациялық білім деңгейін қарастырдық:

- мұғалімнің инновациялық педагогикалық технологиялар жайлы білімі;
- психология, педагогика ғылымдарындағы инновациялық тұжырымдар жайлы білімі;
- мұғалімнің өз іс-әрекетіне педагогикалық талдау, сараптама жасай алуы,
- педагогикалық рефлексия;
- мұғалімнің өз білімін өзі жетілдіруге талпынысы.

Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби-дидактикалық құзыреттілігін қалыптастыру бірнеше кезеңнен тұратын үдеріс. Мұғалім баланы бір жағынан өмір сүріп отырған кезеңнің қажеттілігіне, әлеуметтік жағдайына, қоғамның нақты сұранысына қарай оқытып тәрбиелесе, екінші жағынан, мәдениетті сақтаушы, жеткізуші, тұлғаны адамзат мәдениетінің барлық байлығы негізінде қалыптастырушы ретінде болашаққа қызмет етеді. Әсіресе, қазіргі ақпарат ағыны толассыз құйылған, өзгермелі заманда жас ұрпаққа білім мен тәрбие беретін мұғалімнің қызметі күрделене түскені белгілі. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімі қызметінің құрылымының ішінде өзара тығыз байланысты құрастыру, ұйымдастырушылық және коммуникативтік әрекеттер басымдық мәнге ие. Бастауыштағы бірнеше пәнді бір мұғалім оқытады, сондықтан ол барлық сабақтың әдістемесін, яғни бастауыш оқытудың дидактикасын меңгеруі керек. Мектептегі оқыту дидактикалық үдеріс болғандықтан, болашақ мұғалім оның өзіне тән психологиялық, педагогикалық ерекшеліктерін біліп, оған дайын болуы тиіс [2].

Инновациялық іс-әрекет – педагогикалық еңбектің сапасын арттыратын оқу-тәрбие үрдісін жаңа бағытта құру бойынша түбегейлі өзгерістермен ерекшеленетін жаңаша іс-әрекет. Мұғалімнің инновациялық даярлығы – мұғалімнің инновациялық педагогикалық технологияны меңгеруі және оның өз іс-тәжірибесінде пайдалана алуына қажетті жаңа білім, білік, дағдыны меңгеруі.

Мұғалімдерге инновациялық білім берудің міндеті-оларды ізденімпаз жаңашыл ұстаз етіп даярлау, күнделікті білім мен біліктілігін көтеру, өз ісіне шығармашылықпен қарау, меңгерген инновациялық технологияны өз мектебі мен сыныбының ерекшеліктерін ескере отырып түрлендіре алу, өз ісіне сыни көзқараспен қарау, жеткен жетістіктері мен жіберген кемшіліктеріне педагогикалық сараптама жасай алу, өзінің авторлық технологиясын өмірге әкелу, оны әдіснамалық тұрғыдан негіздеу, ұдайы әдістемелік жетілдіріп отыру.

Мұғалімдерге инновациялық білім берудің формаларына: арнайы инновациялық курстар, семинар-конференциялар, педагогикалық тренингтер, инновациялық педагогикалық оқулар мен форумдар, ғылыми жобаны қорғауға арналған әр түрлі байқаулар мен сайыстар және т.б. жатады. Инновациялық білім беру әдістеріне: әңгімелесу, пікірлесу, талқылау, жаттығу, сұрақ-жауап, миға шабуыл және т.б. эвристикалық әдістер кіреді. Инновациялық білім беру құралдары: аудио-видео құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, компьютер-мультимедиялық құралдар, электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешен, инновациялық ақпараттық банк, инновациялық веб-сайт және т.б.

Мектеп мұғалімдерінің инновациялық даярлығын қалыптастыру оларға жүйелі инновациялық білім беру арқылы жүзеге асады.

Бірінші кезеңде мұғалімнің инновациялық білімді қайдан, қандай көлемде алатындығы айқындалады, қойылған мәселе шешіледі, оны шешудің тиімді жолдары қарастырылады.

Мұғалімдердің кәсіби білімдерін ұдайы жетілдіруді, жаңартуды қажет ететіндіктен, екінші кезеңде мектеп мұғалімдерін инновациялық дайындау мазмұны анықталады.

Инновациялық білімді меңгерген мұғалім өзінің теориялық алған білімін өз іс-тәжірибесіне енгізуге алғашқы қадамын жасауы тиіс. Бұл мәселе мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудың үшінші кезеңінде шешімін табады.

Төртінші кезеңде мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудағы педагогикалық инновация мен инновациялық іс-тәжірибелердің мазмұны ашылады.

Бесінші кезеңде мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру бағытындағы инновациялық авторлық курстар, педагогикалық оқулар мен арнайы семинарлар, теориялық-тәжірибелік ғылыми конференциялар, педагогикалық тренингтердің мазмұны сараланады және жүзеге асырылады.

Алтыншы кезеңде мұғалімнің инновациялық технологияны меңгеруі бойынша әдістемелік жұмыстар жаңа бағытта жүргізіледі.

Жетінші кезеңде мұғалімнің инновациялық технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізу бойынша инновациялық-технологиялық жұмыстардың мазмұны айқындалады.

Сегізінші кезеңде мұғалімнің инновациялық технологияны әдістемелік жетілдіруі бойынша шығармашылық ғылыми-зерттеу жұмыстарының бағыты айқындалады.

Тоғызыншы кезеңде инновациялық біліммен қаруланған, инновациялық технологияның ерекшеліктерін диагностикалық саралаған, өз мектебі мен өз сыныбы жағдайында өзгертулер енгізе алатын, жоғары нәтижеге қол жеткізетін қазіргі заманғы педагогикалық технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуге мұғалім даяр болады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. К.Ж. Бұзаубақова. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру. Алматы. 2006.
2. Дарибаева С.К. Болашақ мамандардың инновациялық іс-әрекетін ұйымдастыру жолдары [Текст] / С. К. Дарибаева // Молодой ученый. 2015. №8.2. - С. 21-23.
3. К.Ж. Бұзаубақова. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы. «Жазушы», 2004.

ОӘК: 37. 013

Темерғалиева Айгерім Қасымханқызы

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті, Семей қ.

ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада оқушылардың іс- әрекетке танымдық, кәсіптік дербестігін пәнаралық байланыстар негізінде дамыту жеке тұлғаның дүниетанымдық, құндылық бағдарын қалыптастырумен өзара тығыз байланыста өтетіндігі қарастырылған.

Түйін сөздер: зердесі, эмоция мен сезім, сенім, танымдық, интеграция

В данной статье рассматривается, что развитие познавательной, профессиональной самостоятельности учащихся в деятельности на основе междисциплинарных связей осуществляется в тесном взаимодействии с формированием мировоззренческих, ценностных ориентиров личности.

Ключевые слова: память, эмоции и чувства, вера, познавательная, интеграция

This article considers that the development of cognitive, professional independence of students in activities based on interdisciplinary connections is carried out in close cooperation with the formation of ideological, value orientations of the individual.

Keywords: memory, emotions and feelings, faith, cognitive, integration

Бастауыш сынып оқушыларының пәнаралық байланыс негізінде шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыру үшін, олардың жекелеген сапаларын дамыту қажет деп білеміз. Оның ішінде: зердесін, эмоция мен сезімдерін, өзіне деген сенімділігін, өзін жақсы көруді, дүниеге көзқарасын, дербестігін, ынтасын дамыту. Педагог-психологтардың (оның ішінде Л.С.Выготскийдің) еңбектеріне талдау жасаудың негізінде ақыл-ойдың дамуының екі жолын атап көрсетуге болады. Оның біріншісі, қол жеткен даму - онда оқушы тапсырманы өз күшімен орындайды. Екіншісі, ең жақын даму аймағы - педагог тапсырманы күрделендіріп, мәселені шешуге бағыттайды. Бұл жолдың екеуінің де өзіндік орны ерекшеліктері бар. Біріншісі, оқушының талпынысынан, ұмтылысынан, ішкі мотивінен туындаса, екіншісі, сыртқы мотив арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі кезде пәнаралық байланысты жүзеге асырудың мынадай жолдары белгілі: әңгімелесу, топ серуенге шығу, тәжірибелік жұмыстар, техникалық құралдарды пайдалану, танымдық есептер құрастыру және оны шешу, сөз жұмбақтар, ребустар, метограммаларды құрастыру және шешу, практикалық жұмыстар жүргізу.

Бастауыш сыныпта пәнаралық байланыстағы мақал-мәтелдерді оқушының шығармашылығын дамытатындай етіп пайдаланудың төмендегідей жолы бар:

- тақырып мазмұнына сай мақал-мәтел айтқызу;
- оны өз сөзімен, ойымен дәлелдету;
- көрініске қарап мақал-мәтел айту;
- табиғатқа сай мақал-мәтел құрастыру
- суреттерге қарап мақал-мәтел айту.

Осының нәтижесінде оқушының сөз саралауы, ізденімпаздығы, тапқырлығы, нақты ой болжауы - тіл байлығы артады. Соған орай оқу үрдісінде пән аралық байланыстар орнату – маңызды да күрделі міндет. Оның мәні оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуге кешенді келу тұрғысында ерекше артады [1]. Педагогикалық әдебиетте пәнаралық байланыстың тұтас алғандағы психологиялық-педагогикалық және дүниетанымдық маңызын негіздейтін материалдарды көптеп табуға болады. Пәнаралық байланысты іс жүзінде орнату әдетте пән мұғалімдеріне жүктеледі. Бірақ бұл бағыттағы мүмкіндіктер толық ашылған жоқ. Пәнаралық байланыстардың екі тобы бөліп көрсетуге болады. Біріншісіне педагогикалық жоғары оқу орындарындабағдарлама бойынша оқытылатын мазмұндас пәндер (математика мен физика , биология мен география және басқа) арасындағы байланыстар жатады. Мұндай байланыстар тиісті пәндердің мұғалімдері үшін түсінікті болғандықтан ондай байланыстар орнату алып бара жатқан қиыншылық туғызбайды.

Оқу пәндерінің жалпы құрылымдық элементтерді білім беру процесінде пәнаралық интерацияларды кешенді жүзеге асырудың объективті негізін жасайды .

- Оқып үйренудің ғылыми объектілер
- Түсініктер , заңдар , теориялар
- Дүниетанымдық идеялар
- Тарихи мәселелер және ғылыми жобалар
- Танымның жалпы қорытындылау тәсілдері
- Ерекше біліктілік пәндағды
- Ғылыми тіл
- Ғылымның әдістемелік негіздері және әдістері
- Білімнің тәрбие беру аспектілері

- Политтехникалық және іс жүзінде қолданылатын білім.

Пәнаралық байланыс - оқытудың қазіргі кезеңдегі ең көп қолданылатын үрдістерінің бірі. Ол пәндер арасындағы заңды байланыстылықты реттейді, оқушылардың алған білімдерінің бір-бірімен сабақтастығын бір жүйеге келтіреді. Пәнаралық байланыс оқушылардың меңгерген білімін кешенді түрде пайдалана білуге жол ашады.

Пәнаралық байланыс арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығымен қатар мазмұндық, іс-әрекеттік, ұйымдастырушылық – әдістемелік, практикалық өндірістік т.б. қызметтерде жан – жақты белсенділік көрсетуі күшейеді. Пәнаралық байланыс ең алдымен оқушылардың сабаққа қызығушылығын арттырудың себебіне айналады. Оқушылардың іс - әрекетке танымдық, кәсіптік дербестігін пәнаралық байланыстар негізінде дамыту жеке тұлғаның дүниетанымдық, құндылық бағдарын қалыптастырумен өзара тығыз байланыста өтеді.

Сонымен пәнаралық интеграция ғылыми интеграцияның қазіргі жағдайдағы оқу пәндерінің мазмұны мен құрылымының қалыптасуында ерекше маңызды фактор, ал оқу пәндерінің құрылымының өзі олардың түрлері мен функцияларының әр алуан объективті көздерінің бірі болып қызмет етеді.

Біліктілік пен білімнің пәнаралықтығы бұл олардың әртүрлі оқу пәндерінен тасымалдау және тәсілдерді жалпы қорытындылау іс әрекеті процесінде алынған функционалдық сапа. Пәнаралық ғылыми интеграция процесінде әртүрлі ғылымдардың тоғысуынан жаңа білімдер мен әдістердің пайда болуындағы білім мен дағды сапасының генезисін қамтиды. Пән аралық дағды бұл бір-бірімен шектес пәндерден білім мен біліктілікті тасымалдау және қорытындылау процесінде оқушылардың байланысты табу мен меңгеру қабілеттілігі.

Сонымен, оқу пәні мен оқыту қызметі жалпының және ерекшеліктің бірлігі болып көрінетін оқыту процесіндегі жүйеліліктің объектілері болғандықтан пәнаралық интеграцияны анықтайтын дидактикалық негізі болып табылады [2].

Оқу пәні мен оқу қызметінің құрылымдық компоненттерінің ортақтығы білім беру процесінде пәнаралық интеграцияның қайнар көзі болып қызмет етеді.

Оқу пәнінің құрылымындағы білімнің негізгі түрлерін және оқушылардың оқу қызметтері құрылымындағы салыстырулар олардағы белгілі бір ұқсастықтарды айқындайды. Сондықтан да, білім беру процесіндегі пәнаралық интеграция келесідей негізгі бағыттарды жүзеге асыруы мүмкін.

-шектес ғылыми салалар үшін ортақ, ғылыми фактілерге, теорияларға, заңдарға, идеяларға сүйеу болатын оқушылар үшін қажетті дүние танымдық түсініктер жүйесін қалыптастыру.

-жалпы қорытындыланған білім және біліктілік негізінде пәндік білімдерді дұрыс бағалайтын қатынастарды қалыптастыру, бірге цикаралық байланыс пен дүние танымдық оқыту мәселелері ерекше ие.

- білімді практикада кешенді пайдалануды талап ететін политтехникалық білім және еңбек біліктілігімен дағдысын қалыптастыру.

Пәнаралық байланыстың негізінен үш тегі (типi) бар:

1. Мазмұндық-ақпараттық;
2. Операциялық-әрекеттік;
3. Ұйымдастырушылық-әдістемелік.
4. Интеграция білім мазмұны негізінде жасалса, мазмұндық-ақпараттық текке жатады.

Оқу-танымдық әрекеттердің тәсілдері және оқушылардың дағдыларына сүйенсе, операциялық-әрекетті, ал әдістер мен ұйымдастыру формаларына негізделсе, ұйымдастырушылық-әдістемелік интеграцияға жатады [3].

Қорыта айтқанда пәнаралық байланысты жетілдіру, орнықтыру ісіне зор мән берсе, мұның өзі оқушылардың білім сапасының жақсаруына зор ықпалы бар деп ойлаймын. Қазіргі таңда білім беру жүйесі барлық пәндерді өзара байланыстыра, кіріктіре, сабақтастыра отырып оқыту

арқылы білім беріп, оқушыларды шығармашылық іс-әрекетке үйрету, жекебас дербестігін дамыту, бойларына жауапкершілік, орнықтылық қалыптастыру мәселелерін шешу мақсатын көздеп отыр. Пәнаралық байланыста экологиялық білім беруді ұйымдастыру, жеке пәндер мазмұнының, мәтіннің бір-бірімен өзара жымдасуын қамтамасыз ететіндей белгілі бір жүйелілікті керек етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдасатыру. Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы:РБК, 1995. 117 б.
2. Кішібаева Д. Пәнаралық байланыстың мақсаты - оқушылардың білім сапасын арттырып, оқу іс-әрекетінде белсенділік таныту. Ұлытау - Жезқазған - көне өркениет пен Ә.Х.Марғұланнның ғылыми-зерттеу аймағы Республикалық "3-Марғұлан оқулары" материалдарының жинағы) - Жезқазған, 2004. -167-170 бб./
3. Мұханбетжанова А. Білім мазмұнының интеграциясы. // Бастауыш мектеп. –1998. №3. 5-9 б.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 372.881.161.1

Тахирова Маъсуда Абдужабборкизи

Докторант PhD Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека

СЛОВАРНАЯ РАБОТА НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

Аннотация: Бұл мақала қарастыру сөздік жұмыс сабақтарында орыс тілі тәсілінің бірі ретінде тілдік мәдениетін арттыру студенттер. Тілдік емес жоғары оқу орындарындағы орыс тілі сабақтарындағы сөздік жұмысты автор оқытушының жұмысындағы эпизод ретінде емес, ал – орыс тілі курсының барлық бөлімдерімен байланысты жүйелі, жақсы ұйымдастырылған, педагогикалық мақсатқа сай құрылған жұмысты қарастырады.

Кілттік сөздер: сөздік жұмыс, Оқыту, орыс тілі сапалы білім-тиімділік' конкурентоспособные кадры

Аннотация: Данная статья посвящена рассмотрению словарной работы на занятиях русского языка в качестве одного из способов повышения языковой культуры студентов. Словарная работа на занятиях русского языка в неязыковых вузах рассматривается автором не как эпизод в работе преподавателя, а – систематическая, хорошо организованная, педагогически целесообразно построенная работа, связанная со всеми разделами курса русского языка.

Ключевые слова: словарная работа, обучение, русский язык качественное образование– эффективность, конкурентоспособные кадры

Abstract: this article is devoted to the study of vocabulary work in the Russian language classes as one of the ways to improve the language culture of students. Russian Russian dictionary work in non-linguistic universities is considered by the author not as an episode in the work of a teacher, but as a systematic, well – organized, pedagogically appropriate work related to all sections of the Russian language course.

Keyword: vocabulary, training, Russian language quality education-efficiency ' competitive personnel

В настоящее время образование в Республике Узбекистан ориентировано на формирование нового поколения кадров, с высокой общей и профессиональной культурой, творческой и социальной активностью, умением самостоятельно ориентироваться в общественно-политической жизни. Следовательно, одной из важных педагогических задач на сегодняшний день – является создание целостного механизма внедрения в образовательный процесс таких методов и приемов, которые помогут студентам вузов не только овладеть определенными знаниями, умениями и навыками в той или иной сфере деятельности, но и развивать их творческие и интеллектуальные способности, где важная роль отводится, наряду с другими учебными дисциплинами и изучению русского языка.

Русский язык принадлежит к наиболее распространенным языкам мира. Согласно оценочным данным, русский язык по числу владеющих им занимает 3 место в мире после китайского и английского. Он является официальным или рабочим языком в большинстве авторитетных международных организаций.

Слово – инструмент познания мира. Именно поэтому с особой тщательностью нужно относиться к организации словарной работы на занятиях русского языка в

неязыковых вузах. Через слово студенты узнают и осознают законы языка, убеждаются в его точности, красоте, выразительности, богатстве и сложности [7].

Этот вопрос всегда привлекал внимание методистов и учителей русского языка. Так, Ф.И.Буслаев (1844) рекомендовал учителям русского языка «развивать в дитяти врожденный дар слова» [13]. И.И. Срезневский (1860) советовал преподавателям обогащать речь «словами и выражениями, для этого годными», научить пользоваться и выражениями, обращать разумное внимание на значение слов и выражений. К.Д.Ушинский писал, что нужно «через слово ввести дитя в область духовной жизни народа» [12].

В общеобразовательных школах русский язык изучается в Германии (168тыс), Франции (10тыс), Англии (10тыс), Австрии (4 тыс). В Бельгии,

Ирландии, Испании русский язык изучается в основном в системе высшего образования.

Русским языком владеют десятки тысяч граждан Узбекистан, получивших высшее образование в нашей стране. Русский язык продолжает преподаваться в национальной системе обучения в Китае, Монголии, Корейской народно-демократической республике, Вьетнаме. В большинстве стран Азиатского континента русский язык преподается в отдельных культурных центрах и на курсах при российских центрах науки и культуры.

В настоящее время разными формами изучения русского языка в дальнем зарубежье охвачено почти 2млн. человек [9].

Словарная работа на языковых занятиях является одним из способов повышения языковой культуры учащихся. В связи с этим встает вопрос обогащения их словарного запаса. В условиях научного прогресса в обиход входят новые слова, технические термины, большинство которых трудны и непонятны. Поэтому первостепенной задачей учителя-языковеда, в частности русиста, становится работа над обогащением словарного запаса учащихся.

Слово на занятиях русского языка в основном рассматривается в лексическом, грамматическом аспектах. Исходным этапом работы над словом является выяснение его лексического значения. Без понимания смыслового значения слова дальнейшая работа над ним не может быть продуктивной.

Для объяснения непонятных слов практикуют различные методические приемы, а именно словарную работу, замену одного слова синонимичным рядом и др. Чтобы процесс изучения языка был продуктивным, нужно с первых же занятий научить обучающихся пользоваться справочными пособиями, прежде всего словарями [9].

Каждый преподаватель должен организовать работу на занятиях русского языка так, чтобы обучающийся в процессе обучения учился размышлять, анализировать, сравнивать, самостоятельно делать выводы. А для этого ему нужен богатый словарный запас, хорошо развитая связная речь, что и определяет значимость такого структурного компонента занятия, который подчинен одной цели – знакомству со словом.

Словарно – семантическое и словарно-орфографическое направления в словарной работе направлены на обогащение лексикона и формирование навыков правописания. На занятиях слово одновременно рассматривается в четырех аспектах: орфоэпическом, лексико-семантическом, орфографическом и синтаксическом.

Для усвоения семантики и орфографии незнакомого слова применяется прием этимологической справки, данной преподавателем в связи отсутствия у студентов нужного справочного материала (этимологического словаря), что обеспечивает понимание значения слова и запоминание его написания. Но результат этого приема кратковременный, что требует дальнейшей работы, описанной в виде нижеследующих этапов:

1. Орфоэпический диктант (правильное произнесение записанных слов)
2. Диктант «Угадай слово!»
3. Лексический диктант (учащиеся должны дать толкование диктуемым словам).

4. Задание «Объясни разницу» (работа с парами слов, сходных по звучанию, но разных по значению: одеть – надеть, экономный – экономичный и т.п.)

5. Зрительные диктанты (работа с непроверяемыми написаниями, т.к. на помощь слуху студентов и их знаниям по грамматике приходит как серьезный фактор зрение, что способствует запоминанию нужных орфограмм и выработке навыка правописания)

6. Работа с орфографическим словарем

7. Подбор синонимов, антонимов, выбор для выражения своей мысли более точного слова.

8. Лексический разбор слова (как правило, задание такое придется давать на дом) [11].

Орфографический, толковый, орфоэпический, фразеологический и др. Словари крайне необходимы на занятиях, что вызывает трудность при работе: отсутствие или неполный комплект словарей на занятии. В этом случае, мы используем Смарт-технологии, с помощью которых, студенты свободно могут найти искомую ими единицу слова.

Словарная работа, являясь значимой частью занятий по языку, способствует развитию речи и обогащению словарного запаса обучающихся, обогащению их. Собственно, словарная работа, ограниченная временными рамками, требует выхода на внеурочный уровень и может быть проложена на факультативе при изучении культуры речи или истории языка, так как практической словарной работе на разных этапах занятия отводится примерно 5 – 6 минут. Также следует помнить о многозначности слов, что усложняет их изучение для начинающих.

Как известно, методика развития речи на лексическом уровне предусматривает четыре направления, взаимодополняющего друг друга [10]:

1. «Обогащение словаря, т.е. усвоение новых, ранее неизвестных учащимся слов, а также новых значений тех слов, которые уже имелись в словарном запасе. Это достигается средством прибавления к словарю студента неязыкового вуза ежедневно 14 – 16 новых словарных единиц.

2. Уточнение словаря – это словарно – стилистическая работа, развитие гибкости словаря, его точности и выразительности.

3. Активизация словаря, т.е. перенесение как можно большего количества слов из словаря пассивного в словарь активный. Слова включаются в предложения и словосочетания, вводятся в пересказ прочитанного, в беседу, в рассказ, изложение и сочинение.

4. Устранение нелитературных слов, перевод их из активного словаря в пассивный. Имеются в виду слова диалектные, просторечные, жаргонные, которые дети усвоили под влиянием речевой среды».

Т.П. Сальниковой также был рассмотрен ряд приемов работы над значениями неизвестного слова, например:

1. Словообразовательный анализ, на основе которого выясняется значение слова. Обычно задается вопрос: «От какого слова образовано это слово?» или: «Почему так назвали подсолнух, петушок, односельчане?» Такой способ объяснения слов позволяет осуществлять связь словарной работы с правописанием. Так как выявляет корни слов и способствует проверке безударных гласных, звонких, глухих и непроизносимых согласных.

2. Сопоставление слов с целью выяснения различий, для разграничения значений паронимов: земляника и землячка, серебряный и серебристый.

3. Объяснение значения через контекст. Прочтение отрывка «высвечивает» значение слов; школьники легче понимают не только их прямое значение, но и уместность употребления, и сочетаемость, и выразительность.

4. Включение нового слова в контекст, является вариантом предыдущего задания. Это прием активизации студентов, но в трудных случаях включение в контекст может произвести преподаватель.

5. Выяснение значения нового слова, по справочным материалам, т.е. по словарям и сноскам в книги для чтения. В отдельных случаях можно пользоваться толковыми словарями.

6. Показ слайда, предмета, макета или действия как средство развития познавательной активности студентов зависит от степени самостоятельности привлеченных к объяснению.

7. Способ подбора синонимов является одним из самых универсальных и часто применяемых приемов: холят – ухаживают, окружают заботой, нарекся – назвался, витязь – воин. Но при использовании этого приема возникает довольно часто ошибка: разбирая значение слов (хорош и прекрасен), студенты в обоих случаях заменяют их нейтральным (красивый), начисто стирая выразительность языка.

8. Прием подбора антонимической пары: старт – финиш, хорошо – плохо.

9. Развернутое описание, состоящее из группы слов или из нескольких предложений, как прием разъяснения значений слов ценен тем, что он позволяет сохранить непринужденность беседы.

10. Способ логического определения нередко помогает раскрыть значение слова через подведение его под ближайший род и выделение видовых признаков: крейсер – военный корабль [14].

Дидактика вместе с педагогической психологией выдвигают концепции обучения, обеспечивающие прогресс образования. Так, изучение исторически преобладающих методов показывает тенденцию постепенного возрастания познавательной активности и самостоятельности студентов. Дидакты М.Н.Скаткин и И.Я.Лернер разработали следующую типологию методов обучения, взяв за ее основание словарную работу в степеь познавательной активности студентов в учебном процессе:

1. Догматические методы: материал (слова) заучивается без обязательного понимания.

2. Репродуктивные: материал не только заучивается, но и воспроизводится, проводится перевод на узбекский язык.

3. Объяснительно-иллюстративные: материал разъясняется, иллюстрируется примерами, демонстрируется и должен быть понят студентами.

4. Продуктивные методы: материал должен быть не только понят, но и применен в практических действиях.

5. Эвристические, частично-поисковые методы, отдельные элементы нового знания добывает сам ученик посредством целенаправленных наблюдений, путем решения познавательных задач, проведения эксперимента и пр.

6. Проблемные методы: умение осознать проблему, а в отдельных случаях – и поставит ее, внести вклад в ее разрешение.

7. Исследовательские методы : высший уровень познания, приближающийся к деятельности научного работника, но в условном ключе субъективно - творческих задач (новое научное знание субъективно ново лишь для студента, играющего роль исследователя) [6,94].

С 5-го по 7-е ступени вносят творческий элемент в деятельность студента через накопление материала, его омысление, обобщение: самостоятельно выводится новое знание. Применение методов высших рангов на протяжении ряда лет обучения обеспечивает умственное развитие.

Другая форма выражения мотивов учения – наличие учебных интересов. Учебные интересы, как правило, избирательны. Они зависят от того, насколько связан материал с внеучебными интересами, насколько ясно и понятно излагает материал преподаватель, насколько разнообразны методы обучения.

Усвоение как познавательная деятельность студента включает деятельность восприятия, памяти, мышления, воображения. Выделяют четыре основных звена процесса усвоения:

1. произвольное восприятие, наблюдение (получение информации);
2. осмысление материала, мыслительная его обработка (переработка полученной информации);
3. запоминание и сохранение материала (хранение полученной и обработанной информации);
4. применение знаний на практике (применение информации).

Для первого звена особенно важна наглядность. Предметная наглядность предполагает непосредственное восприятие предметов и явлений учащимися. Изобразительная наглядность осуществляется с помощью изобразительных средств – изображений различного рода, рисунков, муляжей, диапозитивов, кинокартин. Словесная наглядность – это яркая, образная, живая речь учителя, словесные примеры, вызывающие у студентов конкретные представления.

Осмысление учебного материала означает включение нового материала в определенную систему, установление внутрипредметных и межпредметных связей, связанные с уже знакомым материалом.

Полученные и переработанные сведения должны быть сохранены в памяти, чтобы в любой момент можно было извлечь их и применить на практике. Наиболее эффективное запоминание происходит в активной деятельности с изучаемым материалом. Роль преподавателя заключается в том, чтобы создавать у студентов соответствующую установку, указывая на то, что нужно запомнить на время, что – навсегда а что и вовсе не следует запоминать, достаточно просто понять.

Работа по учебнику должна связываться с изучением трудного слова. Сначала студенты под руководством преподавателя, а потом сами находят в текстах упражнений трудные слова, подбирают к ним родственные, составляют предложения. Например, встретилось слово "облака". Дети переговаривают его, записывают в тетради, рядом пишут родственные слова. Запись выглядит так: облака – облако, облачное (небо). Затем составляют предложения: "По небу плыли легкие облака. Облачное небо предвещает осадки. Тяжелое облако повисло над домом". Такая работа со словами, которых нет в "Словаре" учебника, создает возможность обогатить словарный запас студента, способствует развитию его речи, вырабатывает умение самостоятельно находить трудное слово, воспитывает уважение к учебнику как главному источнику знаний и умений.

Можно использовать словарные диктанты, состоящие из отдельно взятых слов и словосочетаний. Можно диктовать слова и словосочетания по темам, охватывающим стороны будущей профессии студента: высококвалифицированный специалист, компонентный руководитель, производительность труда и т.д.

Как показывает практика, этимологический анализ – важное средство повышения грамотности. Это и понятно: при сознательном, интересном усвоении чего бы то ни было, степень запоминания значительно повышается. Немаловажно и то обстоятельство, что всякая сознательная работа приносит человеку большое моральное удовлетворение, чем механическая.

Таким образом, словарная работа на занятиях русского языка в неязыковых вузах – это не эпизод в работе преподавателя, а систематическая, хорошо организованная, педагогически целесообразно построенная работа, связанная со всеми разделами курса русского языка.

Проблема использования словарной работы на занятиях русского языка приобрела в наше время актуальное звучание. Главная же задача преподавателя – содействовать обогащению словарного запаса студентов, сделать их речь грамотной, культурной – осталась прежней. Но все же необходимо искать новые методы, приемы и средства повышения культуры речи обучающихся.

Изучая опыт лучших учителей русского языка, можно сказать, что словарная работа на занятиях русского языка, работа по развитию речи в целом должна занимать ведущее место. Эффективность этой работы зависит от профессионализма учителя-словесника. Применение новых технологий повышает мотивацию студентов. А работа со словарями – это одна из новых технологий при обучении русскому языку – культуроведческая. Необходимо формировать у студентов умение пользоваться всеми видами словарей, что, безусловно, повысит уровень их культуры, обеспечит интенсивное интеллектуальное и речевое развитие.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистана «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 7 февраля 2017 года № УП – 4947. – Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 6.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан "О дополнительных мерах по повышению качества образования в высших образовательных учреждениях и обеспечению их активного участия в осуществляемых в стране широкомасштабных реформах" №ПП-3775. – Ташкент, 2018 г. 05 мая
3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О разработке и внедрении государственных образовательных стандартов для системы непрерывного образования» №390 от 7 августа 2017 года
4. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. - Ташкент, 2017.
5. Агаркова Н.Г. Обучение деловой переписке, как основа речевого развития студента. – Москва: Мысль, 2016. – 124 с.
6. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. – Москва: Сентябрь, 2017. – 188с.
7. Козлова Л.А., Иванова К. Статус русского языка в современном мире / Социальная сеть работников образования. Электронный источник: <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2014/01/14/status-russkogo-yazyka-v-sovremennom-mire> (Дата обращения: 28.04.2018)
8. Ожегов С.И. словарь русского языка. 8-е изд.-Москва: Академкнига, 1990. – 426 с.3.
9. Методика обучения русскому языку как прикладная наука. Электронный источник: <http://www.rsu.edu.ru/wordpress/wp-content/uploads/201102/Методика-обучения-русскому-языку.pdf> (Дата обращения: 10.06.2019)
10. Методика словарной работы на уроках русского языка в школе. Электронный источник: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=652215#1>(Дата обращения: 18.05.2019)
11. Научно- методические основы словарной работы на уроках русского языка. Электронный источник:

https://studbooks.net/2025897/pedagogika/nauchno_metodicheskie_osnovy_slovarnoy_raboty_urokah_russkogo_yazyka (Дата обращения: 18.05.2018)

12. Политова Н.И. Развитие речи. студентов по русскому языку. – Москва БГУ. 2014, - 202 с.

13. Педагогические взгляды К. Д. Ушинского/ История педагогики под ред. В. Константинова. – Москва, 2002. – 424с.

14. Сальникова Т.П. Методика преподавания грамматики, правописания и развития речи. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996. – 320с.

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 606

Әбдиева Арайлым Серікбекқызы

Қазақ инновациялық гуманитарлықмзаң университетінің 2 курс магистранты, Семей қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЛАСТИКПЕН ЛАСТАНУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ КҮРЕСУ ҮШІН ЖҮРГІЗІЛІП ЖАТҚАН ЖҰМЫСТАР

Қазіргі таңда әлемдік мәселелердің бірі – пластикпен ластану. Пластиктің екі жүз жылға жуық уақытта ыдырайтындығы белгілі. Пластмассалар жерге түскенде ұсақ бөлшектерге ажырайды да, өзінен қоршаған ортаға химиялық заттарды бөле бастайды. Жер асты сулары арқылы пластиктің ұсақ түйіршіктері және оның химиялық заттары ең жақын су көздеріне түседі, бұл жануарлардың жаппай қырылуына әкеледі. Бұл мақалада Қазақстандағы пластикпен ластану мәселесі және онымен күресу үшін қазіргі таңда Қазақстанда қанда жұмыстар жүргізіліп жатқаны сөз етіледі.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасы, пластикпен ластану, қайта өңдеу*

Пластик стал одной из главных проблем последнего времени. Разлагающийся пластик опасен тем, что при разрушении он распадается на мелкие фракции, которые затем могут попадать в желудочно-кишечный тракт живых существ с негативными последствиями для их жизни и здоровья. Токсичные вещества попадают в почву, мировой океан, грунтовые воды, загрязняя их. Животный мир тоже страдает от пластикового загрязнения. Морские обитатели часто глотают мусор вместе с пищей, запутываются в нем. В этой статье идет речь о проблеме загрязнения пластиком в Казахстане и в настоящее время какие работы ведется для борьбы с ним.

Ключевые слова: *Республика Казахстан, загрязнение пластиком, переработка*

Plastic has become one of the main problems of recent times. Decomposing plastic is dangerous in that it breaks down into small fractions when destroyed, which can then enter the gastrointestinal tract of living creatures with negative consequences for their lives and health. Toxic substances enter the soil, the world ocean, groundwater, polluting them. The animal world suffers from plastic pollution, too. Marine inhabitants often swallow garbage together with food, get confused. This article deals with the problem of plastic pollution in Kazakhstan and what works are being carried out to combat it.

Keywords: *Republic of Kazakhstan, pollution by plastic, processing*

Пластикалық ластану – су тоғандарының коқыстануы (антропогендік қалдықтарды көл, өзен, теңіздерге лақтыру), судың бір реттік пластикпен, пластикалық торлармен және т. б. ластануы. Жыл сайын пластиктен өндірілетін бұйымдардың көп бөлігі бір реттік қолдануға арналған, көбіне орау үшін қолданылатын заттар.

Қазақстанның мұхиттарға шығуы болмағынына карамастан, мұхиттардағы пластмассалар, әдетте, жыл бойында ыдырайды, бірақ толықтай емес және бұл процесс барысында бифенол А және полистирол сияқты улы химикаттар белгілі бір пластмасса түрлерінен суға түседі. 2012 жылы әлемдегі мұхиттарда шамамен 165 миллионтонна пластик қалдықтары бар деп есептелген. 2014 жылғы бағалау бойынша мұхит бетінде 268 940 тонна пластик бар, ал пластикалық қалдықтардың бөлек бөлшектерінің жалпы саны 5,25 триллион тоннаны құрайды.

Бір реттік ыдыс, қалталар, қаптамалар, бөтелкелер және түрлі ыдыстар – біз күнделікті «өндіретін» пластикалық қалдықтардың ең көп тараған түрлеріне жатады. Қазақстанда қалыптасқан көлемнің тек 28,7 пайызы ғана қайта өңделген және адам өмірінде және тұрмыстық шарттарда қайта қолданылады.

Танзанияда полиэтилен пакет өндіру ғана емес, елге әкелуге де тыйым салынған. Елге полиэтилен пакет әкелетін болсаңыз 2 мың доллар айыппұл төлейсіз немесе 1 жылға дейін абақтыға қамалуыңыз мүмкін. (Танзаниядағы орташа жалақы 20 доллар)

2002 жылы Бангладеш полиэтилен пакеттің өндірісі мен сатылуына тыйым салған алғаш ел болды. Заң бұзғандар 12 мың доллар көлемінде айыппұл төлейді немесе 6 жыл абақтыға қамалады.

2002 жылы Ирландия полиэтилен пакеттерге қатысты басқа шешім тапты. Мұнда әр сатылған пакетке 0,15 Еуро акциз-салық салынды. Қазір бұл салық мөлшері 0,22 еуро. 2008 жылғы деректер бойынша полиэтилен пакеттер тұтыну көлемі күрт түсіп кеткені айтылады. Адам басына шаққанда 328 данадан 22 данаға дейін төмендеген.

Қазір ҚХР (2008 жылдан бастап өте жұқа пакеттерге қатысты), Италия (2011 жылдан бері), Марокко (2015 жылдан бері), Францияда (2016 жылдан бері), Кенияда (2017 жылдан бері) полиэтилен пакеттер сатуға тыйым салынған.

Батыс Еуропа елдерінде пакеттерге экологиялық салық салынады. Германияда мұндай салықтардан соң көптеген супермаркеттер биобұйымдарды пакеттерге көшті. Ұлыбританияда мұндай салық 2011 жылы пайда болды (әр сатылған пакеттен 0,05 фунт стерлинг) және 2015 жылдан бастап бүкіл ел аумағында қолданысқа ие. АҚШ-та салық немесе тыйым бойынша ортақ заң жоқ. Кей штаттар мен муниципалитеттер бір реттік қолданысқа арналған пакеттерге тыйым салды (мысалы, Калифорния штатында), көптеген штаттарда қосымша ақы немесе минималды баға мөлшері қарастырылған (әдетте ол 5-20 цент, кей жерлерде 1 долларға дейін).

Әлемде күн сайын 5 триллион полиэтилен пакет өндіріледі. Пакеттердің қызмет мерзімі орташа есеппен 20 минут. Ал олардың өмір сүруі ғасырларға созылады.

Тағамдық тізбек бойынша полиэтилен үлдір біздің дастарқанымызға да келеді. Қазіргі адамдардың организмінде осыдан 50 жыл бұрын мүлдем болмаған 100 жуық синтетикалық химиялық қосылыстар бар.

1980 жылдардың соңында полиэтилен пакеттер Бангладештегі канализация құбырларының бітеліп қалуы нәтижесінде туындаған су тасқындары тіркелді. Бұл 1988 және 1998 жылдары 2,3 мың және 1 мың адам қаза тапқан еді.

1988 жылы Тынық мұхитында қоқыс қалдықтарының дағы анықталды. Бүгінде оның көлемі 0,7-1,5 млн шаршы шақырым. Бұл қалдықтардың 80%-ы Азия, Солтүстік және Оңтүстік Америка жағалауларынан жеткен полиэтилен пакеттерден тұрады.

The Plastic Bank -пластик қалдықтардың монетизациясымен айналысатын әлемдегі жалғыз компания. Ол жағдайы төмен адамдарға пластик қалдықтарды жинау арқылы ақша табуға мүмкіндік береді. Мұхиттың ластануы мен жоқшылық мәселесін бір оқпен жою мүмкін бе? Бұл амбициялық мақсатты The Plastic Bank халықаралық дүкендер желісі іске асыруда. Мұнда пластик қалдықтармен оқу ақшасын төлеуге, отынға ақша табуға болады. Компания пластикті сұрыптап, өндірісінде «әлеуметтік пластикті» қолданатын компанияларға сатады.

Мемлекеттің тәуелсіздігі мен өркениетті даму көріністерінің бірі оның технологиялық алға жылжуы мен экологиялық мәдениеті. Яғни өз халқының денсаулығы мен экологиялық таза өнім тұтынуы және қоршаған орта, табиғатты таза ұстауда алдыңғы қатарлы технологияларды пайдалану. Әлемде осы қағиданы ұстанған өркениетті елдер баршылық. Бүгінгі таңда біздің елге де осы бағытқа бет бұру қажеттігі туындап тұр.

Пластикпен ластану бүгінгі таңда ең өзекті экологиялық проблемалардың бірі болып табылады. БҰҰ-ның Қоршаған орта жөніндегі бағдарламасының (UNEP) баяндамасында

жарияланған мәліметтерге сәйкес, жыл сайын әлемде 500 млрд. пластик пакет пайдаланылады, әр минут сайын әлемде 1 млн. пластикалық бөтелке сатылады және сатып алынады, олардың өндірісіне 17 млн. баррель немесе жылына 2,7 млрд. литр мұнай кетеді. Қазақстанда 2018 жылы 4,3 млн. тоннадан астам ҚТҚ құрылды. ҚТҚ морфологиялық құрамының орташа көрсеткіштері бойынша полимерлер (пластмасса) ҚТҚ жалпы ағымында 11,2% құрайды, бұл 2018 жылы 481,6 мың тонна пластикалық қалдықтарды құрады. «Оператор РОП» ЖШС мәліметтері бойынша пластмасса қаптама құру үлесі 2016 жылы 283 387 тоннаны құрады, бұл ретте оны қайта өңдеу көлемі 2017 жылы 6 066 тоннаны (шамамен 2%), 2017 жылы 8 994 тоннаны (шамамен 3%) құрады.

Қоршаған ортаға зиянды қалдықтардың таралуы бойынша көш басында Павлодар облысы тұр. Екінші орынға Қарағанды облысы жайғасқан.

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап ҚР экологиялық кодексінің 301-бабына сәйкес полигондарда пластмасса, пластика, полиэтилен қалдықтары және полиэтилентеререфталат орамасы; макулатура, картон және қағаз қалдықтары; құрамында сынап бар лампалар мен аспаптар; шыны сынықтары; түсті және қара металдар сынықтары; литий, қорғасын-қышқыл батареялары; электрондық және электр жабдықтары қалдықтарын көмуге тыйым салу енгізіледі.

2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап тамақ қалдықтарын және құрылыс материалдарының қалдықтарын полигондарда көмуге тыйым салынады.

Мысалы, Астана қаласының аумағында 2016 жылы 394,9 мың тонна, ал 2017 жылы – 345,4 мың тонна ТҚҚ қалыптасты. ТҚҚ қайта өңдеу үлесі (сұрыптауды қосқанда) 2016 жылы – 4,94%, ал 2017 жылы – 8,33% құрайды.

2017 жылы пластик қалдықтарды бөлек жинау үшін 686 торлы контейнер, құрамында сынап бар пайдаланылған шамдар үшін 670 контейнер, жеке үй-жайлардан күлқожды қалдықтарды жинау үшін 300 контейнер орнатылды, электронды-тұрмыстық өнімдер бойынша мамандандырылған сауда орталықтарында электронды қалдықтарды жинау шаралары ұйымдастырылды.

Астанада «құрғақ» (пластик, (полиэтилентеререфталат), ПЭ (полиэтилен), ПЭТ-бөтелке, макулатура, қара және түсті металдардың сынықтары, шыны сияқты) қалдықтарды шығару үшін арнайы сары түсті контейнерлер орнатылған.

Сондай-ақ, Астана қаласының тұрғындары үшін пластик қалдықтарды жинауға арналған торлы контейнерлер қарастырылған.

Қазіргі уақытта әлемнің көп елдерінде заңнамалық деңгейде бір рет пайдаланылатын полиэтиленді пакеттерді пайдалануға тыйым салу немесе шектеу енгізілуде. Аталған норма полиэтилен пакеттің биологиялық ыдырау немесе шіру процессіне баяу ұшырайтынына байланысты енгізілмек. Олардың толық ыдырау мерзімі 100 жылдан астам уақытты құрайды. Сонымен қатар осы нормаларды қабылдауға полиэтилен пакеттерді өртеу кезінде атмосфераға диоксин және фуран секілді улы заттар бөлінетіндігі де себеп болып отыр.

Тұрмыстық қатты қалдықтардың көп бөлігі, соның ішінде пайдаланылған полиэтиленді пакеттер полигондарда көмілетінін атап өткен жөн. Қазақстанда полиэтилен пакеттерді көму бойынша қолданыстағы тәжірибе адам денсаулығына және экологияға айтарлықтай зиянын тигізіп отырғанын ескере келе, біртіндеп олардан бас тарту көзделген. Алайда, полиэтилен пакеттерді шектеу үшін оның тез ыдырайтын, натуралды материалдардан жасалған баламалары нарықта жеткілікті болуы қажет. Сол себепті Қазақстан ондай зиянды пакеттерге бірден шектеу қойып, бас тартуға дайын емес. 2017 жылдан бастап ҚР Энергетика министрлігі бөлшек саудада полиэтиленді пакеттерді қолдануды кезең-кезеңмен шектеу мәселесін мүдделі мемлекеттік органдармен және жергілікті атқарушы органдармен, жауапты ұйымдармен, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп пысықтап келеді.

Полиэтилен пакеттерді тұтынудан бас тартқан әлемнің дамыған елдерінің озық тәжірибелерін негізге ала отырып, Қазақстан да біртіндеп бас тартуды көздеп отыр. Атап айтқанда АҚШ сондай-ақ бірқатар Еуропаның дамыған елдерінің тәжірибелері бізге үлгі болды. Қазір министрлік жаңа Экологиялық кодекс әзірлеуде. Полиэтилен дорбалардың мәселесі осы бір маңызды құжаттың шеңберінде шешілетін болады.

Энергетика министрлігі Білім және ғылым сондай-ақ Ақпарат және коммуникациялар министрліктерімен, әрі жергілікті атқарушы органдармен бірлесе отырып, 2018-2022 жылдары қалдықтармен жұмыс істеу бойынша халық арасында түсіндіру жұмысын ұйымдастыруды қолға алмақ. Қоғамда экологиялық сана мен мәдениетті қалыптастыру бойынша іс-шаралар жоспары (бұдан әрі – Жоспар) бекітілді. Жоспар аясында мектепке дейінгі сондай-ақ білім беру мекемелерінде, жоғары оқу орындарының оқу жоспарлары қайта қаралмақ. Оқушылар мен студенттерге қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалану тақырыбында арнайы дәрістер енгізілетін болады. Қараша халықтың түсінігін арттыру мақсатында кең коммуникациялық компания мен білім бағдарламалары жүзеге асырылмақ. Қалдықтармен жұмыс істеуге қатысты мінез-құлық модельдерін өзгерту жоспарланып отыр.

Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінің 292-бабына сәйкес Жергілікті атқарушы органдар (яғни Әкімдіктер) коммуналдық қалдықтардың қауіпті құрауыштарын бөлек жинауға, сақтауға, қайта өңдеуге, кәдеге жаратуға әрі залалсыздандыруға, сондай-ақ елді мекеннің аумағын тазартуды көздейтін коммуналдық қалдықтарды жинаудың ұтымды және экологиялық қауіпсіз жүйесін ұйымдастыруға жауапты. Осыған байланысты полиэтилен пакеттерден бас тарту бойынша жобалар жергілікті деңгейде де жүзеге асырылатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. EGEMEN.KZ сайты
2. «Пластикті қайта өңдеуге «Иә!» де» мақаласы
3. Вандраш, Я.В. Классификация отходов в Польше и рекомендуемые методы их переработки // М.: Издательство ОНТО, 1999 – № 3 – С.86-88.
4. Ветрова, Т.П. Эффективность утилизации твердых бытовых отходов: Автореф. дисс. канд. экон. наук. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2000 – 22 с.
5. Пономарева, В.Т. Использование пластмассовых отходов за рубежом / В.Т. Пономарева, Н.Н. Лихачева, З.А. Ткачик // Пластические массы, 20012 – № 5 – С. 44-48.

УДК 608.3

Кайрбаева Мадина Болаткановна

Магистрант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті. Семей қ.

ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНДЕ ҚҰЙРЫҚ МАЙДЫ ПАЙДАЛАН ЖӘНЕ САҚТАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

***Андатпа:** Мақалада құйрық майдың физикалық-химиялық қасиеті және емдік қасиеті жарияланған, және тағам өндірісінде қолдану туралы пайдаланған әдебиеттерге шолу жасалған.*

***Түйін сөздер:** құйрық май, суппозитория, пребиотик.*

***Аннотация:** статья посвящена физико-химическим свойствам и лечебным свойствам курдючного жира, а также обзор использованной литературы о употреблении в пищевом производстве.*

Ключевые слова: Курдючный жир, Суппозитория, пребиотик.

Abstract: the article is devoted to the physico-chemical properties and therapeutic properties of fat, as well as a review of the literature on the use in food production.

Keywords: Chicken fat, suppository, prebiotic.

Құйрық май – қойдың құйрық жағындағы май жиналатын орны. Бұл майды ерітіп құйрық май алынады. Қатты күйінде ақ немесе ақ – сары түсті болады. Еріткенде түссіз болады. Құйрық және қойдың іш майында көп мөлшерде қанықпаған май қышқылдары болады. Малшылар ерітілген құйрық майды тек тамаққа емес күйікті, шаш түсуін тоқтатуды және іріңді емес жараларды емдеуге қолданады. Қойдың майы - өзіне тән иісі бар. Негізгі иістің көзі – майлар болып табылады.

Құйрық майдың басты қасиеті – жұқпалы туберкулез ауруын емдеуінде. Ашытылған қымыздың ішіне құйрық майды, сәл ғана күшәла салып, араластырады. Кейін май қымызға сіңеді де, сап-сары, қою болады. Оны туберкулез, тыныс жолы ауруларын емдеу үшін ішеді.

Жануарлардың майлары пальметин, стеорин, олейн май қышқылдарынан тұрады. Стеорин қышқылы басқа жануарларға қарағанда қойда көбірек болады. Ол 30%-ке дейін кездеседі. Ал қанықпаған және тез еритін олейн қышқылын қойдан азырақ болады. Қойдың майының құрамында А, В₁, Е витаминдеріне, бета – каротин, стеорин, фосфолипидтер кіреді. Белгілі бір мөлшерде аз қорытуды, қан аздықты емдеуге пайдаланады[1].

Майларды жануарлар мен өсімдіктерден бөліп алады. Осыған орай майларды синтездеуді алғаш рет француз химигі М.Бертло (1854ж) жүзеге асырды. Бірақ тиімсіз болғандықтан, майлар синтездік жолмен алынбайды.

Физикалық қасиеттері. Майлар судан жеңіл, тығыздығы 0,9-0,95г/Суда ерімейді, көптеген органикалық еріткіштерде (бензол, бензин, дихлорэтан,) ериді.

Агрегаттық күйіне байланысты майлар сұйық және қатты болып бөлінеді. Өсімдік майы, әдетте, сұйық, ал жануар майы қатты болады. Бірақ кейде жануар майының ішінде сұйығы (балық майы), ал өсімдік майларының қаттысы да (кокос майы)

кездесіп қалады. Майдың сұйық немесе қатты болуы оның құрамында кіретін карбон қышқылының табиғатына байланысты. Құрамына қанықпаған карбон

қышқылының қалдығы кірсе, май сұйық, ал қаныққан қышқыл қалдығы кірсе, май қатты болады.

Ерітілген қойдың майы- кең таралған азықтық өнімге жатпайды және әр түрлі тағамдарды даярлауда сирек қолданылады. Оның себептері көп.

Біріншіден, иісі және демі жағымсыз. Екіншіден, салқындауы жоғары температурада. Үшіншіден, түсі ақ немесе сарғыш. Құйрық майдың биологиялық құндылығы басқа жануар майларымен салыстырғанда төмендеу. Себебі, пайдалы қанықпаған май қышқылдары қойдың майының құрамына кіреді.

Құйрық май- тыныс алу жолдарының ауруларына: бронхит, трахей, бронхопнемания, суық тию ауруларына қолдануға таптырмайтын ем. Түнде кеудеге және арқа бөлігінің жоғарғы жағына, аяқтың астына жұқалап жағады. Жақсы күтілген, далада жайылған қойлардың құйрығында 30 кг май болады. Таулы аймақтарда құйрықта кептірілген күйде қолданылады. Құйрық майды жасқа толмаған сәбилерге ішкізеді, суық тиген жағдайда қыздырып, денесін майлайды. Себебі, құйрық май жас сәбидің ағзасына қорғаныштық қабілетін күшейтіп, септігін тигізеді. Табиғи құндылығы жоғары болғанымен қарапайым халыққа қол жетімді болып табылады[2].

Өз жұмысында Аманова А.«Құйрық майдың химиялық құрамы мен емдік қасиеті» көрсетілген. Химиялық зерттеу 2012 жылы 29 наурызда үйде өсірілген қойдың құйрығының құрамын Алматы қаласы «Тағамтану академиясының» арнайы зертханада лаборант

У.Отемуратованың жетекшілігімен зерттеген. Нәтижесінде зерттеу 20⁰С температура мен 70% ылғалдылықта жүргізген. Зерттелінген құйрық майдың құрамы анықталған, яғни құйрық майда А,Е дәрумендері, макроэлементтер/мг (К, Са, Mg, Na),микроэлементтер/мкг(Fe, Йод, Cu)қаныққан, қанықпаған май қышқылдары бар екендігі дәлелденген.

Жалпы қойдың негізгі азығы болып табылатын өсімдіктердің барлығы дерлік медицинада қолданылып, емдік қасиетке ие болып табылады. Құйрықты қойдың ас қорыту жүйесін ғылыми әдебиеттермен зерделей отырып, азық арқылы келетін пайдалы, дәрілік элементтердің барлығы дерлік қойдың құйрық майына жиналатыны белгілі.

Қойдың негізгі азығы кәдімгі жусан, ермен, дермене, жоңышқа болып табылады. Малдың ағзасында болатын кез-келген элемент оның жейтін азығынан түзіледі. Қойдың негізгі азығы болып табылатын ермен мен дермене жусандарының емдік қасиеттеріне тоқталсақ. Қазақ емшілері ерменді өңірлерге жайылған ұсақ малдың сорпасы мен еті жеңіл аурулардың емі деп есептеген. Шындығында да, ерменге жайылған қойдың еті мен сорпасынан ерменнің иісі аңқып тұрады. Сонымен қатар, ерменді асқынған жараны емдеуде, іріңді жаралардың іріңін шығаратын, қанды тазартатын дәрі ретінде де қолданған. Оны сары ауруға, бауырдың, қуықтың, ішектің ауруларына қолданып, ұстамалы, созылмалы сырқаттарға да ұтымды пайдалана білген[3].

Мен өзімнің диссертациялық жұмысымда құйрық майды шикілей пісірілген және түтінмен қақтау жолдарын жүзеге асырдым. Бұл екі әдісте де құйрық майдың құрамы айтарлықтай өзгеріске ұшырамайды. Сақталу мерзіміне келсек, шикілей пісірілген құйрық май мен қақталған құйрық май ұзақ уақыт сақтауға жарамды болып келеді. Органолептикалық баға беру барысы төмендегі кестеде көрсетілген.

Атауы	Түсі	Дәмі-иісі
Шикілей тұзға пісірілген құйрық май	Ақшыл тұзды	Иісі құйрық майға тән, дәмі тұзды
Қақталған құйрық май	Қоңыр	Иісі құйрық майға тән, аздап ыстың иісі сезіледі, дәмі қақталған майға тән

Органолептикалық қасиетіне жағымды ерекше иісі, тұзды дәмі мен түсі ақшыл деп баға берілді[4].

Қазіргі уақытта адамдар өз денсаулықтарына өте үлкен мән беріп, жауапкершілікпен қарау керек. Сондықтан қазіргі уақытта құрамы табиғи қоспалармен байытылған тамақ өнімдерін дамытуға өте үлкен мән беріліп отыр. Бұндай өнімдер, әсіресе, экологиялық тиімсіз аумақтарда тұратын тұрғындардың денсаулығын жақсартуға өте үлкен септігін тигізетіні анық, осы аймақтар қатарына біздің Семей өңірін жатқызуға болады. Сондықтан да функционалды және емдік-сауықтыру қасиеттеріне ие тамақ өнімдерін дамытуға баса көңіл бөлу қажет.

Қорыта келе құйрық май туралы әдебиеттерге шолу жасау барысында, құйрық май өте жақсы консервант болып табылады, өйткені тіпті жоғары температурада да оның құрамындағы компоненттері бұзылмайды әрі ұзақ уақыт сақтауға да қолайлы, осыны ескере отырып алыс жолға немесе экспедицияға шығатын адамдарға өте таптырмас азық екенін ескеру керек. Жалпы жеке дара өнім ретінде құйрық май тамақ өндірісінде жиі қолдану қарастырылмаған, ал медицинада халық емі ретінде ұсынуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Қайым, Р.Сәтімбеков, Р.Әлімқұлов, Ж.Қожантаева Алматы «Атамұра» 2012 153-154-118-119 б.
2. «Республикалық ветеринарлық зертхана» шаруашылық құқығындағы

республикалық

3. мемлекеттік кәсіпорынның Талдықорған өңірлік филиалының мәліметтері.
4. Зарпуллаев Ш.Н. Жуманбеков А.С. (KZ). - № 10496, A23L 1\317, A22C 11\00, Бюл

ҒТАХР: 34.39.57

Рымғазықызы Еңлік, Тоқаев Зейнолла Қалымбекұлы

¹Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы университет, 2 курс магистранты, Семей қ.

²Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы университет, ветеринар ғылымдарының докторы, профессор, Семей қ.

**«ШЫҒЫС БРОЙЛЕР» ЖАУАПКЕРШІЛІГІ ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІК БРОЙЛЕР
БАЛАПАНЫНЫҢ 20 КҮНІ МЕН 42 КҮН АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ЭМБРИОГЕНЕЗ СОҢЫ
ДАМУЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Бұл мақалада бройлер балапандарының туғаннан кейінгі 20 күн және 42 күн толған аралықтағы дамуы сипатталады. Бройлер балапандарының осы белгіленген күндері алынған морфофизиологиялық 8 өлшемінің: балапан басы, тұмсығы, тұмсығының үстіңгі жағы (танаудың шеткі жиегінен тұмсығының ұшына дейін), білегі, жіліншігі, шеңгелі мен ортаңғы саусағы, шеңгелінің, тепкісінің және дамудағы қауырсындандудың 2 өлшемі: қанаты мен құйрығының ұзындығы алынды динамикалық өсуі көрсетіледі.

Түйін сөздер: бройлер, постэмбрионалды даму, балапан, эмбриогенез соңы, аталық, аналық.

В данной статье описывается развитие цыплят бройлеров в течение 20 дней после рождения и 42 дня после рождения. У цыплят бройлеров в эти обозначенные дни указывается динамический рост полученных морфофизиологических 8 размеров: голова цыплят, клюв, верхняя часть клюва (от крайнего края танки до конца клюв), предплечье, голень, цевка и средний палец, длина крыльев и хвоста.

Ключевые слова: бройлер, постэмбриональное развитие, цыпленок, окончание эмбриогенеза, самец, самка.

This article describes the development of broiler chickens within 20 days after birth and 42 days after birth. In broiler chickens during these designated days indicated dynamic growth obtained morphophysiological 8 size: the head of a chicken, the beak, the upper part of the beak (from the extreme edges of the tanks until the end of the beak), forearm, tibia, Tarsus and middle finger, the length of the wings and tail.

Keywords: broiler, post-embryonic development, chicken, end of embryogenesis, male, female.

Онтогенез-бұл ағзаның туылғаннан өлгенге дейінгі кезеңінің жеке дамуы. Онтогенез ұрықтанудан басталады (сперматозоид пен аналық жасушаның бірігуі). Бұл ретте зигота қалыптасады, онда әкесі мен анасының мұралық материалы біріктіріледі.

Постэмбрионалды даму туғаннан (жұмыртқадан шығу) бастап көбеюге дейін (жыныстық жетілу) жалғасады.

Морфофизиологиялық көрсеткіштерді және онтогенездегі олардың динамикасын зерттеу жануарлардың зоологиясы мен экологиясының көптеген бөлімдерінің ажырамас бөлігі болып

табылады. Эволюциялық және популяциялық экологияның, морфологияның, экологиялық физиологияның жан-жақты дамуы көп жағдайда морфофизиологиялық зерттеулерге міндетті.

С.С.Шварц, В.С.Смирнов, Л.Н.Добринскийдің «Метод морфофизио-логических индикаторов в экологии наземных позвоночных» [1,с.25]. еңбектерінде айтылғандай бұл ретте дамуы белгілі бір заңдылықтарды көрсететін органдардың салыстырмалы өлшемдеріне ерекше рөл беріледі.

Д.Н. Гофманның «Сходство и различия в морфогенезе зародышей птиц с разными сроками инкубации // Эволюция темпов индивидуального развития животных» [2,с.234-244] зерттеуі бройнша динамикадағы морфофизиологиялық көрсеткіштерді зерттеу құстардың онтогенезінің әртүрлі сатыларында интерьерлік белгілердің салыстырмалы шамаларының экологиялық шарттылығын түсінуге мүмкіндік береді.

С.Г. Пегельманның «Ранние морфофункциональные изменения в пост-натальном онтогенезе животных» [3,с. 35] және И.А. Аршавскийдің «Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития» [4,с. 69] еңбектерінде берілгендей бұдан басқа, ерте постэмбриогенездегі даму сипаты өсірілген организмдердің кейінгі морфологиялық және физиологиялық жай-күйіне елеулі әсер етеді.

Зерттеу жұмысы: Шығыс Қазақстан облысы, Семей қаласындағы «Шығыс Бройлер» ЖШС-нің құс фабрикасында 2019 жылы жүргізілді.

Зерттеу нысаны – башкир бройлері кросс Arbor Acres балапандары(5-аналық, 5- аталық).

Зерттеу жұмысы барысында балапандардың дене өлшемдерін алу И.В.Карякин әдістемесінің сипаттамасы бойынша алынды.

Зерттеуге инкубаторда барлық талаптарға сай, жұмыртқадан шыққан, кросс Arbor Acres бройлер балапандарының 5-аналық, 5-аталық таңдап алынды. Таңдап алынған бройлер балапандарына морфологиялық 8 өлшемі: балапан басы, тұмсығы, тұмсығының үстіңгі жағы (танаудың шеткі жиегінен тұмсығының ұшына дейін), білегі, жіліншігі, шеңгелі мен ортаңғы саусағы, шеңгелінің, тепкісінің және дамудағы қауырсындандудың 2 өлшемі: қанаты мен құйрығының ұзындығы алынды. Дене өлшемдерін алу туғаннан кейін 1, 5, 10, 20, 30, 42 күндері жүргізілді. Сызықтық өлшемдер штангенциркуль мен сантиметр лентасының көмегімен, сызғышпен 0,1 см дейінгі дәлдікпен алынды, салмағы электронды салмақ өлшегішпен өлшенді. Осы мақалада балапандардың 20 күн және 42 күнде алынған морфологиялық өлшемдердің нәтижесі салыстырып берілді.

Жұмыс барысында М.В. Мина, Г.А. Клевезальдың «Рост животных» [5,с. 236] зерттеулерінде көрсетілген абстрактілі "орташа арифметикалық" өсуін бағалау әдісі қолданылды, өйткені бройлерге тән өлшемі немесе салмағы белгілі бір жаста жеке дарақтарының орташа арифметикалық өлшемі ретінде анықталады.

Зерттеу нәтижесі бойынша 20 күні мен 42 күндері алынған морфологиялық өлшем бірліктеріне салыстырмалы кестесі құрылды.

Салыстырмалы кестеде бройлер балапандарының 8 өлшемінің нәтижелері алдыңғы және артқы бөлімдері деп көрсетілді.

1 кесте. Бройлер балапанының алдыңғы бөлімдерінің ұзындықтарының салыстырмалы кестесі

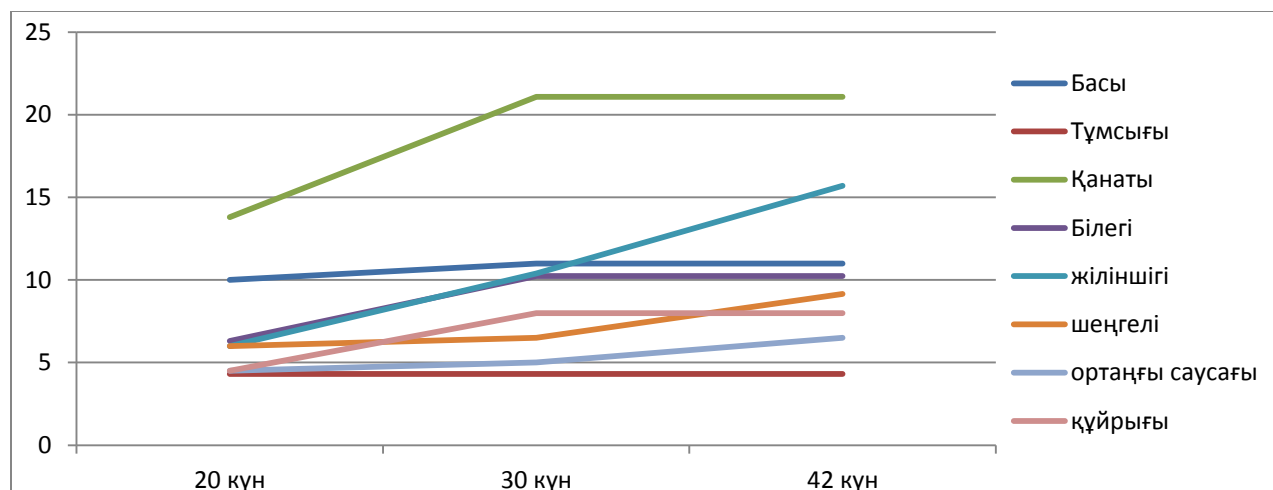
Балапандардың жасы	Басының ұзындығының орташа мәні(10)	Тұмсығының ұзындығының орташа мәні(10)	Қанатының ұзындығының орташа мәні(10)	Білегінің ұзындығының орташа мәні(10)
	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$
20 күн	10±9,2	4,32±4,0	13,8±12,9	6,31±5,9

30 күн	11±10,3	4,32±4,0	21,1±19,8	10,25±9,6
42 күн	11±10,3	4,32±4,0	21,1±19,8	10,25±9,6
Ескертпе: * М±m - орташа арифметикалық.				

2 кесте. Бройлер балапанының артқы бөлімдерінің ұзындықтарының салыстырмалы кестесі

Балапандардың жасы	Жіліншігінің ұзындығының орташа мәні(10)	Шеңгелінің ұзындығының орташа мәні(10)	Ортаңғы саусағының ұзындығының орташа мәні(10)	Құйрығының ұзындығының орташа мәні(10)
	М±m (см)	М±m (см)	М±m (см)	М±m (см)
20 күн	6±5,6	6±5,5	4,5±4,2	4,5±4,1
30 күн	10,4±9,7	6,5±6,1	5±4,6	8±7,4
42 күн	15,7±12,1	9,15±8,6	6,5±6,0	8±7,4
Ескертпе: * М±m - орташа арифметикалық көрсеткіш				

График 1. Бройлер балапандарының алдыңғы және артқы бөлімдерінің жасымен өзгеруі.

Зерттеу нәтижелерін талқылайтын болсақ 1 кесте мен 2 график көрсеткіштері бойынша алдыңғы бөлімдерінен бройлердің басы 20 күні мен 30 күнге дейін өсіп, 30 күні мен 42 күндерінде өсуінің тоқтағанын көруге болады. Тұмсығының өсуі 20 күні мен 42 күні аралықта өсу процесі байқалмаған. Қанаты мен білегі 20 күні мен 30 күні аралықта бірқалыпты өсіп, 30 күндері мен 42 күндері аралықта өсуі тоқтаған. 2 кесте мен 2 график көрсеткіштері бойынша артқы бөлімдерінен жіліншігінің өсуі 20 күні мен 42 күндері өсуі тоқтамаған. Шеңгелі мен ортаңғы саусағының өсуі 20 күні мен 30 күндері өсуі бәсеңдеп, 30 күні мен 42 күндері өскен. Құйрығының өсуі 20 күні мен 30 күндері аралығында байқалады, 30 күні мен 42 күндері өсуін тоқтатқан.

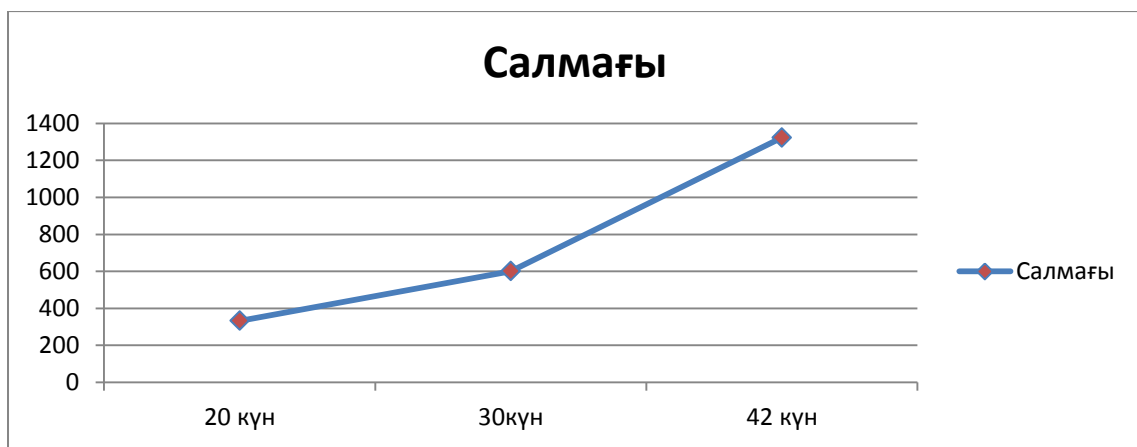
Бройлер балапандарының салмақтық көрсеткіші 3 кестеде берілген.

3 кесте. Бройлер балапанының салмағы (г)

Балапандардың жасы	Аталық (5)	Аналық (5)	Салмақтарының орташа мәні (10)
	M±m	M±m	M±m
20	344,8±313,4	320±290,9	332,4±311,6
30	603,4±548,5	598±373,7	600,7±563,1
42	1455,2±1322,9	6500±1181,8	1322,9±1291,5

График 2. Салмағының өсу жылдамдығы жасымен өзгеруі.

3 кесте мен 2 график көрсеткіштері бойынша бройлер балапандарының салмақтық көрсеткіштері 20 күні мен 30 күндері өсуі бір қалыпты, 30 күні мен 42 күндері максималды салмақ жинағанын көруге болады.

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе бройлер балапандарының постэмбрионалды даму өте күрделі процесс.

Бройлер балапандарының үшінші кезеңі – даму кезеңі. Даму кезеңіне 31 күні мен соңғы 42 күнді жатқызамыз. Бұл кезеңде бас сүйектің, алдыңғы және артқы аяқтардың өсуін практикалық тоқтату. Балапандардың постэмбрионалды даму кезеңіндегі ерекшеліктерінің бірі дене салмағының, өте қатты өзгеруінде, яғни 30 күні мен 42 күндері аралығында айтарлықтай салмақ қосқанын байқауға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шварц С.С., Смирнов В.С., Добринский Л.Н. Метод морфофизио-логических индикаторов в экологии наземных позвоночных // Тр. Ин-та экологии растений и животных. 2000. Вып. 58. 25 с.
2. Гофман Д.Н. Сходство и различия в морфогенезе зародышей птиц с разными сроками инкубации // Эволюция темпов индивидуального развития животных. М., 2001. С. 234-244.
3. Пегельман С.Г. Ранние морфофункциональные изменения в пост-натальном онтогенезе животных. Таллин, 1968. С.35.
4. Аршавский И.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития // Основы негэнтропийной теории он-тогенеза. М., 2002. С.69.
5. Мина М.В., Клевезаль Г.А. Рост животных. - М.: Наука, 2006.-236 с.

**Жас ғалымдар, докторанттар, магистранттар және студенттердің
ғылыми еңбектерінің халықаралық жинағы №9**

**Международный сборник научных трудов молодых ученых,
докторантов, магистрантов и студентов №9**

**International collection of scientific papers of young scientists, doctoral
students, undergraduates and students №9**

Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и
студентов

Подписано в печать: 10.06.2020 г. Дата выхода тиража: 15.06.2020г.

Формат 60*84. Бумага офсетная №1. Печать лазерная

Объем: 5,5 усл. печ.л. Тираж 100 экз.

Цена договорная. Семей: КазГЮИУ